

ЕКОНОМІКА

ТА ПРАВО

1(46) - 2017

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА», СЕРІЯ «ПРАВО»

ECONOMY AND LAW

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ■ ЗАСНОВАНИЙ У СЕРПНІ 2001 р. ■ ВИХОДИТЬ 3 РАЗИ НА РІК ■ КИЇВ

*Економіці — правове забезпечення,
законам — економічне обґрунтування*

ЗМІСТ

Від головного редактора

МАМУТОВ В.К. Умело комбинирующиеся преимущества капитализма и социализма

Серія «Право»

Теорія і історія господарського права та процесу

УСТИМЕНКО В.А. Экономико-правовые основы осуществления децентрализации в Украине

АПАНАСЕНКО К.І. Об'єктоздатність прав за документами дозвільного характеру і теорія права власності

ВІХРОВ О.П., ВІХРОВА І.О. Про систему господарського права

Правове регулювання господарських відносин в окремих сферах і галузях економіки

ВОЙЦЕХОВСЬКА І.М. Особливості правового статусу професійних перестраховиків-резидентів

ДМИТРЕНКО В.Ю. Загальні умови виконання іпотечного зобов'язання: проблеми та шляхи вирішення

МАЗУР Ю.О. Інвестиційний податковий кредит у законодавстві України: сучасність та перспективи

CONTENTS

From Chief Editor

3 MAMUTOV V.K. Skillfully combined advantages of capitalism and socialism

Series Law

Theory and history of economic law and procedure

11 USTIMENKO V.A. Economic and legal framework for decentralization in Ukraine

17 APANASENKO K.I. Objectability of rights providing by permissive documents and ownership's theory

28 VIKHROV O.P., VIKHROVA I.O. About the system of economic law

Legal regulation of economic relations in specific areas and sectors of the economy

34 VOITSEKHOVSKA I.M. The features of the legal status of professional resident reinsurers

41 DMYTRENKO V.YU. General conditions of implementation of mortgage obligation: problems and ways of decision

47 MAZUR Yu.O. Investment tax credit in the legislation of Ukraine: the modernity and prospects

Проблеми земельного, екологічного та природоресурсного права

ЄРЕМЄЄВА Н.В. Проблеми правового забезпечення оцінки впливу на довкілля

ТРЕГУБ О.А. Адміністративно-господарські санкції за правопорушення у сфері поводження з відходами: передумови і перспективи застосування

Серія «Економіка»

Соціально-економічні проблеми регіонального розвитку

ЗАБЛОДСЬКА І.В., КАРЛОВА О.А., САЄНКО П.О., ЗАБЛОДСЬКА Д.В. Методика проведення наукового дослідження за темою «Економіко-правове забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад»

КОЛОМИЦЕВА О.В., ШЕВЧЕНКО Н.В. Розвиток інформаційної інфраструктури продовольчого ринку в контексті міжрегіонального співробітництва

ПЕРЕПЕЛЮКОВА О.В., КРАСНОНОСОВА О.М. Теоретичні аспекти формування складових організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком регіонів в Україні

Економіко-правові проблеми сталого розвитку

ЗГАЛАТ-ЛОЗИНСЬКА Л.О. Напрями подолання кризи системи соціально-трудових відносин в Україні

ЛІР В.Е., БИКОНЯ О.С. Інституційне забезпечення євроінтеграції України у сфері енергетики та енергоефективності

ТКАЧ С.М. Нормативно-правове регулювання діяльності просторових форм організації бізнесу в Україні: ключові проблеми та перспективи розвитку

Запрошуємо до дискусії

РОЗОВСКИЙ Б.Г. Право иметь право

Рецензії, відгуки, повідомлення

ДЖАБРАІЛОВ Р.А. Актуальне дослідження правового регулювання господарських відносин в окремих сферах і галузях економіки

Problems of land, environmental and natural resource law

54 EREMEEVA N.V. Problems of legal maintenance of environmental impact assessment

61 TREHUB O.A. Administrative-economic sanctions for the offences in sphere of waste management: preconditions and prospects of application

Series Economy

Socio-economic problems of regional development

69 IZABLODSKA I.V., KARLOVA O.A., SAENKO P.O., ZABLODSKA D.V. Methodology realization of scientific research on the topic «Economic and legal development of the newly formed territorial communities»

74 KOLOMYTSEVA O.V., SHEVCHENKO N.V. The development of the information infrastructure of the food market in the context of interregional cooperation

82 PEREPELYUKOVA O.V., KRASNONOSOVA O.M. Theoretical aspects of components of organizational-economic mechanism for managing innovative development of regions in Ukraine

Economic and legal issues of sustainable development

87 ZGALAT-LOZYNSKA L.O. Directions of social-labour relations system crisis over-coming in Ukraine

92 LIR V.E., BYKONIA O.S. Institutional provision of European integration of Ukraine in the field of energy and energy efficiency

105 TKACH S.M. The legal regulation of spatial forms of business organization in Ukraine: key problems and perspective of development

Welcome to the discussion

113 ROZOVSKIY B.G. Right to have the law

Reviews, comments, messages

126 DZHABRAILOV R.A. Current research of legal regulation of economic relations in specific areas and sectors of the economy

doi: <https://doi.org/10.15407/—2017.00.00>

УДК 346 : 338.2

В.К. МАМУТОВ, академик НАН України и НАПрН України
Институт економіко-правових досліджень НАН України, г. Київ

УМЕЛО КОМБИНИРУЮЩИЕСЯ ПРЕИМУЩЕСТВА КАПИТАЛИЗМА И СОЦИАЛИЗМА

Ключевые слова: развитие, мировая экономика, модернизация хозяйственного законодательства, планирование.

Отражен опыт азиатских и европейских стран в комбинировании преимуществ различных экономических систем при построении успешных экономик социальной направленности. На основании такого опыта формулируется ряд предложений в рамках ускорения процесса модернизации хозяйственного законодательства, усовершенствования управления государственной собственностью и системы государственного планирования.

Запад перенял некоторые ценные социалистические идеи и заметно укрепил свои позиции. Так, Джон Кейнс первым заявил, что без государственного вмешательства капитализм потерпит крах. Его последователь Джон Гэлбрейт пошел еще дальше и обосновал теорию конвергенции. Им был развенчан миф о неустрашимых противоречиях между рыночным и плановым хозяйством. Наибольшего успеха добиваются страны, умело комбинирующие преимущества капитализма и социализма. Практика последних десятилетий доказала: симбиоз — путь лучших черт перехода к интегральному обществу [1, с. 5].

Дания — небольшая страна на Севере Европы, жители которой сумели поднять экономику и уровень жизни до высочайших в мире. И хотя Дания не богата природными ресурсами, вот уже на протяжении ряда лет она не только входит в десятку стран, отличающихся высоким уровнем счастья местного населения, но и лидирует по количеству счастливых людей, живущих на ее территории.

Почвы Дании очень плодородны и сельское хозяйство — важная отрасль экономики страны. Производство молока и молочных продуктов стало специализацией Дании. Здесь также высоко развит морской рыболовный промысел. Дания предоставляет своим гражданам очень высокий уровень услуг. Валовый внутренний продукт (ВВП) на душу населения составляет 36 336 долл. США. Население — 5 693 000 человек. Датский рейтинг счастья составляет 7,526 пункта из 10 возможных. Датчане неимоверно гордятся своим флагом, являющимся одним из старейших действующих в мире, название которого дословно переводится как «красное полотно».

Так как в Дании в давние времена правила исключительно женщины, в настоящее время в этой стране с ними принято считаться и не расценивать как слабый пол. Здесь не существует разделения

между мужчиной и женщиной ни в карьере, ни в семье при ведении домашнего хозяйства. Все домашние хлопоты распределяются поровну, и на кухне можно чаще застать мужа, чем жену. Кроме того, в этой стране отсутствует понятие «домохозяйка», а неработающая женщина вызывает общее недоумение.

В целом в Дании преобладает мужское воспитание — начиная от отцов, «сидящих в декретном отпуске», заканчивая мужчинами-воспитателями, выбирающими эту профессию из-за любви к детям и довольно высокой по европейским меркам зарплаты. Примечательно, что в детских садах отсутствует разделение на возрастные группы и используются только игровые и развивающие методы обучения.

При поступлении в высшее учебное заведение в Дании учитываются результаты тестов по предмету, аттестат, автобиография и заключение медицинской комиссии. Обучение ведется на датском и английском языках. Кроме того, всем студентам полагается ежемесячная стипендия и большие скидки на проезд в транспорте как по территории страны, так и в другие страны Европы.

Как уже говорилось, Дания — относительно бедная в отношении сырья страна, поэтому датчане ловко сумели найти себе нишу в международном производстве. Используя коллективный дух и последние достижения искусства менеджмента, датские компании делают упор на качество, исследовательскую работу, производительность и ноу-хау.

В стране работают несколько многопрофильных международных компаний: «Бэнг и Олафсен», «Карлсберг», «Лего», «Ново Нордиск» (мощный химический концерн, специализирующийся на лекарствах и генетически модифицированных продуктах). Кроме того, высоко развит агропромышленный комплекс, производящий на экспорт бекон, сливочное масло и пиво.

Получая самые высокие в мире зарплаты, датчане перечисляют в казну и небывалые суммы подоходного налога. По предварительным данным, по объему подоходного налога они являются мировыми лидерами. Примечателен и тот факт, что большая часть государственного бюджета Дании складывается из этих поступлений. В среднем доход наемного работника облагается налогом в размере 43 % от его заработной платы, причем все финансо-

вые нюансы оговариваются при устройстве на работу. При том все жители в выходные дни пересаживаются на велосипеды, а в остальные дни пользуются общественным транспортом. Велосипед — одно из основных и любимых средств передвижения. Заботясь о своем здоровье и экологии, любящие себя датчане сортируют мусор и макулатуру, задерживают тех, кто загрязняет море и песчаные пляжи, используют химикаты, не причиняющие вреда озоновому слою, а также пользуются минимальным количеством упаковки [2].

Норвегия очень богатая страна в Северной Европе. Часть Норвегии лежит за пределами полярного круга. Однако благодаря Северо-Атлантическому океаническому течению на побережье достаточно тепло и влажно. Основанный на нефти и газе, добываемых в шельфовой зоне, а также на высокоразвитой индустрии рыболовства, ВВП на душу населения составляет 69 249 долл. США, население — 5 311 000 человек, площадь — 323 895 км².

Швеция — часть Скандинавии. Крайний север страны также лежит за полярным кругом, на территории простираются густые леса. Швеция производит современную промышленную продукцию с высокой добавленной стоимостью: легковые и грузовые автомобили, самолеты, химикаты и электронику. Заводы работают на гидроэлектроэнергии. Сельское хозяйство развито в основном на юге страны, население — 10 009 000 человек, площадь — 850 000 км², ВВП на душу населения — 40 418 долл. США.

Финляндия — часть страны лежит за полярным кругом, рельеф равнинный, покрыта тысячами озер и водных протоков, две трети территории занимают леса. Главные природные ресурсы — древесина (сырье для производства бумаги и строительных материалов), железная и медная руды. Население — 5 560 000 человек, площадь — 338 145 км², ВВП на душу населения — 34 401 долл. США [3, с. 624, 633, 646—647, 649].

Древняя *Корея* имела достижения в науке, философии, медицине, структуре государственного управления, экономике, музыке, живописи и скульптуре, архитектуре зданий и дворцов. В Азии были изобретены «высокие» технологии работы с металлом, книгопечатания, обработки почв и орошения. Впервые были созданы коллективные научные центры,

где ученые со всей Кореи за государственные средства занимались поиском истины, разрабатывали законы и рациональные, не обременительные для населения модели налоговых систем.

Классовость общества, европейским марксистам неизвестную, можно с успехом использовать в качестве модели процветающего общества и в новом мире глобальной цивилизации. Только образованные люди имели право заниматься управлением государством и занимать посты государственных чиновников — министров. Тестовая система ежегодного отбора чиновников, заимствованная из неоконфуцианских традиций, соблюдалась незыблемо. Уникальный по своей простоте фонетический корейский алфавит из 28 букв и письменность — хангыля — стали реальной альтернативой сложной системе китайских иероглифов. Ученые в противодействие греческому и европейскому религиозному влиянию рекомендовали корейским властям начать индустриальную и агротехническую модернизацию страны на основе собственных национальных достижений.

Современная Республика Корея — Южная Корея — страна с уникальной историей, переживавшая в прошлом небывалый взлет древней корейской цивилизации, колониальное угнетение и обнищание нации, преобразование уничтоженной войной страны в мощное индустриальное государство, в сообщество образованных, экономически независимых, работоспособных людей, интересует весь мир, и особенно страны третьего мира. Среди плеяды корейских президентов есть ряд выдающихся для корейской и мировой истории личностей, целенаправленно создававших «корейское чудо на реке Ханган». Их идеи и методы долгие годы осуждались многими западными и восточными демократиями, но они и сегодня широко используются не только в Азии, но и в Латинской Америке, и в странах, образовавшихся после распада СССР.

Мирное сосуществование двух сторон, без мирного договора, в стиле постоянного соперничества, шпиономании и наращивания вооружений продолжается и сегодня.

Первый шаг президента Пака — пятилетний план развития Кореи. Он не был ни экономистом, ни бизнесменом, но именно он собрал и объединил вокруг себя бизнес и научную элиту корейского общества, которая разработала

для «президента-генерала» все необходимые национальные модели экономического развития страны. Пак Чжон Хи построил мощную, процветающую современную Корею, создал национальную индустриальную империю, систему «чеболей» Кореи, создал условия для достижения в короткие сроки высочайшего уровня жизни среднего класса страны. Военная власть Пак Чжон Хи, убитого начальником корейского ЦРУ 26 октября 1979 года, успешно существовала почти 20 лет. В стране резко вырос уровень доходов населения, индустриальный бизнес успешно начал конкурировать с ведущими странами Азии и Африки. Общее улучшение качества жизни возродило либеральные настроения в обществе. Правящая и оппозиционные партии объявляют себя прямыми продолжателями идей Пака — строителя процветающей Республики Корея.

В самом начале своего правления Пак опубликовал написанную в юности книгу «Корейский путь», где очень точно и конкретно описал свое видение возрождения Кореи и пути построения сильной и экономически передовой страны.

Национальная идея была определена ясно и понятно для всех: централизация власти для достижения целей экономического роста, благосостояния людей и индустриального развития за счет стабильного экономического роста. Основой экономического подъема страны был выбран механизм долгосрочного стратегического планирования, а не ежедневных распоряжений и указов, и уничтожение коррупции чиновничества.

Главная цель — повышение стандартов жизни простых корейцев. Пак призвал нацию к сотрудничеству с государственной властью и поклялся соблюдать экономические свободы и материальные права личности. Этим он объединил нацию и обеспечил стабильность развития общества.

Корейцы с детства знают, что нужно работать. Нужно работать всем вместе, много и усердно, необходимо постоянно совершенствовать квалификацию и свой бизнес, и тогда все у всех будет хорошо. Коллективная ментальность корейского бизнеса уникальна и не имеет аналогов. В корейском бизнесе все, от президента до уборщика помещений, одеты в абсолютно одинаковую униформу, едят в одной столовой из одного котла, приходят и уходят с работы вместе.

Высшие менеджеры в таких моделях должны постоянно заботиться о стратегическом планировании, о рынке, о модернизации производства, о выпуске новой продукции, об использовании достижений новых технологий и научных исследований. Кореец, работающий в успешном бизнесе, особенно в индустриальном, получает два типа оплаты за свой труд: реальную ежемесячную заработную плату и так называемую социальную часть оплаты труда, которая перечисляется работнику на специальный счет фирмы и не может быть использована мгновенно. Это «резерв» работника на случай покупки жилья, приобретения крупной собственности или несчастных случаев. Эти средства выведены из под налогового пресса.

В концерне «Хюндай» был создан Институт вакансий и подготовки, через который проходят все работники компании, и где каждый может заявить свои притязания на любую должность в компании, и, при условии успешного прохождения экзаменов и тестов, он ее получает. Это действует для всех и на всех уровнях. Каждые три года — новые тесты на квалификацию и умение принимать новые нестандартные решения.

Не более чем за 15 лет республика Корея из разрушенной аграрной окраины Азии превратилась в новую индустриальную страну с одними из самых высоких в мире доходами работающих. Сегодня Корея стремительно движется в ряд индустриальных лидеров мира.

Развитию Кореи способствуют и профсоюзы, законы относительно которых весьма либеральны. По требованию Рабочего закона, принятого в 1988 году, каждая фирма, имеющая 50 рабочих, обязана создать рабочий профсоюз, который напрямую взаимодействует с госструктурами, контролирующими условия оплаты труда и выполнение социальных гарантий. Этот же Закон гарантирует неприкосновенность и защиту профсоюзным и рабочим представителям во время демонстраций, забастовок и стычек с полицией. Работа профсоюзов и забастовочное движение привело к увеличению почти наполовину оплаты труда, а также к восприятию всеми лозунга «давайте богатеть вместе». В 1991 году для всех работающих были введены квартальные и полугодовые выплаты с прибылей концернов, так называемая социальная зарплата.

В концерне «Хюндай» начиная с 1993 года, после серии тяжелейших многомесячных забастовок, рабочие добились 48-часовой рабочей недели с полной доплатой сверхурочных, увеличения почасовой оплаты почти на 5 % и роста социальных выплат более чем на 600 %, создания фонда строительства жилья и одной оплачиваемой недели отпуска в году. Несмотря на забастовки, концерн «Хюндай» наращивал производство и успешно осваивал высокие технологии и новые экспортные рынки; тактика концерна всегда была связана с поиском компромисса за счет улучшения социальных гарантий своим работникам. «Хюндай» строил жилье, больницы, зоны обучения взрослых и детей и при этом увольнял целые бригады и цеха, что объяснялось низкой квалификацией и несоответствием новым технологиям. Лозунг «давайте богатеть вместе» превратился в реальный механизм взаимных обязательств и уступок. Все в итоге оказались в выигрыше.

В решении проблемы преодоления мощного финансового и экономического кризиса в Корею отчетливо просматривается роль современного государственного регулирования, основанного не на запретах и ограничениях, а на создании благоприятных и равных для всех законодательных условий преодоления кризиса, обеспечения гарантий для привлечения иностранных инвестиций на основе либерализации финансового рынка, налоговых норм и прозрачности распределения прибыли. Большое значение имело также правильное определение национальных приоритетов в экономике [4, с. 409—428].

Концерн «Хюндай» дал цементному проекту название «Тигр» и этим проектом начал свое восхождение в глобальную экономику мира. Сделано это было ценой невероятных усилий, благодаря массовой работе по ночам для экономии расхода сил людей, совмещению профессий каждым работником. Всем занятым в проекте выплачивали в валюте конкретные деньги, что дало возможность многим приобрести жилье и землю.

Благодаря строительству самых современных автомобильных дорог и сложнейшего тоннеля Пангжал, Корея была признана грандом мировой строительной элиты. История этого строительства вошла во все учебники по развитию стран с переходной экономикой. До

сих пор в Корее известны авторы всех экономических и политических решений и существует полная, включая уголовную, ответственность за все провалы и поражения во всех сферах деятельности.

Интенсивно развивающиеся корейские фирмы отчетливо понимали, что без взаимной поддержки друг друга, без доверия, без стимулирования производственного роста и развития образованности большей части работающего населения страны, без бережного отношения к интеллектуальному ресурсу нации прогресс в экономике невозможен и развитие страны невозможно.

Население Южной Кореи составляет 51 400 000 человек. ВВП — 29 140 долл. США на душу населения. Структура занятости — сельское хозяйство, основная продукция — рис, корнеплоды, ячмень, фрукты, рыба. Основные отрасли производства — электроника, химическая промышленность, производство стали, текстиля, обуви, швейная промышленность, судостроение, автомобилестроение. Городское население составляет 84 %.

Существует мнение, что быстрый прогресс в *Китайской Народной Республике* обусловлен созданием полутора десятков свободных или специальных экономических зон.

Действительно, создание таких зон как своего рода испытательных или экстремальных полигонов сыграло значительную роль в адаптации к «правилам игры» рыночной экономики, в «обкатке» разного рода рыночных конструкций и инструментов. Определенную положительную роль эти зоны продолжают играть и сейчас. Однако дело не только в этих зонах. Дело в том, что реформы в Китае системно проводили и проводят государство и правящая партия, а экономика продолжает оставаться планово-управляемой. В Китае удалось, во всяком случае на протяжении последних двадцати лет, обеспечивать сочетание государственного руководства и самостоятельности субъектов хозяйствования, планомерной социальной ориентации и рынка.

Сеть территорий, имеющих специальный хозяйственно-правовой режим, не сводится к СЭЗ. Имеется десять видов территорий со специальным правовым режимом хозяйственной деятельности. Такого рода территорий насчитывается более четырехсот. Видное место занимают законы о территориях, имеющих специальный

хозяйственно-правовой режим, которые обеспечивают определенную открытость страны для иностранных инвестиций. И такие инвестиции есть, в особенности от китайской диаспоры.

Принципиальное отличие социалистической рыночной экономики Китайской Народной республики в том, что государство проводит системную политику ее социальной ориентации (а во всех коммерческих банках, ресторанах и т. п. есть организации КПК, работающие под руководством горкомов и других партийных комитетов, осуществляющих контроль за реализацией этой политики).

Кроме СЭЗ и размера налогов в стране созданы благоприятные системные условия для капитальных вложений. Литературные источники, как отечественные, так и иностранные, материалы СМИ однозначно свидетельствуют о том, что в Китайской Народной Республике дела идут лучше, чем у нас.

В противовес сказанному выше, деятельность Фонда государственного имущества *Украины* — иллюзия управления. А так называемое управление принадлежащим государству пакетом акций акционерных обществ — словесная завеса, прикрывающая отсутствие хозяйственного управления. Орган, осуществляющий хозяйственное управление, должен нести ответственность перед правительством за результаты деятельности находящихся в его ведении предприятий и обладать необходимыми правами, обязанностями, ответственностью, компетентным в хозяйствовании аппаратом. Ничем этим ни Фонд госимущества, ни недавно созданное агентство по «управлению пакетами» не обладают. И управлять надо не «пакетами акций», а предприятиями, в которых государству принадлежит этот пакет, добиваясь эффективности их деятельности.

Таким образом, необходимой предпосылкой действенных мер, направленных против тенезации и криминализации экономики, является реальное хозяйственное управление со стороны Кабинета Министров Украины госимуществом, госпредприятиями, всей государственной собственностью.

Подобные предложения вносились неоднократно, но, как и многие другие, они остаются в правительстве без рассмотрения. И при этом никакие другие меры по обеспечению хозяйственного (а не надзорного) управления не принимаются, а ситуация ухудшается.

Там, где есть планирование в той или иной форме и ответственное компетентное управление государственной собственностью, там сфера криминально-теневой экономики в несколько раз меньше, чем у нас. Это факт, с которым надо считаться, а не забалтывать его пустыми разговорами будто бы «во всем мире» не планируют и не управляют. Там, где добились высокого уровня развития, там и планируют и управляют, в отличие от нас.

Цель модернизации хозяйственного законодательства видится в создании научно обоснованного и надежно управляемого правотворческого процесса, который поднял бы на новый качественный уровень правовое регулирование хозяйственной деятельности и тем самым способствовал бы устойчивому росту экономики страны.

Основная задача модернизации хозяйственного законодательства — повышение эффективности правового регулирования отношений в сфере хозяйствования, что, в частности, предполагает:

- обеспечение роста деловой активности субъектов хозяйствования;
- развитие предпринимательства, укрепление общественного хозяйственного порядка;
- усиление действенности защиты прав и законных интересов субъектов хозяйственной деятельности;
- усиление стержневой и системообразующей роли Хозяйственного кодекса Украины во всей отрасли хозяйственного законодательства;
- наращивание нормативного содержания Хозяйственного кодекса Украины за счет имплементации в него норм действующих хозяйственно-правовых актов, показавших свою результативность и стабильность;
- достижение непротиворечивости и стабильности действия актов хозяйственного законодательства;
- устранение множественности актов хозяйственного законодательства, придание ему достаточно компактного и обозримого вида;
- осуществление адаптации национального хозяйственного законодательства к международному экономическому законодательству, в том числе к соответствующему экономическому законодательству ЕС. Процесс такой адаптации должен предполагать учет специфики современного состояния отечественной экономики и направленности ее развития.

Что касается цели концепции, то она имеет служебный характер, подчиненный целям и задачам самого процесса модернизации хозяйственного законодательства.

Индия успешно провела модернизацию и стала второй после Китая быстрорастущей экономикой мира. В стране оперируют и транснациональные корпорации, и национальный капитал. Наряду с этим продолжает действовать плановый регулятор, определяющий стратегические цели развития, реализуемые посредством пятилетних планов. Итог выверенной экономической политики — изменение и облика, и существа индийской экономики. В Индии не пошли по пути китайского «дракона» и азиатских «тигров», начавших с экспорта товаров тех отраслей, которые базировались на дешевой и сравнительно малокавалифицированной рабочей силе. Была найдена собственная ниша в экспортных услугах, а это потребовало высокого уровня образования — компьютерного программирования и банковского обслуживания. Страна стала бэк-офисом западных корпораций. Такому повороту событий помогло наличие хорошо образованных кадров. В Индии технологические институты зачастую не уступают западным конкурентам. Это стало результатом продуманной политики властей. Сейчас по числу квалифицированных научно-технических кадров Индия на одном из первых мест в мире.

В *Бразилии* с помощью сводных планов и программ прошла модернизация экономики страны, достигнуты устойчивые темпы экономического роста. Некоторое их снижение сегодня не следует драматизировать. Важно, что социал-демократическое руководство страны связывает восстановление более динамичного развития с совершенствованием как рыночных, так и плановых регуляторов.

Государствам со смешанной экономикой удастся не только комбинировать преимущества социализма и капитализма, но и отсекают их недостатки, так как помимо гибкого планирования используются налогово-бюджетный инструментарий и социальные стабилизаторы, сокращающие контрасты в обществе и направляющие развитие капитала в созидательное русло [1, с. 82].

«Конец истории» — переход к новому циклу. «Момент истории, который вот-вот должен наступать, настолько невероятен, что лишь

немногие благоразумные люди в состоянии воспринимать его» [5, с. 130]. Конец времен — это не гибель мира, а финишный этап «последних времен». Это период истории, начавшийся с первых лет XX века. По одним данным, этот период приходит к своему концу с наступлением Эры Водолея (2003 г.); по другим — в 2012 г. (пророчество древних жрецов народа майя); по третьим — в 2060 г. (Исаак Ньютон). Факт тот, что все (эзотерики и экзотерики) сходятся на признании современной истории. В какой форме — это вопрос [6, с. 91].

Различные пророчества относятся к самому началу XXI в (около 2013 г.). Ностардамус относил это явление к 2002 г. («когда Марс и Юпитер сойдутся вновь в Раке»). По Магомеду, Мессия (Эль Магди) должен явиться «в последней декаде XVI века Хиджры», т. е. на рубеже XX в. и XXI в. по нашему исчислению. У евреев тоже явление Мессии приурочено к началу XXI в. Календари майя это событие относят к 2017 г. Ждут прихода Мессии также буддисты, рериховцы и ламаисты-«шамбалисты». Их древнее пророчество тоже относит это событие к началу XXI в., т. е. к нашему времени. «Пришло время Шамбалы» — пророчат тибетские ламы, называющие Второе пришествие «грядущего Будды» (Майтрейи) открытием Шамбалы [7; 8, с. 44—45].

По подсчетам ООН, с начала существования *Homo sapiens* (то есть примерно за 50 тысяч последних лет) на свет появилось более 107 миллиардов его представителей. В сумме получается много, но если «размазать» эту цифру по векам, показатели выйдут довольно скромные.

Понятно, что подсчеты с таким углублением во времени носят очень приблизительный характер, но общую картину все-таки создают.

Первого миллиарда человечество достигло в 1820 году. Могло бы и намного раньше, но помешали Наполеоновские войны, отнявшие несколько миллионов сверхплановых жизней. Тогда по поводу первого миллиарда газеты не трубили — да и вообще, человечество не осознавало, что пересекло магический рубеж. Это уже «задним числом» ООН по своей методике вычислило год, когда это могло случиться.

Для достижения второго миллиарда понадобилось более века — 107 лет. Неудивительно, что четвертый миллиард появился всего через 14 лет (1974), пятый всего через 15 лет

(1987), шестой — через 12 (1999). По этой логике, седьмого следовало ожидать в 2010 году. Но, как мы знаем, это случилось только через 12 лет. То есть ускорение остановилось.

Действительно, судя по прогнозам ООН, очередные миллиарды придут к нам со сниженной скоростью. Восьмого миллиарда следует ждать в 2024 году — то есть уже не через 11 или 12, а через 13 лет после предыдущего. В 2040 году на земле будет жить 8,8 миллиарда. В 2050-м — 9,2 миллиарда. Соответственно, девятый миллиард некоторые из нас увидят примерно в 2045 году (то есть через 20—21 год после предыдущего). При этом, как и сейчас, разные миры будут развиваться неравномерно. Численность населения более развитых стран останется почти неизменной. А вот население наименее развитых стран более чем утроится. Число людей в самых населенных странах (Китай, Индия, Индонезия, Бразилия) будет расти до 2080 года, но потом остановится и через какое-то время начнет медленно снижаться.

Дальнейшие цифры рисуются уже сквозь туман неопределенности — слишком много условий, которые могут повлиять на количество людей. ООН предполагает, что к 2120 году мировое население составит 11,6 миллиардов человек. Если окажутся неэффективными сегодняшние усилия по снижению рождаемости, цифра может достигнуть 14 миллиардов. По расчетам С. Капицы, сделанным еще в конце прошлого века, где-то в 2135 году наступит стабилизация населения мира при общей численности населения в 12—14 миллиардов [9].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Володин С. Седьмая формация (беседа с доктором экономических наук Г. Цагаловым, автором книги «Путь к счастливой жизни») / С. Володин // Литературная газета. — 2015. — № 35 (6523). — С. 5 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://lgz.ru/article/-35-6523-9-09-2015/sedmaya-formatsiya/>
2. Дания: скандинавская счастливница // События недели: итоги и факты. — № 30. — 26 июля 2016 г.
3. Большая Оксфордская энциклопедия / Пер. с англ. У.В. Санциной, А.И. Кима, Т.В. Сафроновой и др. — М. : Росмэн-Пресс, 2007. — 664 с.
4. Малевич И. Азиатский треугольник драконов / И. Малевич. — Минск : АСТ Харвест, 2016. — 672 с.
5. Лотос Харт. Пришествие / Пер. с англ. Ю.В. Добровольского. — К., 2001. — 320 с.
6. Каныгин Ю.М. Программа спасения. Библия в современном представлении / Ю.М. Каныгин, В.И. Кушерец. — К. : Знание, 2010. — 287 с.

7. Шекин Г. Конец времен: пророчества и комментарии. — К. : МАУП, 2004. — 152 с.
8. Шекин Г. Когда придет Христос-Спаситель? / Г. Шекин. — Персонал. — 2004. — № 3. — С. 44—50.
9. Миллиарды на вырост // События недели: итоги и факты. — № 45. — 8 ноября 2016 года.

REFERENCES

1. Volodin V. (2015), *Sed'maja formacija (beseda s doktorom jeconomicheskikh nauk G. Cagalovym, avtorom knigi «Put' k schastlivoj zhizni»)* [Conversation with Doctor of Economics G. Tsagalov, author of the book «The Way to a Happy Life»], *Lyteraturnaya gazeta*, No. 35 (6523), available at : <http://lgz.ru/article/-35-6523-9-09-2015/sedmaya-formatsiya/> (Accessed 10 March 2017).
2. Events of the week: results and facts (2016), *Danija: skandinavskaja schastlivica* [Denmark: Scandinavian lucky], No. 30, 26 July 2016.
3. Sanzinova U.V., Kim A.I., Safronova T.V. and other (2007), *Bol'shaja Oksfordskaja jenciklopedija, per. s angl.* [Great Oxford Encyclopedia, translation from English], ROSMEN-PRESS, Moscow, Russia.
4. Malevych Y. (2016), *Aziatskij treugol'nik drakonov* [Asian dragons triangle], AST Xarvest, Minsk, Belarus.
5. Dobrovolskyj Yu.V. (2001), *Lotos Hart. Prishestvie, per. s angl.* [Lotus Hart. Coming, translation from English], Kiev, Ukraine.
6. Kanigyn Yu.M., Kusherecz V.Y. (2010), *Programma spasenija. Biblija v sovremennom predstavlenii* [The program of salvation. The Bible in Modern Representation], Znanie, Kiev, Ukraine.
7. Shhekyn G. (2004), *Konec vremen: prorochestva i komentarii* [The end times: prophecy and commentary], MAUP, Kiev, Ukraine.
8. Shhekyn G. (2004), *Kogda pridet Hristos-Spasitel'?* [When will Christ the Savior come?], *Personal*, No. 3, pp. 44-50.

9. Events of the week: results and facts (2016), *Milliardy na vyrost* [Billions for growth], No. 45, 8 Nov. 2016.

Надійшла 10.03.2017

В.К. Мамутов

Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ

ПЕРЕВАГИ КАПІТАЛІЗМУ ТА СОЦІАЛІЗМУ, ЩО ВМІЛО КОМБІНУЮТЬСЯ

Висвітлено досвід азійських і європейських країн у комбінуванні переваг різних економічних систем під час побудови успішних економік соціальної спрямованості. На підставі такого досвіду формулюється ряд пропозицій у рамках прискорення процесу модернізації господарського законодавства, удосконалення управління державною власністю і системи державного планування.

Ключові слова: розвиток, світова економіка, модернізація господарського законодавства, планування.

V.K. Mamutov

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kyiv

SKILLFULLY COMBINED ADVANTAGES OF CAPITALISM AND SOCIALISM

The article reflects the experience of Asian and European countries in combining the advantages of various economic systems in the construction of successful economies of social orientation. Based on this experience, a number of proposals are formulated in the framework of accelerating the process of modernizing economic legislation, improving the management of state property and the system of state planning.

Keywords: development, world economy, modernization of economic legislation, planning.

doi: <https://doi.org/10.15407/—2017.0.00>

УДК 346 : 351

В.А. УСТИМЕНКО, директор, доктор юридических наук, професор
член-корреспондент НАПрН України, Заслужений юрист України
Институт економіко-правових досліджень НАН України, г. Київ

ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ В УКРАИНЕ

Ключевые слова: децентрализация, публично-частное партнерство, объединенные территориальные общины, экономика-правовой эксперимент.

Статья посвящена правовым аспектам децентрализации в Украине, проблемам, возникающим при создании и функционировании объединенных территориальных общин. Сформирован механизм решения задач, стоящих перед объединенными территориальными общинами, с помощью публично-частного партнерства. Предложено шире использовать преимущества экономика-правовых экспериментов.

Характерным признаком последних лет является то, что с разной степенью активности процессы децентрализации в Украине отражали концепцию соответствующих реформ в сфере местного самоуправления. Сегодня уже можно говорить о некоторых успехах: укреплении финансовой самостоятельности субъектов местного самоуправления, повышения степени их участия в развитии административно-территориальных единиц, регионов, и, как следствие, позитивные отзывы граждан относительно облагораживания территорий населенных пунктов, решения проблем коммунального хозяйства, накапливавшихся в течение десятилетий, развития инфраструктуры, муниципального транспорта и т. п. И все это при довольно сложной экономической ситуации по стране: спаде производства, сокращении объемов внешней торговли, снижении экономической активности в целом. Можно сказать, что децентрализация как явление стала некоторым локомотивом развития экономики на местах, позволившим сгладить вышеуказанную общую экономическую картину в стране. Эти же процессы — стимул для углубления научных исследований социологической, экономической и правовой науки. Последняя же стала базисом для конструирования системы правового обеспечения децентрализации. Например, в науке хозяйственного права на основе накопленных ранее достижений сегодня активно формируется целое новое направление (в связке с экономической наукой), приносящее междисциплинарный эффект всей правовой системе Украины, служащее толчком для развития смежных отраслей: бюджетного, административного права.

Несомненно, наибольшие возможности для развития местного самоуправления и наполнения процесса децентрализации реальным содержанием были заложены Концепцией реформирования мест-

ного самоуправления и территориальной организации власти в Украине, утвержденной Распоряжением Кабинета Министров Украины от 01.04.2014 [1]. Дополнительно следует отметить, что основные положения упомянутого документа получили весомую правовую поддержку (развитие) в виде законов Украины «О сотрудничестве территориальных громад» от 17.06.2014 [2] и «О добровольном объединении территориальных громад» от 05.02.2015 [3].

Принятие этих нормативно-правовых актов позволило заложить основы как совершенствования модели территориальной организации власти, так и осуществления фискальной децентрализации. Эти два аспекта крайне важны и учитывают опыт большинства стран мира, прошедших этап реформирования местного самоуправления. В научной литературе выделяют политическую, административную и фискальную децентрализацию.

Говоря о фискальной децентрализации, необходимо отметить, что усиление местных бюджетов не следует рассматривать как самоцель реформирования местного самоуправления. Скорее всего, такая децентрализация — это средство достижения основной цели — предоставление территориальным громадам такого объема прав и обязанностей, которые в своей совокупности позволяли бы успешно решать все вопросы развития соответствующей территории.

Содействовать повышению активности территориальных громад могут инструменты экономического характера, формируя мотивацию и заинтересованность местных властей. И в этой связи финансовая поддержка добровольного объединения территориальных громад сел, поселков и городов оказывается стратегически важным решением, что получило отражение в ст. 10 Закона Украины «О добровольном объединении территориальных громад». В частности, в этой статье предусмотрено, что финансовая поддержка осуществляется путем предоставления субвенций на формирование инфраструктуры в соответствии с планом социально-экономического развития объединенной территориальной громады.

Цель этой статьи — исследование правовых аспектов децентрализации в Украине, а также проблем, возникающих при создании и функционировании объединенных территориальных громад.

По данным средств массовой информации по состоянию на начало 2017 г. создано 367 объединенных территориальных громад. И, не в последнюю очередь, такие показатели обусловлены интенсивностью государственной поддержки соответствующих процессов.

В то же время определенное беспокойство вызывает несоблюдение последовательности в реализации государством политики по финансовой поддержке объединенных территориальных громад (далее — ОТГ). В частности, в 2016 г. на 159 ОТГ субвенция (еще отдельные исследователи называют ее «децентрализационной»), профинансированная из Общего фонда Государственного бюджета Украины, составила 1 млрд грн. Однако в Государственном бюджете Украины на 2017 г. для 367 ОТГ предусмотрено лишь 1,5 млрд грн, и из них только 0,5 млрд — это гарантированные средства из Общего фонда госбюджета.

Как отмечает главный эксперт группы «Децентрализация Реанимационного пакета реформ» А. Ткачук, такой подход свидетельствует об отходе от политики государственной поддержки ОТГ, поскольку, на его взгляд, иначе объяснить двукратное уменьшение суммы субвенции (при одновременном увеличении претендующих на нее субъектов) в более чем в два раза невозможно [4].

Не лучшим образом складывается ситуация и в сфере регионального самоуправления. Прежде всего, речь идет о финансировании приоритетных проектов из Государственного фонда регионального развития (далее — ГФРР), правовая основа функционирования которого определяется Законом Украины «О принципах государственной региональной политики» [5] и ст. 24-1 Бюджетного кодекса Украины [6]. В частности, сумма средств ГФРР должна составлять не менее 1 % от общего фонда Государственного бюджета Украины и в 2017 г. такая сумма должна была бы составить около 7,3 млрд грн. Но реально было выделено лишь 3,5 млрд грн, из которых из Общего фонда бюджета — лишь 1 млрд грн [4]. Такой подход в определении объема средств, необходимых для реализации комплекса мер по реформированию местного самоуправления, вряд ли можно признать оправданным.

Говоря об усилении материально-финансовой основы местного самоуправления как важном факторе осуществления децентрализации

в Украине, следует обратить внимание на соотношение доходов местных бюджетов. Надо иметь в виду, что основная задача децентрализации заключается в создании предпосылок для формирования экономически состоятельных территориальных громад, уменьшения степени их дотационности. Однако на данном этапе проведения децентрализации, вопреки этому, наблюдается увеличение зависимости бюджетов территориальных громад от поступлений из Государственного бюджета Украины. В частности, в средствах массовой информации отмечается, что в 2017 г. совокупный объем доходов местных бюджетов предусмотрен на уровне 10,5 млрд грн, но при этом собственные доходы составляют 2,4 млрд грн [7]. Приведенное свидетельствует о том, что иждивенческая позиция территориальных громад будет сохраняться на протяжении длительного времени, если не пересмотреть подходы к формированию собственных доходных источников местных бюджетов.

Конечно, на первый взгляд, может показаться, что Бюджетный кодекс Украины предусматривает значительные источники поступления средств в местные бюджеты. Однако их удельный вес в общих доходах местных бюджетов невелик. Как отмечают эксперты, из-за недостатков в правовом регулировании формирования ресурсной базы местных бюджетов и чрезмерной централизации налоговых и бюджетных поступлений, доля собственных ресурсов в общих доходах местных бюджетов в Украине в 2009—2012 гг. не превышала 8 %. Для сравнения можно отметить, что в странах-членах ЕС этот показатель составляет от 30 до 70 % (в Великобритании — 37 %, Германии — 46 %, Франции — 67 %) [8]. Если в Украине в местные бюджеты поступает лишь 10 % налога на прибыль предприятий (частной формы собственности), то в Германии поступления от этого налога распределяются в пропорции 50 × 50 % между федеральным и земельным бюджетами [9, с. 44]. В этой связи эффективность децентрализации в Украине во многом будет зависеть от успешности построения оптимальной модели распределения финансовых источников.

Ситуация усложняется тем, что государство, увеличив поступления в бюджеты объединенных территориальных громад, дополнительно возложило на местные власти осуществление

финансирования ряда расходных статей в таких сферах как образование, медицина, жилищно-коммунальное хозяйство. В настоящее время одна из проблем объединенных громад заключается в необходимости осуществления расширенного объема делегированных полномочий в условиях ограниченности финансового обеспечения. Показательным можно признать возложение на местные власти обязанностей по выплате субсидий на компенсацию затрат граждан на оплату жилищно-коммунальных услуг. И исполнение этой обязанности приводит к разбалансированию местного бюджета. Немалые волнения и протестные акции вызвала передача в местные советы обязанностей по финансированию учреждений системы профтехобразования.

Таких примеров можно привести немало, но главным должен стать принцип, согласно которому «средства следуют за полномочиями». Нормативное выражение этого постулата можно обнаружить в ст. 67 Закона Украины «О местном самоуправлении в Украине» от 21.05.1997 [10]. И в то же время приходится констатировать постоянное отступление от этого принципа, на что уже неоднократно обращали внимание в научной литературе и прессе.

Качественное изменение ситуации в сфере материально-финансового обеспечения процесса децентрализации может быть достигнуто не только за счет пересмотра подходов к определению пропорций налоговых поступлений по всей вертикали бюджетных отношений, но и в результате создания экономико-правовых предпосылок для увеличения поступлений в местные бюджеты из неналоговых источников. Прежде всего, следует говорить об активизации хозяйственной деятельности на территории населенных пунктов и расширении объема хозяйственных полномочий органов местного самоуправления. И в данном случае, без активной позиции государства, решение этих вопросов представляется затруднительным. В частности, именно на общегосударственном уровне должен быть разработан механизм стимулирования бизнеса к активным шагам на местном уровне. Ведь именно на законодательном уровне могут быть детализированы эти положения. Например, по сей день возникают вопросы о том, каким образом обеспечить практическую реализацию нормы ч. 5 ст. 11 Хозяйственного кодекса

Украины, гласящей, что субъектам хозяйствования, не учитывающим общественные интересы, отраженные в программных документах экономического и социального развития, не могут быть предоставлены предусмотренные законом льготы и преимущества в осуществлении хозяйственной деятельности [11]. И именно в данном направлении следует приложить общие усилия государству и органам местного самоуправления с целью определения тех социальных и экономических приоритетов, соблюдение которых может обеспечить мотивацию бизнеса к повышению активности в том либо ином регионе.

Пока в Украине по данному вопросу проводятся политические дебаты, в некоторых странах мира уже получен конкретный результат, побуждающий к смене плоскости дискуссии с перенесением ее в прикладную сферу. Показателем в этой части опыт Дании. В частности, все крупные коммерческие организации согласно закону (Act amending the Danish Financial Statements Act (Accounting for CSR in large businesses) обязаны, начиная с 2009 г., кроме финансовой отчетности подавать также информацию о своей деятельности в сфере *социальной ответственности*. Как отмечается в научных источниках, принятие данного закона было частью правительственного плана (Action Plan for Corporate Social Responsibility (CSR) от 14.05.2008) относительно развития корпоративной социальной ответственности и преследовало цель стимулировать коммерческие организации в вопросах социального экономического обеспечения [12, с. 37].

Приведенное убеждает в том, что правовое регулирование вопросов социальной ответственности бизнеса в Дании не случайное явление, а закономерное следствие планирования законотворческой работы, чего достичь при отсутствии стратегического видения развития хозяйственных отношений, планирования хозяйственной деятельности практически невозможно. Впрочем, следует заметить, что социально активное поведение субъектов хозяйствования по законодательству Дании поощряется. К мерам поощрения можно отнести осуществление государством закупочной деятельности, а также предоставление поддержки субъектам хозяйствования с использованием средств государственного инвестиционно-го и экспортно-кредитного фондов. То есть в

Дании достаточно активно используются средства государственного регулирования хозяйственной деятельности, которые можно отнести к категории «средств-стимуляторов». Конечно, при таких условиях государственной поддержки предприниматель четко понимает, каких экономических преимуществ он может лишиться, если не будет выполнять своих социальных обязательств.

Можно предположить, что зарубежный опыт правовой регламентации социально активного поведения субъектов хозяйствования, бесспорно, имел бы пользу и для Украины в части совершенствования правовых принципов осуществления социально-экономического партнерства на общегосударственном и местном уровнях.

В целом, надо также уделить внимание острой потребности в модернизации объектов коммунального хозяйства, от эффективности работы которых зависит полнота и своевременность предоставления жилищно-коммунальных услуг.

Один из механизмов реализации инфраструктурных проектов — публично-частное партнерство (в соответствии с действующим законодательством Украины — государственно-частное партнерство). Но этот правовой инструмент привлечения инвестиций не получил развития. И до сих пор в Украине отсутствует широкомасштабная практика применения различных форм государственно-частного партнерства. Одна из основных причин этого состоит в игнорировании государством важного правила, согласно которому инвестор должен быть уверен в стабильности правовых условий ведения своего бизнеса на территории соответствующего региона либо города. Среди таких условий следует упомянуть режим налогообложения хозяйственной деятельности частного партнера. В других странах частному партнеру гарантируется неизменность условий налогообложения в течение всего периода осуществления хозяйственной деятельности. И это выступает важным фактором притока инвестиций в экономику ведущих стран мира.

В то же время законодательство Украины таких гарантий не предусматривает, более того, относит налоговые риски частного партнера к числу политических, сводя к минимуму привлекательность режима государственно-

частного партнерства. Соответствующая оговорка была предусмотрена в пп. 2 п. 4 Методики выявления рисков, связанных с государственно-частным партнерством, их оценки и определения формы управления ими в редакции, утвержденной Постановлением Кабинета Министров Украины от 16.02.2011 № 232 [13]. В частности, отмечалось, что внесение изменений в налоговое законодательство — это политический риск.

Впрочем, в тексте данной Методики в редакции, утвержденной Постановлением Кабинета Министров Украины от 16.09.2015 № 713, произошли изменения, и нормы дифференциации рисков были исключены. В настоящее время содержится упоминание о том, что при подготовке проектов государственно-частного партнерства все риски подлежат определению, оценке и распределению между государственным и частным партнерами (п. 5) [14]. В то же время отсутствие упоминания о рисках для частного партнера, связанных с изменениями в налоговом законодательстве, не может их в действительности исключать. Тем более что в приложении 1 к Методике содержится рубрика «Нормативно-правовые риски», в рамках которой вполне вероятно могут быть предусмотрены риски налогового характера.

Предстоит серьезная работа с целью определения возможных путей преодоления этих и иных негативных факторов. Важно, что решение обозначенных выше проблем требует взвешенного подхода с минимизацией возможных негативных последствий для территориальных громад.

Подобный результат достигается при условии проведения в Украине государственно-правового эксперимента на примере нескольких объединенных территориальных громад. И такой подход не чужд для Украины. Достаточно вспомнить проведение государственно-правового эксперимента развития местного самоуправления в г. Ирпень, поселках Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинское Киевской области (на основании Закона Украины от 05.04.2001 который уже утратил юридическую силу).

Полученные таким образом положительные результаты и апробированные экономико-правовые средства можно будет распространить на все территориальные громады Украины, исключая риски повторения типовых ошибок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Концепція* реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р // Офіційний вісник України. — 2014. — № 30. — Ст. 831.
2. *Про співробітництво* територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 34. — Ст. 1167.
3. *Про добровільне об'єднання* територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 13. — Ст. 91.
4. *Ткачук А.* О децентрализации, успехах, рисках и роли парламента // Зеркало недели. — 13 января 2017 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://gazeta.zn.ua/internal/o-decentralizacii-uspehah-riskah-i-rol-i-parlamenta-_html
5. *Про засади* державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 13. — Ст. 90.
6. *Бюджетний кодекс* України від 08.07.2010 // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 50—51. — Ст. 572.
7. *Якель Р.* Ну почти реалистичный бюджет // Зеркало недели. — 20 января 2017 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://gazeta.zn.ua/economics_of_regions/nu-pochti-realisticznyy-byudzhet-_html
8. *Слобожан А.* Местное самоуправление и европерспективы // Зеркало недели. — 22 ноября 2013 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://gazeta.zn.ua/macrolevel/mestnoe-samoupravlenie-i-evroperpektivy-_html
9. *Деркач М.І.* Досвід Німеччини у фінансуванні економічного розвитку регіонів / М.І. Деркач, М.В. Литвин // БізнесІнформ. — 2012. — № 9. — С. 42—47.
10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
11. *Господарський кодекс* України // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 462.
12. *Ручкина Г.Ф.* Социальная ответственность субъектов предпринимательской деятельности и правовое регулирование отношений по распределению прибыли / Г.Ф. Ручкина, В.В. Купызин // Предпринимательское право. — 2010. — № 1. — С. 35—40.
13. *Про затвердження* Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними : постанова Кабінету Міністрів України від 16.02.2011 № 232 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 18. — Ст. 769.
14. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 № 232 : постанова Кабінету Міністрів України від 16.09.2015 № 713 // Офіційний вісник України. — 2015. — № 76. — Ст. 2525.

REFERENCES

1. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), *Konceptsiya reformuvannya miscevogo samovryaduvannya ta terytorialnoyi organizaciyi vlady v Ukraini, zatverdzhena Rozporjadzhenniam* [The concept of local government reform and territorial organization of power in Ukraine,

- approved by Decree], *Oficijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 30, art. 831.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), *Pro spivrobitnyctvo terytorialnyx gromad : Zakon Ukrainy* [On cooperation of local communities: The Law of Ukraine], *Vidomosti Verxovnoyi Rady Ukrainy*, vol. 34, art. 1167.
  3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), *Pro dobrovillne ob'yednannya terytorialnyx gromad : Zakon Ukrainy* [On a voluntary association of local communities: The Law of Ukraine], *Vidomosti Verxovnoyi Rady Ukrainy*, vol. 13, art. 91.
  4. Tkachuk A. (2017), *O decentralizacii, uspehah, riskah i roli parlamenta* [On Decentralization, Progress, Risks and the Role of Parliament], *Zerkalo nedeli*, available at: <http://gazeta.zn.ua/internal/o-decentralizacii-uspehah-riskah-i-rol-i-parlamenta-.html>
  5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), *Pro zasady derzhavnoyi regionalnoi polityky : Zakon Ukrainy* [On Principles of regional policy: The Law of Ukraine], *Vidomosti Verxovnoyi Rady Ukrainy*, vol. 13, art. 90.
  6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), *Byudzhetnyj kodeks Ukrainy* [The Budget Code of Ukraine], *Vidomosti Verxovnoyi Rady Ukrainy*, vol. 50—51, art. 572.
  7. Jakel' R. (2017), *Nu pochti realistichnyj byudzhet* [Well, almost a realistic budget], *Zerkalo nedeli*, available at: http://gazeta.zn.ua/economics_of_regions/nu-pochti-realisticznyy-byudzhet-.html
  8. Slobozhan A. (2013), *Mestnoe samoupravlenie i evroperspektivy* [Local self-government and Euro-perspectives], *Zerkalo nedeli*, available at: <http://gazeta.zn.ua/macrolevel/mestnoe-samoupravlenie-i-evroperspektivy-.html>
  9. Derkach M.I. and Lytvyn M.V. (2012), *Dosvid Nimechchyny u finansuvanni ekonomichnogo rozvytku regioniv* [German experience in financing economic development], *BiznesInform*, vol. 9, pp. 42—47.
  10. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), *Pro misceve samovryaduvannya v Ukraini : Zakon Ukrainy* [On local government in Ukraine: The Law of Ukraine], *Vidomosti Verxovnoyi Rady Ukrainy*, vol. 24, art. 170.
  11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *Hospodars'kyi kodeks Ukrainy* [Economic Code of Ukraine], *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*, vol. 11, art. 462.
  12. Ruchkina G.F. and Kupyzin V.V. (2010), *Social'naja otvetstvennost' sub'ektiv predprinimatel'skoj dejatel'nosti i pravovoe regulirovanie otnoshenij po raspredeleniju prybyli* [Social responsibility of subjects of entrepreneurial activity and legal regulation of relations on distribution of profit], *Predprinimatel'skoe pravo*, vol. 1, pp. 35—40.
  13. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), *Pro zatverdzhennya Metodyky vyvavleniya ryzykiv zdijsnennya derzhavno-pryvatnogo partnerstva, yix ocinky ta vyznachennya formy upravlinnya nymy : Postanova* [On approval of Methodology identify risks of public-private partnership, their evaluation and determination of management forms: Resolution], *Oficijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 18, art. 769.
  14. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), *Pro vnesennya zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 lyutogo 2011 r. № 232 : Postanova* [On Amendments to Resolution of The Cabinet of Ministers of Ukraine on February 16, 2011, Number 232:], *Oficijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 76, art. 2525.

Надійшла 12.03.2017

В.А. Устименко

Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена правовим аспектам децентралізації в Україні, проблемам, що виникають у ході створення та функціонування об'єднаних територіальних громад. Сформувано механізм вирішення завдань, що стоять перед об'єднаними територіальними громадами, за допомогою публічно-приватного партнерства. Запропоновано ширше використовувати переваги економіко-правових експериментів.

Ключові слова: децентралізація, об'єднані територіальні громади, економіко-правовий експеримент, публічно-приватне партнерство.

V.A. Ustimenko

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

ECONOMIC AND LEGAL FRAMEWORK FOR DECENTRALIZATION IN UKRAINE

The article is devoted to the legal aspects of decentralization in Ukraine, the problems arising in the creation and functioning of the united territorial communities. The mechanism of solving the problems facing the united territorial communities with the help of public-private partnership is proposed. It is proposed to make wider use of the advantages of economic and legal experiments.

Keywords: decentralization, united territorial communities, economic and legal experiment, public-private partnership.

doi: <https://doi.org/10.15407/—2017.00.00>

УДК 346.54

К.І. АПАНАСЕНКО, канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського права та процесу
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів

ОБ'ЄКТОЗДАТНІСТЬ ПРАВ ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДОЗВІЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ І ТЕОРІЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Ключові слова: право власності, дозвіл, об'єктоздатність, господарський обіг, права за дозвільними документами, правомочності власника, об'єкт права власності.

Цією статтею розпочато дослідження питання про можливість визнання як об'єктів права власності прав за документами дозвільного характеру (як у правовій теорії, так і в законодавстві). Проаналізовано відповідний досвід Німеччини та ситуацію з можливістю привласнення майнових прав, визначено характеристики й особливості об'єктоздатних прав за дозвільними документами.

Актуальність теми дослідження. Європейський суд з прав людини захищає права на здійснення господарської діяльності, які базуються на ліцензіях і дозволах, як такі, що тісно пов'язані з власністю, на підставі статті 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод. У деяких судових рішеннях Європейського суду вказано, що ліцензія становить власність відповідного суб'єкта. Останнє десятиліття в Німеччині триває дискусія на тему можливості визнання власницьких характеристик за дозволами та ліцензіями. Економічні процеси в Україні, як очікується, матимуть суттєвий поштовх у зв'язку з євроінтеграційними процесами. Господарське законодавство продовжує активно адаптуватись до положень законодавства ЄС. Тому формування нових господарсько-правових інститутів і концепцій саме на часі.

Постановка проблеми. З огляду на визнання Україною юрисдикції Європейського Суду з прав людини, регуляторну реформу, в процесі якої відбуваються зміни дозвільного законодавства, необхідність стимулювання різних внутрішніх ринків, видається доцільним дослідити питання, чи наявні законодавчі, теоретико-правові передумови в Україні для визнання за правами, які виникають на підставі документів дозвільного характеру, ознак власницьких прав та допущення їх до обороту.

Дане питання може здатися занадто новаторським у рамках нашої правової системи. Закріплена в українському законодавстві та напрацьована в науці концепція права власності не допускає такої можливості і начебто не створює теоретичних передумов для цього. Однак пам'ятаємо, що до певного періоду у континентальній правовій системі не визнавали такі характеристики і за зобов'язальними правами, і за суміжними правами. Після ухвалення Цивільного кодексу України 2003 р. майнові права стали поширеним об'єктом

цивільного обороту, тому через потреби практики постало питання про визнання їх об'єктами права власності [1, с. 318].

У практиці господарювання деяких країн має місце торгівля окремими видами дозволів. Наприклад, є інформація про запровадження Агентством з охорони навколишнього середовища США продажу «дозволів» на допустиму кількість забруднювальних речовин, що можуть бути викинуті у навколишнє середовище. Таким чином, у державі утворився «ринок прав» на забруднення навколишнього середовища [2]. У міжнародній практиці оборотоздатними є сертифікати, які надають право виділяти парникові гази чи відповідні повноваження у ядерній сфері, уведені з метою запуску ринкових процесів, спрямованих на зниження парникових викидів і продукування ядерної енергії [3, с. 6].

Отже, під впливом економічних та інших факторів теорія права власності здатна еволюціонувати, і не варто заперечувати можливості визнання власницьких характеристик за нетрадиційними для України об'єктами права власності в майбутньому.

Постановка завдання. Метою дослідження є початкова теоретична розробка ідеї про права за документами дозвільного характеру як об'єкти господарського обороту та об'єкти права власності.

З нашого аналізу виключаємо ті права за документами дозвільного характеру, які тісно пов'язані з об'єктами, щодо яких видано документ дозвільного характеру, і тому вони не можуть бути відчужені (наприклад ветеринарні й фітосанітарні документи). Також не є предметом нашого дослідження права, які за своєю правовою природою є майновими правами. Наприклад, це права на користування природними ресурсами (рослинного, тваринного світу, водокористування) [4, с. 60]. До них можна віднести й так звані квазімайнові права, які «ґрунтуються на майнових правах, слугують їх здійсненню і самостійної вартості не мають» [5, с. 12]. Такими, з числа прав за дозвільними документами, можна визнати право на будівництво на земельних ділянках приватної власності, право на проведення інших робіт / операцій з об'єктами, які перебувають у приватній власності. Питання об'єктоздатності, оборотоздатності таких прав уже глибоко проаналізовано вченою-цивілістом С.І. Шимон [5]. Та-

кож деякі права за документами дозвільного характеру віднесені законодавством до нематеріальних активів [4, с. 61], а тому вони є частиною майна відповідного суб'єкта господарювання і можуть використовуватись на праві власності або на праві користування [6, с. 88].

Наше дослідження орієнтоване на перспективу і має практичне спрямування, зокрема у частині усунення прогалин дозвільного законодавства і створення підґрунтя для законопроектної роботи з надання характеристик оборотоздатності окремим правам за дозвільними документами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поручене питання в українській правовій науці не обговорювалось, як і питання про власницькі відносини щодо прав, які надаються ліцензіями. До питання про визнання права власності на майнові права в Україні зверталась С.І. Шимон та деякі інші вчені. Однак результати цих наукових досліджень не можуть бути використані щодо всіх прав за документами дозвільного характеру, оскільки лише деякі з них за своєю правовою природою є майновими правами.

Відомі цивілісти О.С. Яворська і О.В. Дзера не підтримують ідеї про можливість конструювання власницьких відносин щодо майнових прав. На думку О.С. Яворської, право власності стає фікцією, відірвавшись від речі [7, с. 228]. О.В. Дзера зазначає, що «об'єктами права власності можуть бути лише ті об'єкти цивільних прав, які мають речово-правовий характер, існують об'єктивно в тій чи іншій матеріалізованій формі, доступній для реального володіння, користування та розпорядження» [8, с. 653]. С.І. Шимон допускає власницькі відносини щодо майнових прав. Основні ідеї вченої такі:

1) «визнання майнових прав об'єктами права власності опосередковано відбулося на законодавчому рівні через визнання майнових прав неспоживними речами... в ч. 2 ст. 190 ЦК України»;

2) «поширення режиму права власності на ідеальні об'єкти (майнові права) можливе виключно в сенсі правової фікції»;

3) «режим права власності може бути поширено не на будь-які майнові права, а саме на такі, що надають можливість набути у власність конкретні предмети матеріального світу (речі або гроші)... це може бути, по-перше,

майнове право на об'єкт-річ, який виникне у майбутньому (наприклад на об'єкт незавершеного будівництва), по-друге, майнове право вимоги щодо сплати грошових коштів, передавання іншого майна у власність... Не є об'єктами права власності: право користування чужою річчю (адже це право неможливо відчужити без згоди власника), майнове право вимоги щодо виконання на користь правоволодільця певних робіт, надання послуг і подібні» [9, с. 194].

Щодо концепції права власності, напрацьованої Європейським судом з прав людини, маємо украй мало висловлювань. С.І. Шимон вважає, що «її втілення в Україні означало би руйнацію традиційного розуміння права власності як речового права... Як наслідок, будь-яке право, яке має економічну природу, повинно було б претендувати на такий самий правовий захист, як і право власності ... необхідності відмовлятися від усталеного тлумачення права власності для забезпечення реалізації міжнародних стандартів немає, адже національна правова система має достатній арсенал категорій та засобів захисту різноманітних прав» [10, с. 233].

Виклад основного матеріалу. Для нашого аналізу важливим є питання, чи можуть права за документами дозвільного характеру виступати об'єктами цивільних і господарських правовідносин. Загалом таким об'єктом може бути соціальне благо, що володіє характеристиками корисності і має певну мінову (споживчу) вартість, задовольняє охоронювані законом інтереси [5, с. 9]. Задля аналізу порушеного питання вдалим, на нашу думку, є термін «цивільна об'єктоздатність», запропонований ученою-цивілістом С.І. Шимон [5, с. 10]. Воно означає здатність соціальних благ виступати об'єктами цивільних правовідносин. На прикладі майнових прав учена визначає: об'єктоздатними майновими правами є ті, що здатні бути самостійним об'єктом цивільних правовідносин, водночас необ'єктоздатними є ті, що мають тісний зв'язок з об'єктом, втілюють повноту влади над ним, тому передаються лише разом з об'єктом (право власності, право довірчої власності, право інтелектуальної власності) [5, с. 13]. Якщо певне право здатне становити об'єкт правовідносин, воно потенційно є здатним до привласнення, а значить, і захищатись як власницьке право.

Спробуємо змоделювати, якими мають бути *характеристики об'єктоздатних прав* на

здійснення господарської діяльності / господарських операцій, тобто тих прав, що можуть виступати самостійними об'єктами господарських правовідносин і передаватись від однієї особи до іншої поза об'єктом, відносно якого надано право. Наголошуємо, що чинне законодавство не визнає можливості обороту практично будь-яких прав, що виникають на підставі документів дозвільного характеру. Отже, об'єктоздатні права мають такі характеристики:

1) це права на власні позитивні дії у сфері господарювання (на окремі господарські операції або господарську діяльність);

2) це не можуть бути права особи здійснювати господарські операції щодо належних їй на правах власності об'єктів або ті, що тісно пов'язані з особистістю суб'єкта прав в силу інших причин, унаслідок чого втрачають здатність до обороту. Наприклад, права за ветеринарними документами не є об'єктоздатними, оскільки видаються особі щодо належних їй харчових продуктів. Зрозуміло, що вони не можуть цікавити інших учасників обороту самі по собі, а лише разом із об'єктами, стосовно яких надані. Іншу ситуацію маємо, наприклад, з правом на користування надрами — воно надається особі, що відповідає встановленим законом вимогам і не є власником надр; теоретично, це право може бути відчужено незалежно, «без» права власності на надра. Примітно, що законодавець прямо забороняє власнику спеціального дозволу на користування надрами дарувати, продавати або в інший спосіб відчужувати права, надані йому спеціальним дозволом на користування надрами (ч. 6 ст. 16 Кодексу України про надра);

3) надаються державою / територіальною громадою в установленому законодавством порядку; після надання прав особа може вимагати від держави не перешкоджати їх реалізації;

4) такі права абсолютно-відносні: у процесі реалізації права за документом дозвільного характеру в рамках абсолютних правовідносин його володілець вправі вимагати у невизначеного кола осіб не втручатись у реалізацію права, а у відносинах із органом державної влади / місцевого самоврядування, який надав право, він також може вимагати виконання певних обов'язків. Наприклад, вимагати доступу до об'єкта, з яким пов'язується реалізація права, вимагати не втручатись у реалізацію права,

здійснювати контроль за реалізацією права лише в межах закону.

Указаним характеристикам відповідають права на розміщення об'єктів зовнішньої реклами, порушення об'єктів благоустрою, поводження з відходами, загалом права, пов'язані з експлуатацією об'єктів публічних форм власності. Водночас необ'єктоздатними є права щодо здійснення господарських операцій у харчовій галузі (перелік див.: [11, с. 4–8]).

С.І. Шимон сформувала чотири групи ознак об'єктоздатних майнових прав [5, с. 15]. Аналізовані нами права не є майновими, не мають своїм джерелом річ, однак це також суб'єктивні права, а тому низку характеристик суб'єктивних прав загалом може бути застосовано до прав за документами дозвільного характеру. Орієнтуючись на відповідні ознаки об'єктоздатних майнових прав, об'єктоздатні права за документами дозвільного характеру, на нашу думку, повинні володіти такими *властивостями*:

1) цілісність — права за документами дозвільного характеру цілісні, вони надаються у визначеному (згідно із законодавством) обсязі конкретному суб'єкту і не придатні до поділу на частини;

2) самостійність — такі права не мають своїм джерелом річ, а тому вони не залежать від долі речі; суб'єкт публічних повноважень, який надав ці права, не може визначати долю цих прав протягом часу їхньої дії;

3) дійсність — аналізовані права є юридично гарантованою можливістю суб'єкта господарювання, яка забезпечується юридичним обов'язком зобов'язаних суб'єктів сприяти реалізації прав або не перешкоджати їхній реалізації;

4) ідеалістична природа, дематеріалізованість — це право є категорією юридичного порядку, не належить до об'єктів матеріального світу;

5) суб'єктивна приналежність — це право суб'єктивне, його правоволодільцем є суб'єкт, якому видано документ дозвільного характеру, причому неможливим є виникнення такого ж за змістом права відносно того ж об'єкта у інших суб'єктів;

6) відносно-абсолютний характер (цій властивості надано характеристику вище);

7) темпоральність — більшість прав можуть реалізовуватись протягом визначеного в документі дозвільного характеру періоду часу, зі

спливом якого припиняють діяти. Аналогічні за змістом права після цього можуть бути надані державою / територіальною громадою іншому суб'єкту (наприклад, права на розміщення зовнішньої реклами, права користування надрами);

8) питання про економічну цінність та оборотоздатність аналізованих прав наразі залишається відкритим, однак зрозуміло, що об'єктоздатні права повинні мати такі властивості.

Німецькі вчені визнають економічну цінність за ліцензіями і дозволами. Вони пояснюють, що фактична цінність публічних ліцензій, які забезпечують доступ до ринку, виходить із економічного потенціалу відповідного ринку [3, с. 5–6]. Ці дослідники підкреслюють прямий зв'язок між оборотоздатністю дозволу (ліцензії) та його економічною цінністю, саме перше має наслідком друге [12, с. 116]. Щодо України, то, на нашу думку, окремі права за документами дозвільного характеру потенційно можуть набувати властивості товару і залучатись до економічного обороту. Економічну цінність і оборотоздатність насамперед мають ті права за дозвільними документами, у яких є характер привілею (права на розміщення зовнішньої реклами, на використання номерного ресурсу, використання надр тощо). В Україні, зрозуміло, відсутні методики оцінки таких прав. Доки аналізованим правам чи певним їхнім групам не буде надано здатності до обороту, юридично законно оцінити їх буде неможливо, і порушене нами питання матиме чисто теоретичний вимір.

Далі спробуємо визначити, *чи є можливим моделювання власницької конструкції відносно об'єктоздатних прав за документами дозвільного характеру*. Розпочати таке дослідження варто з огляду відповідного досвіду Німеччини, який видається показовим. Адже у цій країні континентальна правова система, а зазначене питання уже не один рік є предметом і наукових дискусій, і аналізування практики федеральних судів, включно з Федеральним Конституційним судом Німеччини. Дискусія апелює до чч. 1, 2 ст. 14 Основного закону Німеччини: «Власність і право спадкування гарантуються. Зміст і межі їх встановлюються законами. Власність зобов'язує. Її використання повинно одночасно слугувати загальному благу». Р. Штобер таким чином описує ситуацію [13, с. 198].

Предметом дискусії у Німеччині є питання, чи потрапляють під конституційну гарантію захисту як власність публічно-правові об'єкти типу концесій, права на використання повітряного простору, субсидії, дозволи. Федеральний Конституційний суд Німеччини неодноразово заявляв, що ст. 14 Конституції Німеччини гарантує охорону власності у рамках цивільного права й суспільних поглядів. У судовій практиці панує думка, що вирішальне значення для визнання охорони власності залишається за фактором, що є основою майнової позиції: власна праця чи капітал як еквівалент трудовому вкладу: «суб'єктивно-публічні права у формі дозволів, ліцензій і аналогічних актів, які служать основою господарської чи професійної діяльності, отримують якості власності у значенні ст. 14 Основного закону, якщо дозволений проект «втілюється у виконання» з допомогою унесення капіталу чи трудового вкладу» [13, с. 198].

Обговорюється також питання про майнову охорону претензій на отримання дозволів і ліцензій. (Виглядає так, наче це поняття апелює до категорії «правомірних очікувань», що охороняється Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод.) Як зазначає Р. Штобер [13, с. 194], у минулому претензії на отримання дозволів у рамках охорони майна задовольнялись. Але останнім часом міцніє думка, що з огляду на положення ч. 1 ст. 14 Основного закону («зміст і межі власності встановлюються законами»), пряме конституційне право на допуск та експлуатацію об'єкта, яке впливало би з охорони майна, не може застосовуватись. Охорона майна на підставі ст. 14 Конституції звужується також унаслідок уведення додаткових вимог до видачі дозволів, пов'язаних з оновленням дозволів¹.

Дослідники аналізованої проблематики Р. Бромель (R. Broemel) (Університет м. Гам-

бург), М. Шрьодер (M. Schröder) (Університет м. Трір) доходять таких важливих висновків:

1) незважаючи на те, що оборотоздатність (здатність до продажу) ліцензій є серйозним доказом структури ліцензій як такої, що пов'язана з власністю, її відношення до фізичної власності, що лежить в основі ліцензії, автоматично не призводить до подібного ж захисту. Конституційний захист публічних ліцензій, які забезпечують доступ до ринку, залежить від межі конституційної свободи відповідного виду господарської діяльності. Поширення нових форм власницьких прав було необхідним критерієм ринкових рішень, тобто права за дозволом, їх оборот обумовлений розвитком ринкових процесів [3, с. 5–6];

2) якщо передбачене законом право (правова можливість, річ) може бути об'єктом транзакції (є оборотоздатним), воно може претендувати на захист як об'єкт власності. Питання про власницький захист конкретної можливості залежить від правового чи соціального контексту. Ураховуючи функцію ринкових процесів із творення знань, власницькі права пропонують стимулювальну і правову владу для досягнення, тестування й імплементування інноваційних пропозицій. Сертифікати, які забезпечують права на викиди, наприклад, засновують ринок викидів із метою зниження викидів і надання цінності праву на викид пропорційно потенціалу до зниження викидів. Відповідно до можливості обігу, власницький захист є сутнісним елементом ринкової функції (конкуренційної функції) щодо генерування знань [14, с. 21];

3) ліцензії, відкриті для продажу, більш здатні опинитись у межах власницького захисту. Персональні ліцензії, які не є предметом торгівлі, але є необхідною умовою для доступу до конкретного ринку, не відіграють такої ролі у структурі ринкових процесів [3, с. 5–6; 14, с. 21–22].

Якщо ліцензії й дозволи доступні в необмеженій кількості, вони захищаються як свобода бізнесу чи, за відсутності господарської діяльності, як загальна свобода дії (action). Якщо доступною є обмежена кількість ліцензій, і вони допускають передавання, такі ліцензії становлять об'єкт торгівлі і тому мають майнову цінність. Тобто оборотоздатність дозволу чи ліцензії є вирішальним критерієм ухвалення рішення, чи має він майнову цінність і

¹ Принагідно зазначимо, що федеральні суди Німеччини неодноразово розглядали питання про захист як власності поняття «організована і здійснювана комерційна діяльність (підприємство)» / «комерційна діяльність чи зайняття комерційною справою». Позиція судів не є до кінця однозначною і тотожною, але загалом можна резюмувати, що суди схиляються до охорони як власності саме категорії «підприємства / ведення підприємства» як єдиної економічної одиниці, сукупності майна та прав [13, с. 196–197].

чи може тому вважатись власницьким правом [12, с. 114].

Описана правова ситуація в Німеччині, відповідна практика Європейського суду з прав людини пояснюється тим, що доктринально було напрацьовано, поряд з речово-правовою, ціннісну (універсальну) концепцію права власності, найближчу до економічного змісту власності. Основні ідеї ціннісної концепції такі [15, с. 24, 29, 55]:

1) об'єктом права власності може вважатись будь-який оборотоздатний об'єкт, що має такі ознаки: а) він є економічною цінністю, що може бути виражена у грошовій формі; б) реальність (наявність) об'єкта, незалежно від його матеріальної чи нематеріальної природи;

2) диференційованість режимів права власності для різних об'єктів;

3) можливість існування абсолютного права власності у відношенні прав, що виникли із зобов'язальних (відносних) правовідносин.

Таке широке розуміння поняття «майна» обумовлено необхідністю надання приватній особі захисту від втручання третіх осіб, у тому числі від держави, в її економічні активи, а також тими процесами, які відбуваються в сучасній економіці: ускладненням економічного обороту, появою нових потреб, що обумовлюють включення в обіг нематеріальних благ, які стають «товаром» і отримують економічну цінність [15, с. 53].

Сучасні тенденції доктринального аналізу права власності в країнах романо-германського права свідчать про істотні зміни в поглядах науковців щодо поняття права власності та, насамперед, критичне ставлення до традиційного (римсько-правового) його тлумачення. Висловлюються думки, що саме право власності має охоплювати будь-які приватні права майнового характеру: речові, зобов'язальні, корпоративні. У доктрині наголошується на ідеї зникнення єдиного поняття права власності, на його трансформацію, розщеплення на окремі «права власності», які мають власний комплекс повноважень стосовно тих чи інших об'єктів, створення замість єдиного права власності різноманітних інститутів права власності, залежно від об'єкта конкретного права власності [16, с. 336].

Зрозуміло, що речово-правова концепція права власності, закріплена в нашому законодавстві, у деяких елементах (об'єкти, право-

мочності суб'єкта та ін.) є вужчою за ціннісну концепцію права власності [17, с. 98]. Традиційну концепцію права власності, яка передбачає триаду повноважень власника, критикують у сучасній українській науковій літературі. Наприклад, зазначено, що «з позицій ціннісної концепції права власності така триада є вже недостатньою для відображення особливих повноважень, які може мати суб'єкт в залежності від об'єкта права власності» [17, с. 98]. Дослідники також вважають, що повноваження власника залежать від того об'єкта, на який поширюється право власності, а тому пропонують визначати зміст права власності в загальному вигляді як можливість суб'єкта на власний розсуд здійснювати будь-які не заборонені дії по відношенню до об'єкта права власності й вимагати від третіх осіб поваги до своєї власності [15, с. 27]. С.І. Шимон вважає, що триада повноважень власника виключає з числа його об'єктів майнові нематеріальні блага і загалом не відповідає сучасним реаліям. Вона пропонує визначати право власності як виключне право особи на майно, яке вона здійснює на власний розсуд відповідно до закону та моральних засад суспільства. Це право уповноважує суб'єкта створювати для себе будь-які повноваження в межах закону та моральних засад суспільства, наділяти повноваженнями вужчого змісту інших осіб. Право власності є еластичним за змістом: зміст та обсяг повноважень власника залежать від характеристик об'єкта і специфіки правового статусу суб'єкта права [5, с. 16]. Як результат, вчена доходить висновку про існування у національній правовій системі як речового, так і неречового права власності. Об'єктом першого є речі (квазіречі), а об'єктом другого — майнові нематеріальні об'єкти (включно з майновими правами) [5, с. 16, 27]. У цьому зв'язку варто навести важливі положення концепції сучасних російських вчених С.А. Зінченка та В.В. Галова [18, с. 20—21, 28—29, 37—39, 77—78]. Вони виділяють три форми привласнювання: товарну, нетоварну та їх поєднання, а також чотири різновиди права власності: вихідне право власності (речове, традиційне); суб'єктивне похідне речове право; абсолютні майнові права; немайнове право власності. Учені вважають за необхідне закріпити всі можливі модифікації права власності та його похідних форм у законодавстві.

На нашу думку, формування власницької концепції прав, що аналізуються, є утрудненим, але можливим. Моделюванню відносин права власності по відношенню до прав на здійснення господарської діяльності / господарських операцій об'єктивно може перешкоджати конструкція «право на право» (*jura in re aliena*). Можливість визнання права об'єктом іншого права заперечувалась дореволюційними російськими вченими Г.Ф. Шершеневичем [19, с. 186] і Ю.С. Гамбаровим [20, с. 578] (з огляду на неможливість, на їхню думку, задовольняти потреби за допомогою суб'єктивних прав), Д.І. Мейером [21, с. 140], але визнавалась уже радянськими вченими-цивілістами Й.С. Іоффе [22, с. 172], М.М. Агарковим [23, с. 30]. Існує позиція, що конструкція «право на право» є абстрактним вираженням формули «право розпоряджатись правом», що відображає динаміку обороту [24, с. 133]. В.О. Рибалкін і І.В. Лазня об'єктом права власності визнають все те, з приводу чого між людьми складаються відносини приналежності, володіння, розпорядження та використання в їх юридичному та економічному смислі. До числа об'єктів вони відносять корпоративні та інші права [25, с. 259].

Загальноновизнано, що власницьке право — це абсолютне право по відношенню до відповідного об'єкта, яке реалізується його власником, і воно є виключним. У межах класичної теорії права власності континентальної системи права правомочності визначені так [25, с. 256—258; 26, с. 64]: 1) володіння розуміють як реальне відношення до об'єктів — діяльне відношення володарювання останніми; господарське панування власника над річчю; 2) користування (використання) — це здобування корисних властивостей (споживчої вартості) з об'єктів власності у процесі їх виробничого та особистого споживання; 3) розпорядження — здійснення щодо речі таких актів чи дій, які визначають її юридичну і фізичну долю.

Формулюючи власницькі відносини щодо майнових прав, С.І. Шимон застосовує фікційну теорію і в результаті доходить теоретичних ідей [27, с. 321, 322; 5, с. 17]²:

• сучасне законодавство допускає фікційне володіння об'єктами права власності, що є зафіксованою «у ...передбаченій законом формі, належність певних об'єктів цивільних прав відносин певній особі, що передбачає для власника можливість вільного доступу до вчинення правочинів з об'єктами власності»; володіння є інтелектуальним ставленням до об'єкта;

• щодо безтілесних об'єктів «слід констатувати наявність фікційного користування»;

• «безспірним повноваженням щодо безтілесних об'єктів є правомочність розпорядження, в якій виявляється можливість здійснювати повне юридичне панування над об'єктом»;

• «традиційна тріада правомочностей власника ... до майнових прав застосована бути не може ... виходом є впровадження юридичної фікції, основи якої закладено в законодавчій формулі «майнове право є річчю»;

• «в умовах національної правової системи слід розглядати оборотоздатні майнові права як об'єкти абсолютних прав, яким надано такий самий захист, як і праву власності».

Загалом поширення режиму права власності на нематеріальні об'єкти є певним юридично-технічним прийомом, який доцільно використовувати у випадках, коли виникає необхідність урегулювати за допомогою чинних норм права суспільні відносини, які виникають з приводу залучення до цивільного обороту нетрадиційних для нього об'єктів [9, с. 194].

Вважаємо, що відносно прав за документами дозвільного характеру можна конструювати юридичні фікції щодо правомочностей власника. Як і у випадку з майновими правами, традиційна тріада повноважень не може бути беззастережно застосованою по відношенню до аналізованих прав.

Зокрема, право володіння проявляється у належності прав відповідному суб'єкту, що засвідчується документом дозвільного характеру, де відображено основний зміст таких прав, а також відношення суб'єкта господарювання до цих прав як до «своїх» прав. Право користування аналізованим правом полягає у можливості реалізувати позитивний зміст відповідного права (здійснити будівництво об'єк-

² На думку Р. Саватьє, право власності, об'єктом якого є безтілесні речі, має велике економічне значення. Для того, щоб надати власнику можливість розпоряджати-

ся ними, юридична техніка розробила засоби, завдяки яким абстрактні блага виглядають як конкретні речі [28, с. 108].

та містобудування, перемістити об'єкт через митний кордон України, розмітити зовнішню рекламу тощо). Щодо правомочності розпорядження, то відносно неї маємо юридичні проблеми, на які вказано вище.

У рамках ціннісної концепції права власності для вирішення питання про здатність до привласнення аналізованих прав, важливо зрозуміти, чи є такі права цінністю для суб'єкта господарювання. Цінністю вважають об'єктивне благо, яке через свою позитивну значущість здатне задовольняти потреби й інтереси суб'єкта та зберігає властивість об'єктивно сприяти реалізації його можливостей [29, с. 10]. Статус цінностей у праві можуть набувати різноманітні явища матеріального та ідеального характеру — предмети і блага, суспільні відносини, людські вчинки, вольові феномени (мотиви, спонукання), ідеї, ідеали, соціальні інститути тощо [30, с. 176]. Вважаємо, що аналізовані права мають очевидну цінність для суб'єктів господарювання — за відсутності таких прав суб'єкт господарювання не може здійснювати господарську діяльність або господарські операції (абз. 4 ч. 1 ст. 1 Закону «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»).

Дослідники підкреслюють значення волі законодавця у питанні надання характеристик оборотоздатності та власницького захисту дозволам і ліцензіям. «Законодавець не тільки вирішує, чи є дозвіл або ліцензія оборотоздатними і тому — такими, що мають економічну цінність, але також визначає передумови для видачі дозволу. Більше того, законодавець не тільки має вплив на введення дозволу чи ліцензії в статус власності, але також і на силу їх захисту. Наприклад, за німецьким законодавством ліцензія на постійне водокористування може бути скасована в будь-який час. «Належність у власності» таких ліцензій обмежена вказаним чином з першого моменту їхньої дії (існування)... Загалом захист дозволів і ліцензій як власності покладається на законодавця» [12, с. 116].

Порівняємо це з правовим режимом майнових прав в Україні. Для того, щоб вони отримали належний правовий режим, який уможливив їхній цивільний оборот і рівноправне місце серед решти об'єктів цивільних прав, потрібні були відповідні законодавчі дії. «Цивільно-правовий режим майнових прав як

об'єктів ґрунтується на: загальних правових нормах, які проголошують майнові права об'єктами...; спеціальних правових нормах, які визнають майнові права об'єктами конкретних видів зобов'язань; правових фікціях, які визнають майнові права «речовими правами та неспоживними речами»...» [5, с. 30] та інших спеціальних правових нормах, які створюють належне правове підґрунтя для їх об'єктоздатності. Аналогічно й щодо прав за документами дозвільного характеру: законодавець, у разі надання окремим з них здатності до обороту, має закріпити відповідне положення у законодавстві (принаймні у спеціальних правових нормах). Загалом треба розуміти, що оскільки в рамках одного інституту — права власності — об'єднуються дуже різні за правовою природою об'єкти (матеріальні, нематеріальні, тощо), правовий режим власності не може бути ідентичним для них усіх. Правове регулювання має бути диференційованим, за умови дотримання принципів гарантій права власності [15, с. 25].

Висновки. Незалежно від того, чи можна визначити аналізовані об'єктоздатні права як ті, щодо яких встановлюються відносини власності, вони потенційно є об'єктами цивільних прав, оскільки їхнє функціональне призначення як усіх об'єктів цивільних прав — задоволення господарських інтересів і суб'єктивних прав учасників господарських правовідносин.

Інститут права власності еволюціонує, модифікується, у нашій правовій системі на нього серйозний вплив здійснює англо-саксонська правова традиція. Тому не можна виключати тієї обставини, що з часом концепція власницького захисту прав за документами дозвільного характеру стане більш прийнятною для юридичної громадськості. Науковці визнають, що зараз у світі перемагає англійська традиція права власності, вона ставить основу кодифікації права на міжнародному рівні через властиву гнучкість [26, с. 68].

Зарубіжні дослідники підкреслюють, що оборотоздатність дозволів і надання їм власницького захисту обумовлюється їхнім значенням для економіки у ринкових механізмах. Захист ліцензій залежить від межі конституційної свободи відповідного виду господарської діяльності, а допуск обмеженої кількості дозволів до обороту суттєво підвищує їхні шанси на власницький захист. Видається, що на таких

засадах варто розробляти питання про оборот прав за документами дозвільного характеру і в Україні. Для початку автором запропоновано чотири характеристики й вісім особливостей, якими володіють / повинні володіти об'єктоздатні права за дозвільними документами.

На сучасному етапі економічного розвитку, формування глобального економічного простору, в умовах інформаційного суспільства, наявності багатьох екологічних проблем об'єктивно потрібно застосовувати гнучкий підхід до правового регулювання економічних відносин. Колосальні соціальні та науково-технічні зрушення останніх десятиліть вимагають належної, узгодженої з їхньою природою та особливостями відповіді законодавця, яка уже неспроможна базуватись на концепціях, розроблених у цілком інших соціально-економічних умовах. Речово-правова концепція права власності була й залишається актуальною для відносин із привласнення речей та інших об'єктів матеріального світу. Водночас щодо обороту прав, який дозволить формувати цікаві для бізнесу нові ринки (як відбулось з ринком прав на об'єкти інтелектуальної власності, викидами парникових газів), мають бути сформовані нові правові концепції. Можливо, це має бути концепція немайнового права власності, а можливо й інша теорія, яка дасть змогу вдосконалити правовий режим прав, які надаються за документами дозвільного характеру, покращити захист прав їхніх власників і допустити ці права до обігу. На певному етапі законодавець дозволив відчужувати майнові права і визначив правила відчуження, хоча за змістом вони схоплюють одне або комплекс певних суб'єктних прав. Зважаючи на викладене, вважаємо, що можна почати розроблення відповідних правових механізмів (відчуження, відступлення, переоформлення та ін.) і стосовно деяких видів прав за документами дозвільного характеру.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шимон С.І. Право власності на майнові права: замітки до наукової дискусії / С.І. Шимон // Держава і право. — 2012. — Вип. 57. — С. 318—323.
2. Салатюк Н.М. Зарубіжний досвід регулювання природокористування та охорони навколишнього середовища / Н.М. Салатюк // Наукові праці НУХТ. — 2010. — № 36. — С. 210—214.
3. Broemel R. Concepts of economic freedoms in China and EU: a methodical approach / R. Broemel // China — EU Law Journal. — 2015. — February. — Vol. 4. — Is.1. — P. 1—9.
4. Апанасенко К.І. Правова природа прав за документами дозвільного характеру: постановка питання / К.І. Апанасенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». — 2015. — № 2 (101). — С. 56—64.
5. Шимон С.І. Майнові права як об'єкти цивільних правовідносин (теоретичні та практичні аспекти): автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.03 / С.І. Шимон. — К.: Нац. акад. прокуратури України, 2014. — 40 с.
6. Гусь А.В. Нематеріальні активи: господарсько-правовий аспект: монографія / А.В. Гусь. — Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2015. — 248 с.
7. Яворська О. Майнові права як об'єкти цивільного обороту / О. Яворська / Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія юрид. — 2011. — Вип. 53. — С. 225—231.
8. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. — 3-тє вид. — К.: ЮрінкомІнтер, 2010. — 976 с.
9. Шимон С.І. Майнові права в контексті сучасних концепцій права власності в цивілістиці / С.І. Шимон // Часопис Київського університету права. — 2012. — № 2. — С. 192—195.
10. Шимон С.І. Поняття майнових прав в контексті Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод / С.І. Шимон // Університетські наукові записки. — 2011. — № 3. — С. 228—235.
11. Апанасенко К.І. Дозвільні механізми у сфері господарської діяльності та охорона прав споживачів / К.І. Апанасенко // Захист прав споживачів у сучасних умовах: матеріали науково-практичного семінару (м. Чернігів, 15 жовтня 2015 р.); за заг. ред. І.М. Колодій / Чернігівський нац. технологічний ун-т. — Чернігів, 2015. — 80 с.
12. Schröder M. Property protection of public licenses and permits / M. Schröder // China — EU Law Journal. — 2015. — February. — 4, Iss. 1. — P. 105—120.
13. Штобер Р. Хозяйственно-административное право. Основы и проблемы. Мировая экономика и внутренний рынок; пер. с нем. / Р. Штобер. — М.: ВолтерсКлувер, 2008. — 400 с.
14. Broemel R. Fundamental rights and fundamental freedoms framing market activities / R. Broemel // China — EU Law Journal. — 2015. — 4, Iss. 1. — P. 11—32.
15. Старженецкий В.В. Россия и Совет Европы: право собственности / В.В. Старженецкий. — М., 2004. — 208 с.
16. Гражданское и торговое право зарубежных государств: учебник: в 2-х т. / отв. ред. Е.А. Васильев, А.С. Комаров. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Междунар. отношения, 2006. — Т. 1. — 2006. — 560 с.
17. Шупінська О.В. Реалізація європейських стандартів у сфері права власності в процесі європейської інтеграції України / О.В. Шупінська // Вісник Запорізького національного університету. — Юридичні науки. — 2005. — № 2. — С. 94—98.
18. Галов В.В., Зинченко С.А. Собственность и производные вещные права: теория и практика: монографія / Галов В.В., Зинченко С.А. — Ростов-на-Дону: СКАГС, 2003. — 200 с.

19. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права : учебное пособие / Г.Ф. Шершеневич. — Т. 2. — М., 1995.
20. Гамбаровъ Ю.С. Курсъ гражданского права. Томъ 1: Часть общая / Ю. С. Гамбаровъ. — СПб., 1911. — 780 с.
21. Мейер Д.И. Русское гражданское право. В 2-х частях: По исправленному и дополненному 8-му изданию, 1902 г. Ч. 1 / Мейер Д.И.; Редкол.: Ем В.С., Козлова Н.В., Корнеев С.М., Кулагина Е.В., Панкратов П.А., Суханов Е.А. — М. : Статут, 1997. — 290 с.
22. Иоффе О.С. Советское гражданское право: Курс лекций. Общая часть / О.С. Иоффе. — Л., 1958. — 511 с.
23. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М.М. Агарков. — М., 1940. — 192 с.
24. Туктаров Ю.Е. Имущественные права как объекты гражданско-правового оборота / Ю.Е. Туктаров // Актуальные проблемы гражданского права : Сб. ст. Вып. 6 / Под ред. О.Ю. Шилюхоста. — М. : Норма, 2003. — 384 с.
25. Рибалкін В.О., Лазня І.В. Теорія власності / В.О. Рибалкін, І.В. Лазня. — К. : Логос, 2000. — 278 с.
26. Домашенко М.В., Рубаник В.Є. Власність і право власності: Нариси з історії, філософії, теорії і практики регулювання відносин власності в Україні / М.В. Домашенко, В.Є. Рубаник. — Харків : Факт, 2002. — 550 с.
27. Шимон С.І. Передання товару, фікційна традиція та правова фікція у правовідносинах з купівлі-продажу майнових прав / С.І. Шимон // Держава і право. — 2011. — Вип. 54. — С. 317—322.
28. Саватьє Р. Теория обязательств, юридический и экономический очерк / Р. Саватьє. — М. : Прогресс, 1972. — 440 с.
29. Дробницький О.Г. Мир оживших предметов. Проблема ценности и марксистская философия / О.Г. Дробницький. — М. : Политиздат, 1967. — 351 с.
30. Кант И. Основы метафизики нравственности / И. Кант // Собр. соч. в 6 т. — Т. 4. — М. : Мысль, 1965. — 544 с.
- process; family law; international private law; National academy of prosecutor's office of Ukraine, Kyiv, Ukraine
6. Gus A.V. (2015), *Nematerialni aktyvy: gospodarsko-pravovyi aspekt* [Non-material actives: economic law aspect], AUTDOR-SHARK, Uzhgorod, Ukraine.
7. Yavors'ka O. (2011), *Maynovi prava yak ob'ekty tsyvil'noho oborotu* [Material rights as objects of civil turnover], Visnyk L'vivs'koho universytetu imeni Ivana Franka. Seriyayuryd., vol. 53, pp. 225—231.
8. Tsyvil'nepravoUkrayiny. Zahal'nachastyna: pidruchnyk / Za red. O.V. Dzery, N.S. Kuznyetsovoyi, R.A.Maydanyka [Civil law of Ukraine.Common part: textbook], 2010, Kyiv, Ukraine.
9. Shymon S.I. (2012), *Maynoviprava v konteksti suchasnykh kontseptsiy prava vlasnosti v tsyvilistyti* [Material rights in a context of contemporary concepts of property in civil law science], Chasopys Kyiv's'koho universytetu prava, vol. 2, pp. 192-195.
10. Shymon S.I. (2011), *Ponyattya maynovykh prav v konteksti Konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny y osnovopolozhnykh hsvobod* [The concept of material rights in a context of Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms], Universytets'ki naukovy zapysky, vol. 3, pp. 228-235.
11. Apanasenko K.I. (2015), *Dozvil'nimekhanizmy u sferi hospodars'koyi diyal'nosti ta okhrona prav spozhyvachiv* [Permissivemechanisms in a sphere of economic work and a defense of consumer's rights] // *Zakhyst prav spozhyvachiv u suchasnykh umovakh: materialy naukovo-praktychnoho seminaru* [The protection of consumer's rights in contemporary conditions], Chernihiv, Ukraine.
12. Schröder M. (2015), Property protection of public licenses and permits, China — EU Law Journal, vol. 4, is. 1, pp. 105-120.
13. Shtober Rol'f (2008), *Hozhajstvenno-administrativnoe pravo. Osnovy i problemy. Mirovaya jekonomika i vnutrennij rynek* [Economic administrative law.The base and problems.World economic and internal market], VoltersKluver, Moscow, Russia.
14. Broemel R. (2015), Fundamental rights and fundamental freedoms framing market activities, China — EU Law Journal, vol. 4, is. 1, pp. 11-32.
15. Starzheneckij V.V. (2004), *Rossija i Sovet Evropy: pravo sobstvennosti* [Russia and Council of Europe: law of property], Moscow, Russia.
16. *Grazhdanskoe i torgovoe pravo zarubezhnykh gosudarstv: uchebnik: v 2-h t. / otv.red. E.A. Vasil'ev, A.S. Komarov* [Civil and trade law of foreign states: textbook], 2006, Moscow, Russia.
17. Shupins'ka O.V. (2005), *Realizaciya yevropejs'kyh standartiv u sferi prava vlasnosti v procesi yevropejs'koyi integraciyi Ukrainy* [Realization of European standards in a sphere of the right of property in a process of European integration of Ukraine], vol. 2, pp. 94-98.
18. Galov V.V., Zinchenko S.A. (2003), *Sobstvennost' i proivzvodnye veshhnye prava: teorija i praktika* [Property and derivative thing's rights: theory and practice], SKAGS, Postov-na-Donu, Russia.
19. Shershenevich G.F. (1995), *Obshhaja teorija prava* [Common theory of law], vol. 2, Moscow, Russia.
20. Gambarov Yu.S. (1911), *Kurs grazhdanskogo prava* [Course of civil law], Sankt-Peterburg, Russia.

REFERENCES

21. Mejer D.I. (1997), *Russkoe grazhdanskoe pravo* [Russian civil law], part 1, Moscow, Russia.
22. Ioffe O.S. (1958), *Sovetskoe grazhdansko epravo. Kurs lekcij. Obshhaja chast'* [Soviet civil law. Course of lectures. Common part], Leningrad, USSR.
23. Agarkov M.M. (1940), *Objazatel'stvo po sovetskomu grazhdanskomu pravu* [Obligations in Soviet civil law], Moscow, Russia.
24. Tuktarov Yu.E. (2003), *Imushchestvennye prava kak obiekty grazhdansko-pravovogo oborota* [Material rights as objects of civil law turnover] // *Aktualny eproblemy grazhdanskogo prava* [Actual problems of civil law], vol. 6, NORMA, Moscow, Russia, pp. 101–136.
25. Rybalkin V.O., Laznya I.V. (2000), *Teoriya vlasnosti* [Theory of property], Logos, Kyiv, Ukraine.
26. Domashenko M.V., Rubanyk V.Ye. (2002), *Vlasnist' i pravovlasnosti: Narysy z istoriyi, filosofiyi, teoriyi i praktyky rehulyuvannya vidnosynvlasnosti v Ukraini* [Property and law of property: essays about a history, a philosophy, a theory and a practice of the regulation of property's relations in Ukraine], Fakt, Kharkiv, Ukraine.
27. Shymon S.I. (2011), *Peredannya tovaru, fikciyna tradyciya ta pravova fikciya u pravovidnosynah z kupivli-prodazhu majnovyihprav* [Rights' transfer, fiction's tradition and legal fiction in the legal relations of purchase and sale of material rights], *Derzhava i pravo*, vol. 54, pp. 317–322.
28. Savat'e R. (1940), *Teoriya objazatel'stv, juridicheskij i jekonomicheski jocherk* [Theory of obligations, juridical and economic essay], Progress, Moscow, Russia.
29. Drobnickij O.G. (1967), *Mir ozhivshih predmetov. Problema cennosti i marksistskaja filosofija* [World of animated items. The problem of values and Marx' philosophy], Politizdat, Moscow, Russia.
30. Kant I. (1965), *Osnovy metafiziki npravstvennosti* [Foundations of moral's metaphysics], vol. 4, Mysl', Moscow, Russia.

Надійшла 27.02.2017

Е.И. Анапасенко

Черниговский национальный
технологический университет, г. Чернигов

ОБЪЕКТСПОСОБНОСТЬ ПРАВ, ОСНОВАННЫХ НА ДОКУМЕНТАХ РАЗРЕШИТЕЛЬНОГО ХАРАКТЕРА, И ТЕОРИЯ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ

Этой статьей начато исследование вопроса о возможности признания в качестве объектов права собственности прав, основанных на документах разрешительного характера (как в правовой теории, так и законодательстве). Проанализирован соответствующий опыт Германии и ситуация с возможностью присвоением имущественных прав. В работе определены характеристики и особенности объектоспособных прав, базирующихся на разрешительных документах.

Ключевые слова: право собственности, разрешение, объектоспособность, хозяйственный оборот, права, основанные на разрешительных документах, правомочности собственника, объект права собственности.

К.І. Апанасенко

Chernigiv National University of Technology, Chernigiv

OBJECTABILITY OF RIGHTS PROVIDING BY PERMISSIVE DOCUMENTS AND OWNERSHIP'S THEORY

Question about potentiality of the recognition rights providing by permissive documents as objects of ownership (in legal theory and legislation) is started to investigate in the article. Author analyzes the experience of Germany and situation with ability for appropriation of material rights. Characteristics and peculiarities of rights providing by permissive documents that have potential for appropriation are defined in the work.

Keywords: ownership, permit, objectability, economic turnover, rights providing by permissive documents, owner's rights, object of ownership.

doi: <https://doi.org/10.15407/—2017.00.00>

УДК 346.14

О.П. ВІХРОВ, д-р юрид. наук, професор, завідувач кафедри правових дисциплін
Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів
І.О. ВІХРОВА, канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри господарського та трудового права
ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», м. Київ

ПРО СИСТЕМУ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Ключові слова: система господарського права, господарська діяльність, загальна частина господарського права, правове регулювання функціональних видів господарської діяльності, правове регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки.

Запропоновано систему господарського права, що включає три частини. Перша частина об'єднує правові норми та інститути, що є загальними для усіх видів господарської діяльності, усіх сфер і галузей економіки. Норми та інститути другої частини регулюють функціональні види господарської діяльності. У третій частині відображено особливості правового регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки.

Вступ. У сучасний період подальшого розвитку і реформування економічної та правової систем українського суспільства неухильно зростає потреба у стабільному й ефективному правовому регулюванні господарської діяльності, послідовному утвердженні правового господарського порядку в економіці. Умовою цього є подальше вдосконалення правового регулювання відносин, які складаються у сфері господарювання, на засадах планомірності, послідовності, системності, що вимагає чіткого врахування сутності, структури і змісту господарського права та законодавства, їхньої системи, побудованої на науковій основі відповідно до останніх досягнень господарсько-правової теорії.

Питання про систему господарського права (законодавства) не втрачає своєї актуальності протягом декількох десятиліть починаючи з 1970—1980-х років — періоду активного розвитку доринкового господарського права. На той час це питання було предметом активних обговорень і гострих дискусій у загальнотеоретичному [1] та галузевому [2] плані, причому як з боку прибічників господарсько-правового підходу до правового регулювання господарської діяльності [3], так і з боку їхніх опонентів [4]. У сучасний період, зокрема у зв'язку із загостренням дискусії навколо Господарського кодексу (далі — ГК) України, стає закономірною актуалізація вказаного питання. Для збереження ГК як стрижневого, системотвірного акта господарського законодавства вітчизняна система господарського права потребує обґрунтування сучасних концептуальних засад свого розвитку, виявлення системних властивостей галузевих норм, інститутів, підгалузей, детальної характеристики внутрішньої структури галузі в цілому. Усе це відносить належність питань про систему гос-

подарського права до кола найважливіших наукових і практичних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питання системи господарського права відображаються переважно у навчальних виданнях, для яких вони мають вирішальне значення в аспекті структури відповідної навчальної дисципліни, покладеної в основу викладання цього матеріалу [5—8 та ін.]. Причому це характерно не тільки для вітчизняної науки, а й для теорії правового регулювання господарської діяльності країн близького зарубіжжя [9, 10 та ін.]. Спеціальні наукові дослідження, які б містили належне й достатнє наукове обґрунтування системи вказаної галузі права в останні роки практично не проводилися. Це перешкоджає формуванню якісно нової, адекватної сучасності системи господарського права України.

Постановка завдання. Метою цієї статті є виявлення та осмислення системи господарського права, яка об'єктивно існує, обґрунтування поділу господарського права на три частини, з'ясування місця кожної з них у системі галузі.

Результати дослідження. Серед науковців, які визнають за господарським правом наявність властивостей галузі права (або принаймні галузі законодавства), переважає поділ цієї галузі за прикладом інших галузей на дві частини: загальну та особливу [5—8 та ін.].

Доречно вказати, що така структура системи господарського права не ґрунтується на легальній основі, носить суто доктринальний характер. Адже структура ГК України не містить поділу на загальну та особливу частини. Аналогічна структура є характерною для більшості галузей права незалежно від того, чи легально поділяється на такі частини основоположний кодифікований галузевий нормативно-правовий акт.

В останнє десятиліття після прийняття ГК України формується розуміння господарського права як галузі права (законодавства), що в цілому не виходить за межі, окреслені ГК. Це знаходить широке відображення й у відповідній навчальній літературі [6, 8, 11]. Проте при такому розумінні за межами господарського права зазвичай залишається значна частина правових норм, інститутів і відповідних правовідносин, які органічно до нього входять, — тих, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єкта-

ми господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання, і, згідно зі ст. 1 ГК України, визнаються господарськими відносинами. Це, зокрема, відносини, що регулюються законами України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», «Про публічні закупівлі». За межами господарського права опиняються й господарські відносини, що складаються на ринках фінансових послуг, цінних паперів, зерна та іншої сільськогосподарської продукції, на ринку нафтогазової продукції, електричної енергії, телекомунікаційних послуг та на інших ринках.

ГК України — стрижневий системотвірний кодифікований законодавчий акт господарського права, але ж і він не охоплює все. Сфера господарювання дуже широка, і врегулювати всі господарські відносини у рамках одного кодексу, навіть у схематичному варіанті, українською складно. Господарську діяльність крім ГК регулює велика кількість законодавчих актів, не говорячи вже про нормативно-правові акти меншої юридичної сили. Крім названих вище це також закони України: «Про приватизацію державного майна», «Про концесії», «Про природні монополії», «Про ціни і ціноутворення» тощо. Господарські відносини в окремих галузях економіки, які мають особливе народногосподарське, екологічне, соціальне або інше значення чи суттєву специфіку, обумовлену об'єктивними факторами виробничого і технологічного характеру, регулюються окремими законами. До них, зокрема, належать закони «Про електроенергетику», «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру», «Про зерно та ринок зерна в Україні», «Про нафту і газ», «Про телекомунікації», «Про теплопостачання», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про угоди про розподіл продукції», «Про ринок природного газу» тощо.

Тобто, багатоманітність господарської діяльності, виробничі, технічні, технологічні та інші особливості сфер і галузей економіки настільки значні, що об'єктивно вимагають відповідного правового регулювання, спеціального теоретико-юридичного осмислення усєї наявної та динамічної господарсько-правової норма-

тивної бази в комплексі, наукову розробку правових проблем її реалізації і вдосконалення.

Для визначення та окреслення меж господарського права потрібно використовувати прагматичний критерій повноти правового регулювання. Зокрема, система господарського права повинна охоплювати правові норми та інститути, що забезпечують правове регулювання господарської діяльності у стратегічних галузях паливно-енергетичного комплексу: електроенергетиці, нафтогазовій і вугільній промисловості; у харчовій промисловості з підвищеними вимогами щодо забезпечення якості та безпеки її продукції; в аграрній галузі, яка має виключне значення для продовольчого та сировинного забезпечення потреб суспільства; у розгалуженій і багатоскладовій галузі будівельної діяльності; у надзвичайно важливих інфраструктурних галузях транспорту і зв'язку; у мобільній сфері торгівлі та послуг, де в найбільшій мірі знайшов розвиток малий і середній бізнес.

Розуміння господарського права в межах, окреслених ГК, поділ його на дві частини викликає ще принаймні два запитання. Перше з них пов'язано з тим, що у різних джерелах немає єдиної точки зору щодо віднесення окремих інститутів галузі до певної її частини (загальної чи особливої). Друге питання полягає у тому, що не враховується наявна істотна різниця між інститутами другої (особливої) частини. Одні з них стосуються правового регулювання господарських відносин у всіх галузях економіки (зокрема інститути фінансової діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення засобами виробництва та реалізації продукції, зовнішньоекономічної діяльності тощо), інші присвячені правовому регулюванню господарських відносин в окремих галузях (наприклад інститут правового регулювання господарських відносин у капітальному будівництві та інші).

Вітчизняний досвід теорії правового регулювання господарських відносин підказує шляхи вирішення проблеми щодо розуміння господарського права. На час відродження сучасної господарсько-правової концепції у другій половині ХХ ст. у науковій і навчальній літературі сформувалася точка зору, що господарське право як галузь права, галузь законодавства, юридична наука та навчальна дисципліна складається з трьох частин: загальної

частини, особливої частини (правове регулювання функціональних видів господарської діяльності) і спеціальної частини (правове регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки) [12—14]. Такий підхід виявив теоретичну обґрунтованість, практичну доцільність і корисність. Він, зокрема, знайшов відображення у ході систематизації законодавства, у тому числі під час підготовки та видання офіційних багатотомних Систематичного зібрання чинного законодавства Союзу РСР, Систематичного зібрання чинного законодавства Української РСР, відповідних Зводів законів.

У сучасний період, враховуючи наявність означеного вище нормативного масиву, який регулює господарські відносини, також можна ставити питання про систему господарського права, що містить загальну, особливу і спеціальну частини. При такому розумінні господарського права його зміст не обмежується рамками ГК, а повно та всебічно відображає реалії економічного. При цьому відповідні частини галузі господарського права (його структура) можуть бути представлені таким чином.

1. Загальна частина, у тому числі:

1.1. *Загальні положення* (предмет, метод, правовідносини, джерела, принципи; господарська діяльність, її види та загальні засади правового регулювання; участь держави і місцевого самоврядування в господарській діяльності тощо).

1.2. *Правовий статус суб'єктів господарського права* (суб'єкти господарського права, суб'єкти господарювання, порядок їхнього утворення та легалізації, зокрема державна реєстрація та ліцензування певних видів господарської діяльності; припинення діяльності суб'єктів господарювання, у тому числі в порядку банкрутства; правовий статус підприємств, господарських товариств, об'єднань та інших видів суб'єктів господарювання, правовий статус суб'єктів організаційно-господарських повноважень). Норми цього і наступного інститутів лежать в основі підгалузі корпоративного права.

1.3. *Майнова основа господарювання* (види майна у сфері господарювання, основні форми правового режиму майна, правовий режим майна окремих видів суб'єктів господарювання, правовий режим окремих видів майна та майнових прав у сфері господарювання, зокрема правовий режим державного та комунального майна, тощо).

1.4. *Господарське зобов'язання, господарський договір* (поняття, склад, підстави виникнення і види господарських зобов'язань; господарський договір, його зміст, види, форма, порядок укладання, виконання, зміни та розірвання; виконання, зміна та припинення господарських зобов'язань, засоби їхнього забезпечення, недійсність зобов'язання).

1.5. *Господарсько-правова відповідальність* (її поняття, сутність, принципи, види, форми, санкції, підстави та умови; відшкодування збитків у сфері господарювання, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції, адміністративно-господарські санкції, оціночні санкції; відповідальність за загальні незадовільні наслідки господарювання).

2. *Правове регулювання функціональних видів господарської діяльності, у тому числі:*

2.1. *Правове регулювання обмеження монополізму і регулювання конкуренції* (у тому числі правове регулювання природних монополій, порушення антимонопольно-конкурентного законодавства та їхня кваліфікація, заходи органів Антимонопольного комітету щодо запобігання монополізації товарних ринків і захисту конкуренції).

2.2. *Правове регулювання господарського планування* (у тому числі правове регулювання державного прогнозування і планування господарської діяльності, правове регулювання господарського планування на рівні господарських систем та суб'єктів господарювання).

2.3. *Правове регулювання ціноутворення* (у тому числі державне регулювання цін і тарифів, контроль за цінами та відповідальність у сфері ціноутворення).

2.4. *Правове регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання* (у тому числі правове регулювання ринків фінансових послуг, зокрема умови створення та діяльності фінансових установ, правове регулювання банківської діяльності, розрахунків у господарському обігу, банківське кредитування суб'єктів господарювання; правове регулювання ринку цінних паперів).

2.5. *Правове регулювання відносин приватизації, оренди, лізингу, концесії* (зокрема оренди державного та комунального майна, комерційної концесії, концесії державного та комунального майна).

2.6. *Правове регулювання забезпечення засобами виробництва та реалізації продукції* (у то-

му числі правове регулювання оптової торгівлі біржі, ярмарки, аукціони; правове регулювання публічних закупівель; договори у цій сфері: поставка, купівля-продаж та інші).

2.7. *Правове регулювання надання послуг у сфері господарювання* (загальні положення; правове регулювання надання транспортних, страхових, рекламних, посередницьких, аудиторських та інших послуг у сфері господарювання; закладаються основи підгалузей «транспортне право», «страхове право»).

2.8. *Правове регулювання інвестиційної діяльності* (у тому числі державне регулювання та державна підтримка інвестиційної діяльності, її правові форми і гарантії здійснення; а також основи підгалузі «інвестиційне право»).

2.9. *Правове регулювання господарських відносин у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності* (у тому числі договори у цій сфері, трансфер технологій).

2.10. *Господарсько-правові засади технічного регулювання, стандартизації, захисту прав споживачів* (у тому числі державний ринковий нагляд і контроль продукції, господарсько-правовий захист прав споживачів тощо).

2.11. *Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності* (у тому числі поняття, принципи, суб'єкти і види зовнішньоекономічної діяльності, її регулювання, ліцензування і квотування, зовнішньоекономічні договори (контракти), правовий режим іноземних інвестицій).

2.12. *Спеціальні режими господарювання* (поняття, види та правове регулювання спеціальних режимів господарювання, спеціальні (вільні) економічні зони тощо).

3. *Правове регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки, у тому числі:*

3.1. *Правове регулювання господарських відносин у гірничодобувній промисловості* (у тому числі суб'єкти господарювання та суб'єкти організаційно-господарських повноважень у цій галузі, правове регулювання господарських відносин, що виникають під час надання у користування ділянок надр; особливості правового регулювання господарських відносин у галузі геології і розвідки надр, у вугільній промисловості; порядок користування надрами на умовах розподілу продукції).

3.2. *Правове регулювання господарських відносин у нафтогазовому комплексі* (у тому числі

учасники господарських відносин у нафтогазовому комплексі, порядок і умови користування нафтогазоносними надрами, правові засади функціонування ринку природного газу, порядок забезпечення споживачів нафтогазовою продукцією).

3.3. *Правове регулювання господарських відносин в електроенергетиці* (у тому числі учасники господарських відносин у цій галузі, правове регулювання ринку електричної енергії, правове регулювання господарських відносин у теплоенергетиці, договори енергопостачання, умови відключення споживачів від джерел енергопостачання).

3.4. *Правове регулювання господарських відносин у харчовій промисловості* (правові засади забезпечення безпеки та якості харчових продуктів, державний контроль і відповідальність у цій сфері; державне регулювання виробництва та обігу спиртів, алкогольних напоїв, тютюнових виробів; державне регулювання виробництва і реалізації цукру та деяких інших харчових продуктів).

3.5. *Правове регулювання господарських відносин в агропромисловому комплексі* (у тому числі учасники господарських відносин у цій галузі, особливості забезпечення суб'єктів господарювання галузі засобами виробництва, правові форми реалізації сільськогосподарської продукції, правові засади регулювання ринку зерна, правове регулювання державної аграрної інтервенції та державних заставних закупівель).

3.6. *Правове регулювання господарських відносин у будівництві* (у тому числі учасники господарських відносин у будівництві; умови і порядок організації та здійснення будівельної діяльності, зокрема погодження та затвердження будівельної документації; договори підряду у будівництві тощо).

3.7. *Правове регулювання господарських відносин у галузі зв'язку та інформатизації* (у тому числі у галузі поштового зв'язку, у галузі телекомунікацій, правові засади управління і використання радіочастотного ресурсу).

3.8. *Правове регулювання господарських відносин у галузях торгівлі, побутового та житлово-комунального обслуговування* (у тому числі правові засади застосування реєстраторів розрахункових операцій, правове регулювання господарських відносин у галузі надання житлово-комунальних послуг тощо).

Висновки. Викладена структура системи господарського права (законодавства) не є аксіомою. Проте вона вважається такою, що максимально відображає господарське право як галузь, норми якої визначають порядок організації та здійснення господарської діяльності і регулюють господарські відносини з метою забезпечення раціонального та ефективного функціонування економіки. Перша (загальна) частина об'єднує правові норми та інститути, що є загальними для всіх видів господарської діяльності, всіх сфер і галузей економіки. Норми та інститути другої частини регулюють функціональні види господарської діяльності незалежно від того, в якій галузі економіки вони провадяться. Норми та інститути третьої частини відображають особливості правового регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки. Запропоновані частини органічно об'єднані в єдину галузь господарського права (законодавства).

Вважаємо, що перспективи подальших досліджень у цьому напрямі пов'язані з аналізом структурних елементів системи господарського права, з покладенням цієї системи в основу удосконалення господарського законодавства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алексеев С.С.* Структура советского права / С.С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1975. — 264 с.
2. *Систематизация хозяйственного законодательства* / под ред. С.Н. Братуся. — М. : Юрид. лит., 1971. — 264 с.
3. *Лаптев В.В.* Предмет и система хозяйственного права / В.В. Лаптев. — М. : Юрид. лит., 1969. — 175с.
4. *Хозяйственное право* / под ред. В.П. Грибанова, О.А. Красавчикова. — М. : Юрид. лит., 1977. — 480 с.
5. *Господарське право* : підруч. / за ред. О.П. Подцерковного. — Харків : Одиссей, 2010. — 640 с.
6. *Господарське право* : підруч. — у 2 ч. / за заг. ред. В.Ф. Опришка та Н.С. Хатнюк. — Ч. 1 — К. : КНЕУ, 2011. — 507 с.
7. *Господарське право* : підруч. — у 2 ч. / за заг. ред. В.Ф. Опришка та Н.С. Хатнюк. — Ч. 2. — К. : КНЕУ, 2011. — 501 с.
8. *Щербина В.С.* Господарське право : підруч. / В.С. Щербина. — 6-те вид., перероб. і доповн. — К. : Юрінком Інтер, 2013. — 640 с.
9. *Вабищевич С.С.* Предпринимательское (хозяйственное) право Республики Беларусь / С.С. Вабищевич. — Минск : Молодежное, 2003. — 436 с.
10. *Предпринимательское (хозяйственное) право* : учебник / под ред. В.В. Лаптева, С.С. Занковского. — М. : Волтерс Клувер, 2006. — 560 с.
11. *Кучер В.О.* Господарське право : курс лекцій / В.О. Кучер, В.М. Парасюк. — Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. — 380 с.

12. *Хозяйственное право. Общие положения* / под ред. В.В. Лаптева. — М. : Наука, 1983. — 288 с.
13. *Хозяйственное право. Правовое регулирование функциональных видов деятельности в социалистической экономике* / под ред. В.В. Лаптева. — М. : Наука, 1986. — 278 с.
14. *Хозяйственное право : учебник* / под ред. В.В. Лаптева. — М. : Юрид. лит., 1983. — 528 с.

REFERENCES

1. Alekseev S.S. (1975), *Struktura sovetского prava* [Structure of Soviet law], Jurid. Lit., Moscow, SU.
2. Mickevich A.V., Ioffe O.S., Pronina V.S. and other (1971), *Sistematizacij hozjajstvennogo zakonodatel'stva* [Systematization of economic legislation], in Bratus' S.N. (ed), Jurid. Lit., Moscow, SU.
3. Laptev V.V. (1969), *Predmet i sistema hozjajstvennogo prava* [Subject and system of economic law], Jurid. Lit., Moscow, SU.
4. Griбанov V.P., Krasavchikov O.A. et al. (1977), *Hozjajstvennoe pravo* [Economic law], in Griбанov V.P., Krasavchikov O.A. (eds), Jurid. Lit., Moscow, SU.
5. Podcerkovnyj O.P., Kvasnicz'ka O.O., Smityux A.V. et al. (2010), *Gospodars'ke pravo: Pidruchnyk* [Economic law: Textbook], in Podcerkovnyj O.P. (ed), Odissej, Kharkiv, Ukraine.
6. Opryshko V.F. et al. (2011), *Gospodars'ke pravo: Pidruchnyk, Ch. 1* [Economic law: Textbook, Part 1], in Opryshko V.F., Хатныук N.S. (eds), KNEU, Kiev, Ukraine.
7. Opryshko V.F. et al. (2011), *Gospodars'ke pravo: Pidruchnyk, Ch. 2* [Economic law: Textbook, Part 2], in Opryshko V.F., Хатныук N.S. (eds), KNEU, Kiev, Ukraine.
8. Shherbyna V.S. et al. (2013), *Gospodars'ke pravo: Pidruchnyk, 6-te vydannya* [Economic law: Textbook, Part 6], in Shherbyna V.S. (ed), Yurinkom Inter, Kiev, Ukraine.
9. Vabishhevich S.S. (2003), *Predprinimatel'skoe (hozjajstvennoe) pravo Respubliki Belarus'* [Business (economic) law of the Republic of Belarus], Molodezhnoe, Minsk, Belarus.
10. Laptev V.V. et al. (2006), *Predprinimatel'skoe (hozjajstvennoe) pravo: uchebnik* [Business (economic) law: Textbook], in Laptev V.V., Zankovskij S.S. (eds), Walters Kluwer, Moscow, RF.
11. Kucher V.O. and Parasjuk V.M. (2011), *Gospodars'ke pravo: kurslekcij* [Economic law: Lectures], Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine.
12. Laptev V.V. et al. (1983), *Hozjajstvennoe pravo. Obshhie polozenija* [Economic law. General provisions], in Laptev V.V. (ed), Nauka, Moscow, SU.
13. Laptev V.V. et al. (1986), *Hozjajstvennoe pravo. Pravovoe regulirovanie funkcional'nyh vidov dejatel'nosti v socia-*

listicheskoy jekonomike [Legal regulation of functional activities in the socialist economy], in Laptev V.V. (ed), Nauka, Moscow, SU.

14. Laptev V.V. et al. (1983), *Hozjajstvennoe pravo: uchebnik* [Economic law: Textbook], in Laptev V.V. (ed), Nauka, Moscow, SU.

Надійшла 21.02.2017

А.П. Вухров

Черниговский национальный педагогический университет имени Т.Г. Шевченко, г. Чернигов

И.А. Вухрова

ЧАО «Высшее учебное заведение «Межрегиональная Академия управления персоналом», г. Киев

О СИСТЕМЕ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРАВА

Предлагается система хозяйственного права, включающая три части. Первая часть объединяет правовые нормы и институты, общие для всех видов хозяйственной деятельности, всех сфер и отраслей экономики. Нормы и институты второй части регулируют функциональные виды хозяйственной деятельности. Нормы и институты третьей части отражают особенности правового регулирования хозяйственных отношений в отдельных отраслях экономики.

Ключевые слова: система хозяйственного права, хозяйственная деятельность, общая часть хозяйственного права, правовое регулирование функциональных видов хозяйственной деятельности, правовое регулирование хозяйственных отношений в отдельных отраслях экономики.

О.П. Вихров

Chernihiv National Pedagogical University named after T. Shevchenko, Chernihiv

І.О. Вихрова

PJSC «Higher education institution «Interregional Academy of Personnel Management», Kyiv

ABOUT THE SYSTEM OF ECONOMIC LAW

Proposed system of economic law, which includes three parts. The first part brings together legal norms and institutions that are common to all types of economic activity, for all spheres and sectors of the economy. The rules and institutions of the second part govern of the functional types of economic activities. The rules and institutions of the third part reflects the peculiarities of legal regulation of economic relations in certain sectors of the economy.

Keywords: system of economic law, economic activity, the total of economic law, legal regulation of functional types of economic activity, legal regulation of economic relations in certain sectors of the economy.

doi: <https://doi.org/10.15407/—2017.00.00>

УДК 346.7:368

І.М. ВОЙЦЕХОВСЬКА, аспірант кафедри господарського права юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОФЕСІЙНИХ ПЕРЕСТРАХОВИКІВ-РЕЗИДЕНТІВ

Ключові слова: перестраховання, перестрахова діяльність, перестраховик, перестрахова компанія, перестраховики-резиденти, професійні перестраховики, правовий статус.

Проаналізовано особливості правового статусу професійних перестраховиків-резидентів, зокрема досліджуються основні елементи правового статусу вказаних суб'єктів. Обґрунтована необхідність розмежування правових статусів професійних перестраховиків та страховиків.

Вступ. Обов'язковою умовою нормального функціонування ринку перестрахових послуг є наявність суб'єктів перестрахової діяльності, які можуть задовольнити потреби споживачів у відповідних послугах на професійній основі, що й обумовлює необхідність дослідження особливостей їхнього правового статусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих питань, пов'язаних із особливостями правового статусу суб'єктів перестрахової діяльності, займалися такі вчені-правники та вчені-економісти: А.О. Бойко, А.П. Волошина, О.В. Кнейслер, В.В. Нечипоренко, Н.Б. Пацурія, К.Г. Семенова, Л.В. Супрун, Т.В. Татаріна, К.В. Третяк та ін.

Постановка завдання. Основна мета статті — виявлення особливостей правового статусу професійних суб'єктів перестрахової діяльності, зокрема професійних перестраховиків-резидентів, що дають змогу визначити їх як окремих суб'єктів підприємництва.

Результати дослідження. На сьогодні відповідно до основних законодавчих та науково-теоретичних підходів суб'єктами, які здійснюють перестрахову діяльність, є: 1) страховики та перестраховики-резиденти (національні страхові та перестрахові компанії); 2) страховики та перестраховики-нерезиденти (іноземні страхові та перестрахові компанії), які здійснюють перестрахову діяльність із головного офісу; 3) філії страховиків та перестраховиків-нерезидентів, які здійснюють перестрахову діяльність на території України.

Головні спеціалізовані суб'єкти перестрахової діяльності — професійні перестраховики, тобто національні та іноземні перестрахові компанії, а також філії перестраховиків-нерезидентів, виключним видом діяльності яких є надання професійних перестрахових послуг, основними серед яких виступають перестраховики-резиденти. Як доводить світова практика, що сформувалася після ухвалення Директиви ЄС про перестраховування [1] у більшості економічно розвинених

країн, перестрахові компанії визнаються окремими суб'єктами підприємництва, до порядку створення та подальшого функціонування яких, як правило, встановлюються особливі (підвищені) вимоги та умови [2, с. 41—42]. Однак сьогодні законодавство України переважно урегулює особливості правового статусу національних страховиків, а для національних перестраховиків відповідна регламентація здійснюється за аналогією [3].

Так, зокрема, аналіз ст. 2, 12, 30 Закону України «Про страхування», а також п. 2.12, 4.9, 4.10 Ліцензійних умов провадження страхової діяльності, затверджених розпорядженням Держфінпослуг від 28.08.2003 № 40, дає можливість зробити висновок, що до найважливіших вимог до порядку створення та умов подальшого функціонування професійних перестраховиків в Україні відносяться вимоги та умови щодо: **1) організаційно-правової форми:** перестраховики мають бути створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю; **2) кількості учасників / засновників:** кількість учасників / засновників перестрахової компанії повинна бути не менше трьох; **3) мінімального розміру статутного капіталу:** для перестраховика, який займається іншими видами перестраховування, ніж перестраховування, що пов'язане зі страхуванням життя, мінімальний розмір статутного капіталу має відповідати сумі, еквівалентній 1 млн євро; для перестраховика, який займається перестраховуванням, що пов'язане зі страхуванням життя, — 10 млн євро за валютним обмінним курсом валюти України; **4) внесення інформації про перестраховика до Державного реєстру страховиків (перестраховиків) України,** що є обов'язковою умовою легітимації перестрахової компанії у статусі суб'єкта права; **5) отримання ліцензій на здійснення страхової діяльності, яка одночасно дає право на здійснення перестрахової діяльності за визначеними у ліцензії видами страхування:** перестраховик має право здійснювати перестрахову діяльність в Україні лише у випадку отримання ним відповідної ліцензії.

Виходячи з того, що положення чинного законодавства України у сфері перестраховування встановлюють для вітчизняних перестраховиків ряд вимог, тотожних із вимогами, які висуваються до порядку створення та діяльності вітчизняних страховиків (що визначають їхнє

право на зайняття відповідною діяльністю), доходимо висновку, що вказані суб'єкти (страховики та перестраховки України) на сучасному етапі розвитку перестрахового ринку в нашій державі фактично прирівнюються між собою. Однак з огляду на те, що перестрахова діяльність є окремим та самостійним видом підприємництва [4, с. 301], наявна ситуація є суттєвою перепорою для подальшого розвитку та ефективного здійснення в Україні такої діяльності.

Відповідно до офіційних відомостей, отриманих з Єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків) України, у даний час на національному перестраховому ринку функціонує лише одна професійна перестрахова компанія, а саме: Приватне акціонерне товариство «Перестраховальне товариство «Європоліс» [5], яке на практиці поєднує проведення як страхових, так і перестрахових операцій [6, с. 177].

Але ситуація на перестраховому ринку не завжди була такою. У період розбудови страхового бізнесу на ринкових засадах в Україні почали створюватися компанії, які позиціонували себе як професійні перестраховики («Скіфія Ре», «Гарант Ре», «Лідер Ре»). Проте спроби створити в нашій країні надійний інститут професійних перестраховиків не здійснилися [7, с. 94]. Варто наголосити, що основною причиною, через яку професійні перестраховики (на чому вони самі наголошують) покидають вітчизняний ринок перестраховування, є недосконалість національного законодавства у частині врегулювання їхньої діяльності [8].

Тому на даний час на вітчизняному ринку перестраховування функціонують переважно національні страхові компанії, для яких здійснення перестрахових операцій є одним із напрямів їхньої діяльності, що суттєво гальмує розвиток перестраховування в Україні.

Поза тим, практична відсутність професійних перестрахових компаній на перестраховому ринку України сприяє «виходу на нього» іноземних перестраховиків. А зважаючи на той факт, що перестраховикам-нерезидентам, як правило, передаються в перестраховування найбільші за обсягами ризику, вітчизняний ринок втрачає на цьому значні суми перестрахових премій [9, с. 37; 10, с. 153]. Крім того, за таких умов практично не відбувається його капіталізація.

Викладене вище дає нам можливість зробити висновок про існування на сучасному етапі розвитку перестрахової діяльності в Україні значних перешкод у її ефективному здійсненні. Це спричинено тим фактом, що інститут професійних перестраховиків у нашій країні досі несформований. Тож вирішення наявних проблем на перестраховому ринку України та забезпечення його подальшого розвитку є можливим лише за умови створення спеціалізованих перестрахових компаній, які займаються виключно перестраховуванням і до сфери діяльності яких не входить пряме страхування та, відповідно, прямі контакти зі страховальниками [11, с. 10].

На необхідності появи на вітчизняному ринку перестраховування професійних гравців, які спеціалізуються на наданні перестрахових послуг, наголошують знані вчені-правники та вчені-економісти, проте деякі з них [12, с. 93, 95; 13, с. 29], незважаючи на висловлення аргументів на користь запровадження спеціальних вимог до порядків створення та умов подальшого функціонування спеціалізованих перестрахових компаній, продовжують визнавати їх лише як різновид страхових компаній.

На наш погляд, професійні перестрахові компанії є окремими (самостійними) суб'єктами підприємництва, елементи правового статусу яких характеризуються наявністю власних ознак, що унеможлиблює їхнє ототожнення з іншими суб'єктами господарювання. Це також дає змогу визначити такі ознаки — особливості елементів правового статусу професійної перестрахової компанії, до яких варто віднести:

- *безпосереднє здійснення перестрахової діяльності з надання перестрахових послуг з метою захисту майнових інтересів перестраховальників.* У більшості економічно розвинених країн світу переважно використовуються послуги спеціалізованих перестрахових компаній, виключним видом діяльності яких є здійснення перестраховування, на що вони у встановленому законом порядку отримують окрему ліцензію. На сьогодні на міжнародному ринку перестраховування діє майже 250 професійних перестраховиків [14].

В Україні для національних перестраховиків дане питання є вкрай актуальним, адже недоліки вітчизняного законодавства у сфері страхування та перестраховування призводять до то-

го, що на практиці такі суб'єкти, незважаючи на свій статус перестраховика, поєднують надання як страхових, так і перестрахових послуг. Дану ситуацію вважаємо неприпустимою, адже лише професійні перестраховики, які ніколи не були конкурентами для страхових компаній, можуть дійсно забезпечити перестраховий захист майнових інтересів останніх (в чому й полягає головна філософія діяльності професійного перестраховика) [15] та, як наслідок, сприяти підтримці економічної стабільності страхового ринку, зростанню рівня його фінансової безпеки, розширенню фінансових можливостей страховиків, меж страхового бізнесу [16, с. 108] та фінансової безпеки держави в цілому.

У зв'язку із чим пропонуємо доповнити § 2¹ «Перестраховування» Глави 35 Господарського кодексу України ст. 355² «Суб'єкти перестрахової діяльності», виклавши її ч. 2 у такій редакції: *«Предметом безпосередньої діяльності перестраховика може бути лише перестраховування»*. Також пропонуємо закріпити дане положення в Законі України «Про перестраховування та перестрахову діяльність», в ухваленні якого на сьогодні існує потреба [17];

- *вид та організаційно-правова форма.* Перестрахова діяльність як самостійний та особливий вид підприємництва полягає у наданні перестрахових послуг, які за своєю суттю є фінансовими. Тому, суб'єкти, які надають такі послуги, зокрема професійні перестрахові компанії, відносяться до фінансових установ.

Попри те, що діяльність перестрахових компаній повністю відповідає законодавчим вимогам, визначених у п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг», даних суб'єктів не виокремлено у переліку фінансових установ (наданих у вказаному пункті), що є суттєвим недоліком чинного законодавства і потребує нагального усунення. А тому пропонуємо п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг», яким надається перелік фінансових установ, доповнити фразою *«перестрахові компанії»*.

Щодо організаційно-правової форми перестрахових компаній, то відповідно до Директиви ЄС про перестраховування вони мають бути створені у формі акціонерного товариства [1]. Отже, чинне законодавство України з

питань перестрашування у відповідній частині потребує нагальної модернізації, з метою забезпечення якої пропонуємо визначити в Законі України «Про перестрашування та перестрахову діяльність», що *перестраховими компаніями є фінансові установи, створені у формі акціонерних товариств.*

Варто звернути увагу, що перспектива розвитку українського законодавства у даному напрямі знаходить своє відображення в Проекті № 1797-1, частина 1 ст. 8 якого передбачає, що національні страховики можуть бути утворені виключно у формі акціонерних товариств згідно з Законом України «Про акціонерні товариства» [18]. Однак суттєвим недоліком даного акта, на наш погляд, є те, що такі положення до національних перестраховиків застосовуються за аналогією, адже окремі вимоги щодо організаційно-правової форми останніх не передбачені;

- *порядок державної реєстрації та ліцензування.* На сьогодні українське законодавство, урегульовуючи порядок створення страхових та перестрахових компаній, передбачає обов'язкову державну реєстрацію та внесення інформації про перестрахову компанію в Єдиний державний реєстр страховиків (перестраховиків) України, а також отримання ліцензії на здійснення страхової діяльності, яка одночасно дає право на здійснення перестрахової діяльності також. Проте, зважаючи на самостійний та незалежний від страхової характер перестрахової діяльності [4, с. 301], а також з огляду на наявні проблеми, спричинені позицією вітчизняного законодавця щодо порядку утворення відповідних суб'єктів, вважаємо за необхідне запровадження окремого порядку державної реєстрації українських перестрахових компаній та ліцензування їхньої діяльності. Зокрема, необхідним є розробка та ухвалення розпорядження Нацкомфінпослуг: «Про затвердження ліцензійних умов провадження перестрахової діяльності», «Про Єдиний державний реєстр перестраховиків України»;

- *правовий режим майна перестрахової компанії.* Визначальну роль у майновому статусі страхової та перестрахової компаній відіграє статутний капітал — це мінімальний розмір майна цієї організації, що гарантує інтереси її кредиторів і не може бути меншим за визначену Законом суму [3, с. 99; 19, с. 44—61]. У разі недотримання вимоги щодо розміру статутно-

го капіталу державна реєстрація відповідного суб'єкта не допускається. Крім того, не допускається зменшення статутного капіталу вже зареєстрованої компанії до позначки нижче за встановлений законом України розмір.

Потрібно відзначити, що європейське законодавство не використовує термін «мінімальний статутний капітал», натомість оперує термінами «мінімальний гарантійний фонд» (*Minimum Guarantee Fund (MGF)*) відповідно до Solvency I [20] або «мінімально необхідний капітал» (*Minimum Capital Requirement (MCR)*) відповідно до Solvency II. Так, Solvency II було визначено, що мінімальний необхідний капітал для перестрахових компаній має становити не менше 3,6 млн євро (окрім підконтрольних перестрахових організацій, у випадку яких мінімальний необхідний капітал повинен бути не меншим за 1 млн євро). При цьому мінімально необхідний капітал для страхових компаній, які займаються страхуванням, не пов'язаним із життям, встановлений на рівні не менше, за 2,5 млн євро, а для організацій, що займаються страхуванням життя — 3,7 млн євро [21].

Отже, вимоги до розміру статутного капіталу професійних перестраховиків вищі за рівень вимог до статутного капіталу страховиків, які здійснюють страхування за іншими видами, ніж страхування життя. Разом із тим, дані вимоги є нижчими за вимоги, що встановлені до перестраховиків, які займаються страхуванням життя, що, на наш погляд, є необґрунтованим. Вирішення даної проблеми — у запровадженні окремих вимог до розміру статутного капіталу професійних перестрахових компаній України залежно від того, який вид перестрашування вони здійснюють. Адже перестрашування, пов'язане зі страхуванням життя (зважаючи на особливість перестрахових ризиків, які виникають у такому випадку), вимагає від статутного капіталу перестраховика, який його здійснює, вищого розміру у порівнянні із розміром статутного капіталу перестраховика, який спеціалізується на інших видах перестрашування.

Диференціацію мінімального розміру статутного (регулятивного) капіталу для національних страховиків та перестраховиків визначено також у Проекті № 1797-1, відповідно до якого мінімальний розмір регулятивного капіталу професійних перестраховиків не може бути меншим за 32 млн грн. Аналогічні

вимоги до мінімального розміру регулятивного капіталу передбачені для страховиків, які здійснюють страхування за класами, що належать до страхування життя, а для страховиків, що здійснюють страхування за іншими класами страхування, відповідні вимоги встановлені у розмірі, не менше за 22 млн грн [18]. Така законодавча практика, з одного боку, відображає європейський досвід у врегулюванні даного питання, а з іншого (як і в попередніх випадках) — не враховує необхідність існування більш високих вимог до розміру регулятивного капіталу перестраховиків, діяльність яких пов'язана зі страхуванням життя. Окрім цього, суттєвим недоліком даного законопроекту є те, що розмір мінімального статутного (регулятивного) капіталу визначається в національній валюті. За наявної політико-економічної ситуації в нашій країні це призводить до того, що зараз вимоги до мінімального розміру статутного (регулятивного) капіталу є значно нижчими за відповідні вимоги, передбачені Solvency II.

Таким чином, зважаючи на викладене вище, пропонуємо закріпити в Законі України «Про перестрахування та перестрахову діяльність» положення такого змісту: *«Мінімальний розмір регулятивного капіталу перестраховика, який займається іншими видами перестрахування, ніж перестрахування, що пов'язане зі страхуванням життя, встановлюється у сумі, еквівалентній 3,6 млн євро, а для перестраховика, який займається перестрахуванням, що пов'язане зі страхуванням життя, — 20 млн євро за валютним обмінним курсом валюти України»;*

- професійні засади здійснення перестрахової діяльності. Як доведено світовою практикою, зокрема положеннями ст. 6 Директиви ЄС про перестрахування, однією з вимог, дотримання якої є обов'язковою для отримання ліцензії на право здійснення перестрахової діяльності, є наявність ефективного управління перестрахової компанії на чолі з особами з надійною репутацією та необхідними професійними якостями або досвідом [1]. Підтвердженням надійної репутації, відповідно до ст. 43 Директиви Solvency II, визнається пред'явлення довідки про відсутність судимості або іншого аналогічного документа, виданого компетентним судовим або адміністративним органом держави-члена походження чи держави-члена попереднього перебування іноземного грома-

дянина, що засвідчує дотримання вказаних вимог [21]. Тому дані положення мають бути відображені в Законі України «Про перестрахування та перестрахову діяльність».

Що ж стосується володіння необхідними професійними якостями або досвідом, то вони, як правило, підтверджуються наявністю вищої освіти та досвіду діяльності виключно у сфері перестрахування. З урахуванням специфіки діяльності професійних перестраховиків пропонуємо закріпити у вказаному Законі положення про те, що *керівники перестрахової компанії повинні мати вищу юридичну чи економічну освіту, а також мати досвід роботи у сфері страхування та / або перестрахування не менше ніж 3 роки.* Також пропонуємо Нацкомфінпослуг розробити та затвердити Типову програму підвищення кваліфікації керівників та головних бухгалтерів перестрахових компаній.

Висновки. Розглянуті вище ознаки (особливості елементів правового статусу) перестраховиків-резидентів дозволяють сформулювати такі визначення поняття перестрахової компанії (як самостійного суб'єкта підприємництва), яке пропонуємо закріпити в Законі України «Про перестрахування та перестрахову діяльність»: *«Перестрахова компанія — це фінансова установа, створена у встановленому законом порядку у формі акціонерного товариства, виключним видом діяльності якої є надання перестрахових послуг щодо захисту майнових інтересів страховиків з метою отримання прибутку на підставі ліцензії. Установа має необхідне для цього майно та володіє господарською правосуб'єктністю відповідно до закону та установчих документів».*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Директива 2005/68/ЄС Європейського парламенту та Ради від 16 листопада 2005 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32005L0068>
2. Пацурія Н.Б. Окремі теоретико-практичні проблеми регулювання правовідносин у сфері здійснення перестрахової діяльності / Н.Б. Пацурія // Вісн. Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Юрид. науки. — 2012. — Вип. 90. — С. 38—43.
3. Пацурія Н.Б. Правове регулювання страхової справи в Україні (організаційно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Н.Б. Пацурія. — К., 2000. — 217 с.

4. *Войцеховська І.М.* Поняття, ознаки та зміст перестрахової діяльності / І.М. Войцеховська // Адмін. право та процес. — 2015. — № 3. — С. 298—305.
5. *Державний* реєстр фінансових установ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kis.nfp.gov.ua/>
6. *Кнейслер О.В.* Новітня парадигма формування ринку перестраховування України : дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / О.В. Кнейслер. — Тернопіль, 2013. — 486 с.
7. *Сліпко К.* Проблеми та перспективи діяльності українських професійних перестраховиків / К. Сліпко // Світ фінансів. — 2014. — Вип. 3. — С. 90—98.
8. *Лидер уходит из перестрахования* // Экономические известия.—№ 66 (1299). — 23 апр. 2010 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eizvestia.com/fin/full/4196410>
9. *Бойко А.О.* Перестраховування як механізм забезпечення фінансової стійкості страхової компанії : дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / А.О. Бойко. — Суми, 2011. — 278 с.
10. *Страховий і перестраховий ринки в епоху глобалізації* : моногр. / О.В. Козьменко, С.М. Козьменко, Т.А. Васильєва та ін. — Суми : Університетська книга, 2011. — 388 с.
11. *Пфайффер К.* Введение в перестрахование / К. Пфайффер. — М. : Анкил, 2000. — 155 с.
12. *Семенова К.Г.* Договір перестраховування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / К.Г. Семенова. — Харків, 2007. — 190 с.
13. *Третьак К.В.* Ринок перестраховування в Україні: формування та перспективи розвитку : дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / К.В. Третьак. — К., 2016. — 251 с.
14. *Балезіна М.* Порівняння маркетингової інноваційної політики в сфері перестраховування кептивного і класичного вітчизняного страховика [Електронний ресурс] / М. Балезіна, А. Бородавко. — Режим доступу : <http://pck.kneu.edu.ua/?p=109>
15. *Волошина А.* Поява в Україні професійних перестраховиків — закономірність! / А. Волошина // Страхова справа. — 2005. — № 2 (18). — С. 53.
16. *Кнейслер О.В.* Проблеми й перспективи розвитку професійного ринку перестраховування в Україні / О.В. Кнейслер // Фінанси України. — 2012. — № 11. — С. 108—117.
17. *Войцеховська І.М.* Перестрахове законодавство: стан та перспективи розвитку / І.М. Войцеховська // Право і суспільство. — 2015. — № 6—2. — С. 57—65.
18. *Про страхування*: Проект Закону України від 06.02.2015 № 1797-1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53904
19. *Фінансова діяльність підприємства* : підруч. / О.М. Бандурка, М.Я. Коробов, П.І. Орлов, К.Я. Петрова. — К. : Либідь, 1998. — 312 с.
20. *Директива Ради 73/239/ЄЕС* від 24 липня 1973 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:31973L0239>
21. *Директива 2009/138/ЄС* Європейського Парламенту та Ради від 25 листопада 2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nfp.gov.ua/files/docs/EU/Директива%202009_138.doc

REFERENCES

1. *Dyrektyva 2005/68/JeS Yevropejs'kogo parlamentu ta Rady vid 16 lystopada 2005 roku* [Directive 2005/68/EC of the European Parliament and of the Council of 16 November 2005], available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32005L0068>
2. *Paczuriya N.B.* (2012), *Okremi teoretyko-praktychni problemy reguluvannya pravovidnosyn u sferi zdijsnennya perestraxovoyi diyal'nosti* [Some theoretical and practical problems of legal regulation in the sphere of reinsurance activities], *Visnyk Kyivivs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*, vol. 90, pp. 38-43.
3. *Paczuriya N.B.* (2000), *Pravove reguluvannya straxovoyi spravy v Ukrayini (organizacijno-pravovyj aspekt)* [Legal regulation of insurance business in Ukraine (organizational and legal aspects)], Cand. of Legal Sci. dissertation, 12.00.04, Kiev, Ukraine.
4. *Vojcexovs'ka I.M.* (2015), *Ponyattya, oznaky ta zmist perestraxovoyi diyal'nosti* [The concept, characteristics and content of reinsurance activities], *Administratyvne pravo ta proces*, no. 3, pp. 298-305.
5. *Derzhavnyj reyestr finansovyx ustanov*, available at: <http://www.kis.nfp.gov.ua/>
6. *Knejsler O.V.* (2013), *Novitnya paradygma formuvannya rynku perestraxuvannya Ukrayiny* [The newest paradigm formation reinsurance market of Ukraine], Doct. of Econom. Sci. dissertation, 08.00.08, Ternopil, Ukraine.
7. *Slipko K.* (2014), *Problemy ta perspektyvy diyal'nosti ukraivins'kyx profesijnyx perestraxovykiv* [Problems and prospects of Ukrainian professional reinsurers], *Svit finansiv*, vol. 3, pp. 90-98.
8. *Lyder uxodyt' z perestraxovanyya* [The leader goes out of reinsurance], available at: <http://uainsur.com/massmedia/13142/>
9. *Bojko A.O.* (2011), *Perestraxuvannya yak mexanizm zabezpechennya finansovoyi stijkosti straxovoyi kompaniyi* [Reinsurance as a mechanism to ensure the financial stability of the insurance company], Cand. Of Econom. Sci. dissertation, 08.00.08, Sumy, Ukraine.
10. *Koz'menko O.V., Koz'menko S.M., Vasylyeva T.A.* (2011), *Straxovyj i perestraxovyj rynky v epoxu globalizaciyi* [The insurance and reinsurance markets in the era of globalization], *Universytets'ka knyga*, Sumy, Ukraine.
11. *Pfajffer K.* (2000), *Vvedenye v perestraxovanye* [An introduction to reinsurance], AnkiL, Moscow, Russia.
12. *Semenova K.G.* (2007), *Dogovir perestraxuvannya* [Treaty reinsurance], Cand. of Legal Sci. dissertation, 12.00.03, Kharkiv, Ukraine.
13. *Tretyak K.V.* (2016), *Rynok perestraxuvannya v Ukrayini: formuvannya ta perspektyvy rozvytku* [Reinsurance market in Ukraine: the formation and development prospects], Doct. Of Econom. Sci. dissertation, 08.00.08, Kyiv, Ukraine.
14. *Balezina M.*, *Porivnyannya marketyngovoyi innovacijnoyi polityky v sferi perestraxuvannya keptyvnogo i klasychnogo vitchyznyanog ostraxovyka* [Comparing the marketing of innovation policy and the reinsurance captive of the

- classic domestic insurer], available at: <http://pck.kneu.edu.ua/?p=109>
15. Voloshyna A.P. (2005), *Poyava v Ukraini profesijnyx perestrahovykiv — zakonomirnist'!* [The emergence of professional reinsurers in Ukraine — a pattern!], available at: <http://forinsurer.com/public/06/11/24/2799>
  16. Knejsler O.V. (2012), *Problemy j perspektivy rozvytku profesijnogo rynku perestrahuvannya v Ukraini* [Problems and prospects of development of the professional reinsurance market in Ukraine], *Finansy Ukrainy*, No. 11, pp. 108-117.
  17. Wojcechov'ska I.M.(2015), *Perestrahove zakonodavstvo: stan ta perspektivy rozvytku* [Reinsurance legislation: state and prospects of development], *Pravo i suspil'stvo*, No. 6-2, pp. 57-65.
  18. *Pro straxuvannya: Proekt Zakonu Ukrainy 1797-1 vid 06 lyutogo 2015 roku*, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53904
  19. Bandurka O.M., Korobov M.Ya., Orlov P.I., Petrova K.Ya. (1998), *Finansova diyal'nist' pidpryyemstva* [Financial activities], Lybid', Kyiv, Ukraine.
  20. *Dyrektyva Rady 73/239/YeES vid 24 lypnya 1973 roku* [First Council Directive 73/239/EEC of 24 July 1973], available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:31973L0239>
  21. *Dyrektyva 2009/138/YeS Yevropejs'kogo Parlamentu ta Rady vid 25 lystopada 2009 roku* [Directive 2009/138/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009], available at: http://nfp.gov.ua/files/docs/EU/Директива%202009_138.doc

Надійшла 03.02.2017

І.М. Войцеховская

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО СТАТУСА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ПЕРЕСТРАХОВЩИКОВ-РЕЗИДЕНТОВ

Проанализированы особенности правового статуса профессиональных перестраховщиков-резидентов. В частности, исследуются основные элементы правового статуса указанных субъектов. Обоснована необходимость разграничения правовых статусов профессиональных перестраховщиков и страховщиков.

Ключевые слова: перестрахование, перестраховочная деятельность, перестраховщик, перестраховочная компания, перестраховщики-резиденты, профессиональные перестраховщики, правовой статус.

I.M. Voitsekhovska

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF PROFESSIONAL RESIDENT REINSURERS

The paper analyzes the peculiarities of the legal status of professional resident reinsurers. In particular, it examines the main elements of the legal status of these entities. In addition, it substantiates the necessity of differentiation of the legal status of professional reinsurers and insurers.

Keywords: reinsurance, reinsurance activity, reinsurer, reinsurance companies, reinsurers, professional resident reinsurers, legal status.

doi: <https://doi.org/10.15407/—2017.0.00>

УДК 347.453

В.Ю. ДМИТРЕНКО, аспірант відділу проблем приватного права
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, м. Київ

ЗАГАЛЬНІ УМОВИ ВИКОНАННЯ ІПОТЕЧНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Ключові слова: договір іпотеки, зобов'язання, іпотечне зобов'язання, виконання іпотечного зобов'язання.

Проаналізовано загальні умови виконання іпотечного зобов'язання. Зосереджено увагу на окремих проблемах у цій сфері. Запропоновано шляхи удосконалення правового регулювання виконання іпотечного зобов'язання.

Іпотека є надійним способом забезпечення належного виконання зобов'язання та запобігання негативним майновим наслідкам у випадку його невиконання. Цей правовий інститут не лише забезпечує наявність і збереження майна на той випадок, якщо боржник не зможе належним чином виконати своє зобов'язання, а й виступає певним фактором стимулювання боржника щодо виконання своїх обов'язків належним чином. А тому у наукових працях учених-цивілістів чимало уваги приділено інституту іпотеки та окремим його питанням. Проте поява нових видів та предметів іпотеки, суттєві зміни у сфері використання та у її правовому механізмі зумовлюють потребу у періодичному перегляді базових теоретичних положень, окремі з яких, у тому числі й загальні умови виконання іпотечного зобов'язання, є недостатньо розробленими у цивілістичній доктрині. Відсутність належного теоретичного підґрунтя призводить до неефективного законодавчого забезпечення та спричинює проблеми у судовому правозастосуванні. Вказане вимагає наукового опрацювання та структурування загальнотеоретичних і нормативних засад виконання іпотечного зобов'язання.

Загальні умови виконання зобов'язань та окремі аспекти цього питання щодо застави та іпотеки розглядали українські вчені-цивілісти: М.М. Баурда, Т.В. Боднар, А.М. Гужва, Р.А. Майданник та інші. Однак і досі у науці цивільного права бракує наукових розробок щодо загальних умов виконання іпотечного зобов'язання. А тому метою статті є аналіз загальних умов виконання іпотечного зобов'язання, а також окремих проблем у цій сфері та визначення шляхів їхнього вирішення.

Загальні умови виконання будь-якого зобов'язання визначені у главі 48 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 № 435-IV (надалі — ЦКУ) і передбачають його виконання належним чином відповідно до умов договору та вимог ЦКУ, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов і вимог — відповідно до

звичаїв ділового обігу або інших вимог. Отже, належне виконання іпотечного зобов'язання полягає у його виконанні: належними сторонами (ст. 527 ЦКУ), належним предметом (ст. 533, 539 ЦКУ); належним способом (ст. 529, 542, 543, 537 ЦКУ), у належному місці (ст. 532 ЦКУ), у належний строк (термін) (ст. 530, 531 ЦКУ).

Важливе значення для розкриття механізму виконання іпотечного зобов'язання має визначення кола осіб, які є його виконавцями. Відповідно до статей 1, 3, 18 Закону України «Про іпотеку» від 05 червня 2003 р. № 898-IV (надалі — Закон № 898-IV) ними виступають сторони — іпотекодавець (боржник) і іпотекодержатель (кредитор), якими можуть бути один або декілька іпотекодавців та іпотекодержателів — юридичних та фізичних осіб, як резидентів, так і нерезидентів. Проте, за справедливим твердженням Т.В. Боднар, до суб'єктів виконання договірної зобов'язання варто також відносити: інших осіб на стороні боржника або кредитора (співборжників і співкредиторів у зобов'язанні з множинністю осіб); третіх осіб у зобов'язанні (останні як суб'єкти виконання зобов'язання не є його сторонами) [1, с. 78—79].

За загальним правилом, відповідно до ст. 527 ЦКУ, сутність виконання зобов'язання його належними сторонами (належним боржником, належним кредитором) полягає в тому, що боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок, а кредитор — прийняти виконання особисто, якщо інше не встановлено договором або законом, не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту. Саме тому виконання зобов'язання належними сторонами є необхідною умовою для визнання зобов'язання виконаним належним чином. Дотримання цієї умови під час виконання іпотечного зобов'язання забезпечується положеннями ч. 2 ст. 527 ЦКУ щодо права кожної із сторін у зобов'язанні вимагати доказів того, що обов'язок виконується належним боржником або виконання приймається належним кредитором чи уповноваженою на це особою.

Отже, виконання іпотечного зобов'язання належними сторонами передбачає здійснення іпотекодавцем особисто на користь іпотекодержателя певних дій, що становлять зміст такого зобов'язання, а іпотекодержатель має особисто прийняти його виконання.

У сторін виконання іпотечного зобов'язання з моменту державної реєстрації іпотеки виникають певні взаємні права і обов'язки.

Ст. 1 та 11 Закону № 898-IV регламентовано, що іпотекодавець має бути власником нерухомого майна, яке передає в іпотеку для забезпечення виконання власного зобов'язання (зобов'язання іншої особи) перед іпотекодержателем. Іпотекодавцем може бути: боржник — особа, відповідальна перед іпотекодержателем за виконання основного зобов'язання; майновий поручитель — особа, яка передає в іпотеку нерухоме майно для забезпечення виконання зобов'язання іншої особи-боржника та несе відповідальність перед іпотекодержателем за невиконання боржником основного зобов'язання виключно в межах вартості предмета іпотеки. Зазначене зумовлює зміст прав та обов'язків, які реалізує іпотекодавець під час виконання іпотечного зобов'язання, що визначені відповідно у статтях 9, 10, 36 та 6—9, 12 Закону № 898-IV.

Так, іпотекодавець зобов'язаний: до укладення іпотечного договору попередити іпотекодержателя про всі відомі йому права та вимоги інших осіб на предмет іпотеки, у тому числі ті, що не зареєстровані у встановленому законом порядку; застрахувати предмет іпотеки на його повну вартість від ризиків випадкового знищення, пошкодження або псування, якщо іпотечним договором цей обов'язок не покладено на іпотекодержателя; за власні кошти вжити всі необхідні заходи для належного збереження предмета іпотеки, включаючи своєчасне проведення поточного ремонту, відновлення незначних пошкоджень, раціональну експлуатацію та захист предмета іпотеки від незаконних посягань та вимог інших осіб — якщо інше не встановлено законом чи іпотечним договором; своєчасно повідомляти іпотекодержателя про будь-яку загрозу знищення, пошкодження, псування чи погіршення стану предмета іпотеки, а також про будь-які обставини, що можуть негативно вплинути на права іпотекодержателя за іпотечним договором тощо.

Окрім того, іпотекодавець має право: володіти та користуватись предметом іпотеки відповідно до його цільового призначення, одержувати від предмета іпотеки продукцію, плоди і доходи (якщо інше не встановлено іпотечним договором); виключно на підставі згоди іпоте-

кодержателя — зводити, знищувати або проводити капітальний ремонт будівлі (споруди), розташованої на земельній ділянці, що є предметом іпотеки, чи здійснювати істотні поліпшення цієї земельної ділянки; передавати предмет іпотеки у наступну іпотеку; відчужувати предмет іпотеки; передавати предмет іпотеки у спільну діяльність, лізинг, оренду, користування; заповідати передане в іпотеку нерухоме майно; вирішувати питання про стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору.

Виходячи з зазначеного, варто підтримати висновок Р.А. Майданника про «визнання наведених правомочностей іпотекодавця щодо предмета іпотеки як міру панування над реччю, таке панування він здійснює безпосередньо ... та здійснює захист предмета іпотеки від посягань третіх осіб» [2, с. 33].

Специфіка виконання іпотечного зобов'язання зумовлює наявність особливих прав і у іпотекодержателя, що визначені у статтях 6—8 Закону № 898-IV, а саме: вимагати від іпотекодавця дострокового виконання основного зобов'язання та відшкодування завданих збитків у разі порушення ним обов'язку, попередити іпотекодержателя про всі відомі йому права та вимоги інших осіб на предмет іпотеки; за рахунок предмета іпотеки задовольнити свою вимогу за основним зобов'язанням у повному обсязі або у частині, встановленій іпотечним договором, що визначена на час виконання цієї вимоги; задовольнити свою вимогу за основним зобов'язанням із суми страхового відшкодування у разі настання страхового випадку щодо предмета іпотеки тощо.

Під час виконання іпотечного зобов'язання можуть мати місце порушення зазначених норм з боку іпотекодавця, тому у статтях 12, 33, 35—38 Закону № 898-IV передбачено можливість реалізації іпотекодержателем низки додаткових прав, серед яких право: вимагати дострокового виконання основного зобов'язання (а в разі його невиконання — звернути стягнення на предмет іпотеки, якщо інше не передбачено законом) — у разі порушення умов договору; вжити заходів для збереження чи страхування предмета іпотеки у власних інтересах та за власний кошт — у разі порушення іпотекодавцем обов'язків щодо збереження чи страхування предмета іпотеки; задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням

шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки (якщо інше не передбачено законом) — у разі невиконання (неналежного виконання) боржником основного зобов'язання; вирішити питання про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору.

Враховуючи наведене, а також зміст норми ч. 3 ст. 13 Закону № 898-IV можна зробити висновок про зв'язок конкретного іпотекодержателя з конкретною реччю незалежно від права власності на неї (якщо тільки іпотекодержатель не стає власником іпотеки). Проте вузький обсяг повноважень іпотекодержателя щодо переданої в іпотеку речі зумовлений тим, що майно, на яке встановлена іпотека, не може бути передане іпотекодержателю, що відповідає суті іпотеки.

Детальний аналіз норм Закону № 898-IV засвідчив, що під час виконання іпотечного зобов'язання певний обсяг прав та обов'язків мають інші суб'єкти: попередній іпотекодержатель; особи, яким належать декілька об'єктів — предметів наступної іпотеки; власник заставної; суб'єкти рефінансування (банки та інші фінансові установи, в тому числі спеціалізована іпотечна установа); особа, до якої перейшло право власності на предмет іпотеки; особа, яка має зареєстровані права чи вимоги на предмет іпотеки; суддя; нотаріус; організатори прилюдних, в тому числі й електронних торгів; особи, які здійснюють оцінку майна.

Розглянемо лише окремі проблемні питання реалізації зазначеними суб'єктами своїх повноважень під час виконання іпотечного зобов'язання.

Так, недосконалим є механізм анулювання заставної і видачі нової заставної за згодою між іпотекодавцем, боржником (якщо він є відмінним від іпотекодавця, і власником заставної). А тому погоджуємося із думкою дослідників цього питання про недоцільність застосування заставної для випуску іпотечних цінних паперів, тому що законодавець надав можливість випускати іпотечні облігації та іпотечні сертифікати без участі заставної як забезпечувального засобу [3, с. 6].

Найпоширенішим способом звернення стягнення на предмет іпотеки в судовому порядку (як свідчить судова практика) є продаж предмета іпотеки з прилюдних торгів, у тому числі й у формі електронних торгів, у рамках вико-

навчого провадження. Із ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг» від 22 вересня 2011 р. № 3795-VI (набув чинності 16 жовтня 2011 р.) та положень про проведення третіх прилюдних торгів (якщо другі прилюдні торги не відбулися і кредитори не виявили бажання придбати предмет іпотеки за початковою ціною) виникли певні проблеми, оскільки ці положення застосовуються лише до кредитних договорів, укладених після набрання ними чинності. У зв'язку із зазначеним мають місце порушення процедури проведення прилюдних торгів та оскарження їхніх результатів відповідно до статей 48—49 Закону № 898-IV.

Отже, під час виконання іпотечного зобов'язання виникають правовідносини як між іпотекодавцем та іпотекодержателем, так і між іпотекодержателем і третіми особами з приводу належного йому права на предмет іпотеки.

Предметом виконання іпотечного зобов'язання є предмет іпотеки — один або декілька об'єктів нерухомого майна, опис яких є істотною умовою іпотечного договору. Предметом іпотеки, як вважає Р.А. Майданник, «виходячи з фабули ст. 5 Закону № 898-IV, може бути лише річ» [2, с. 33]. У зв'язку із зазначеним варто погодитися із Т.В. Боднар, що «предметом виконання договірної зобов'язання є конкретна річ (робота, послуга, гроші тощо), яку боржник передає або зобов'язується передати (виконати, надати, сплатити тощо) кредитор» [1, с. 94].

Отже, предметом виконання іпотечного зобов'язання є предмет іпотеки, який залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, а іпотекодержатель має право у разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника. Відповідно до Закону № 898-IV предметом виконання іпотечного зобов'язання є: власне нерухомі речі, які відповідають визначеним у ЦК України ознакам; речі, на які поширюється режим нерухомих речей; майнові права. На практиці зазвичай проблеми виникають, коли предметом виконання іпотечного зобов'язання виступають: майнові права на об'єкт незавершеного будівництва, який стане власністю

іпотекодавця після укладення іпотечного договору (за умови, що іпотекодавець може документально підтвердити право на набуте ним у власність відповідне нерухоме майно у майбутньому); право оренди чи користування нерухомим майном, яке надає орендарю чи користувачу право будувати, володіти та відчувати об'єкт нерухомого майна. Труднощі пов'язані із неможливістю ідентифікації зазначених майнових прав та визнанням у зв'язку з цим договорів іпотеки недійсними. Так, у договорі іпотеки мають бути визначені і майнові права, які передаються в іпотеку, з метою їх ідентифікації.

Аналіз джерел засвідчує, що ЦКУ не містить загальної норми про спосіб виконання договірної зобов'язання, а науковцями зміст цього поняття визначається «як характер (порядок, процедура, послідовність) дій, які повинні бути вчинені боржником для виконання зобов'язання» [1, с. 95]. А тому, на думку автора, способом виконання іпотечного зобов'язання є визначений порядок вчинення іпотекодавцем дій на його виконання.

Із предметом тісно пов'язаний не лише спосіб, а й місце виконання іпотечного зобов'язання. Як зазначає А.М. Гужва, «договірне зобов'язання містить, як правило, декілька дій, які можуть виконуватись у різних місцях» [4, с. 149]. За загальним правилом відповідно до ст. 532 ЦКУ виконання за зобов'язанням про передачу нерухомого майна (якщо місце виконання зобов'язання не встановлено у договорі) провадиться за місцезнаходженням цього майна. Дещо проблемним та не урегульованим у законодавстві є встановлення місця виконання іпотечного зобов'язання щодо речей, на які відповідно до ч. 1 ст. 181 ЦКУ поширюється режим нерухомих речей. А тому варто погодитися із Т.В. Боднар щодо «диференційованого підходу до вирішення цього питання із урахуванням того, чи можливе реальне передавання майна, на яке поширений режим нерухомих речей, в присутності сторін зобов'язання або їх компетентних представників, які б могли перевірити технічні характеристики морського чи повітряного судна, його роботу тощо» [1, с. 97].

Отже, місцем виконання іпотечного зобов'язання треба вважати місце, у якому іпотекодавець (боржник) повинен вчинити певні дії, а іпотекодержатель (кредитор) — прийняти виконання.

Важливою умовою виконання іпотечного зобов'язання є його строк, основні аспекти щодо якого досліджено автором в окремій публікації [5]. Проблеми щодо строку виконання іпотечного зобов'язання пов'язані насамперед із його співвідношенням зі строком дії іпотечного договору, який може збігатися або ж бути меншим чи перевищувати строк дії останнього. Зазначене актуалізує потребу однакового використання поняття «строк» у ЦКУ та чіткого формулювання у відповідних нормах Закону № 898-IV змісту поняття «строк дії договору іпотеки».

Отже, *іпотечне зобов'язання* має виконуватися належним чином, а саме:

- *належними сторонами* — здійснення іпотекодавцем особисто на користь іпотекодержателя певних дій, що становлять зміст такого зобов'язання, та прийняття іпотекодержателем особисто його виконання; під час виконання іпотечного зобов'язання виникають правовідносини як між іпотекодавцем та іпотекодержателем, так та між іпотекодержателем і третіми особами з приводу належного йому права на предмет іпотеки;

- *належним предметом*, яким виступає предмет іпотеки (власне нерухомі речі; речі, на які поширюється режим нерухомих речей; майнові права), що залишається у володінні та користуванні іпотекодавця, а іпотекодержатель має право у разі невиконання іпотекодавцем забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки, має перевагу перед іншими кредиторами цього боржника;

- *належним способом* — визначеним порядком вчинення іпотекодавцем дій на виконання іпотечного зобов'язання;

- *у належному місці* — за місцезнаходженням нерухомого майна (якщо місце виконання зобов'язання не встановлено у договорі), де іпотекодавець повинен вчинити певні дії, а іпотекодержатель — прийняти виконання;

- *у належний строк* — час, протягом якого сторони можуть здійснити свої права і виконати обов'язки відповідно до договору (може співпадати (не співпадати) зі строком дії іпотечного договору).

З метою удосконалення правового регулювання виконання іпотечного зобов'язання доцільно внести зміни до відповідного зако-

нодавства, якими: визначити перелік іпотечних цінних паперів; удосконалити порядок продажу предмета іпотеки з прилюдних торгів; передбачити визначення у договорі іпотеки майнових прав, які передаються в іпотеку, з метою їх ідентифікації; встановити місце виконання іпотечного зобов'язання щодо речей, на які поширюється режим нерухомих речей; визначити зміст поняття «строк дії договору іпотеки».

Напрямами подальших наукових розробок можуть стати дослідження особливостей прав та обов'язків сторін виконання іпотечного зобов'язання, предмета, способу та місця виконання такого зобов'язання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Боднар Т.В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві / Т.В. Боднар : монографія. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 272 с.
2. Майданник Р.А. Правова природа інституту іпотеки / Р.А. Майданник // Юрид. вісник. — 2009. — № 1 (10). — С. 31—38.
3. Баурда М.М. Правова природа заставної: недоліки її застосування для рефінансування / М.М. Баурда // Форум права. — 2015. — № 4. — С. 6—10.
4. Гужва А.М. Інтерес і місце виконання договору в сучасному правозастосуванні й римському праві / А.М. Гужва // Право і Безпека. — 2010. — № 1. — С. 148—152.
5. Дмитренко В.Ю. Актуальні питання виконання іпотечного зобов'язання / В.Ю. Дмитренко // Eurasian Academic Research Journal. — 2016. — № 2 (02). — С. 92—96.

REFERENCES

1. Bodnar T.V., (2005), *Vykonannya dohovirnykh zobov'yazan' u tsyvil'nomu pravi* [Implementation of contractual obligations in a civil law], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
2. Maydannik R.A., (2009), *Pravova pryroda instytutu ipoteky* [Legal nature of institute of mortgage], Yurydychny visnyk [Legal bulletin], No. 1(10), pp. 31-38.
3. Baurda M.M., (2015), *Pravova pryroda zastavnoi: nedoliki yiyi zastosuvannya dlya refinansuvannya* [The legal nature of the mortgage, the shortcomings of its application for refinancing], Forum prava [law Forum], No. 4, pp. 6-10.
4. Huzhva A.M., (2015), *Interes i mistse vykonannya dohovoru v suchasnomu pravozastosuvanni y rym's'komu pravi* [Interest and place of execution of the contract in today's enforcement and roman law], Pravo i Bezpeka [Law and Security], No. 1, pp.148152.
5. Dmytrenko V.Yu., (2016), *Aktual'ni pytannya vykonannya ipotechnoho zobov'yazannya* [Pressing questions of implementation of mortgage obligation], Eurasian Academic Research Journal, No. 2 (02), pp. 9296.

Надійшла 28.02.2017

В.Ю. Дмитренко

Научно-исследовательский институт
частного права и предпринимательства
имени академика Ф.Г. Бурчака НАПрН Украины, г. Киев

**ОБЩИЕ УСЛОВИЯ ВЫПОЛНЕНИЯ ИПОТЕЧНОГО
ОБЯЗАТЕЛЬСТВА: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ**

В статье проанализированы общие условия выполнения ипотечного обязательства. Сосредоточено внимание на отдельных проблемах в этой сфере. Предложены пути совершенствования правового регулирования исполнения ипотечного обязательства.

Ключевые слова: договор ипотеки, обязательство, ипотечное обязательство, выполнение ипотечного обязательства.

V. Yu. Dmytrenko

Science and exploring institute of private law
and business named after F.G. Burchak National
academy of law science of Ukraine, Kyiv

**GENERAL CONDITIONS OF IMPLEMENTATION
OF MORTGAGE OBLIGATION:
PROBLEMS AND WAYS OF DECISION**

Article analyses the general conditions of implementation of mortgage obligation. Attention is concentrated on separate problems of it. Proposed certain ways of improvement of the legal regulations of implementation of mortgage obligation.

Keywords: agreement of mortgage, obligation, mortgage obligation, implementation of mortgage obligation.

doi: <https://doi.org/10.15407/—2017.00.00>

УДК 336.027:346.7

Ю.О. МАЗУР, канд. екон. наук, старш. наук. співроб., старш. наук. співроб.
Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОДАТКОВИЙ КРЕДИТ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: СУЧАСНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

Ключові слова: податкове законодавство, інвестиційний податковий кредит, інноваційний розвиток економіки, податкова політика, податкове стимулювання економіки.

Розглянуто питання податкового стимулювання інноваційного розвитку економіки за допомогою інвестиційного податкового кредиту. Обґрунтовано доцільність використання інвестиційного податкового кредиту як знижки до суми кваліфікованих витрат в умовах стимулювання інноваційної активності суб'єктів господарювання України. Розроблені пропозиції щодо удосконалення податкового законодавства України в сфері стимулювання інноваційного розвитку економіки.

Вступ. Зазвичай базою реалізації державної політики у сфері інновацій слугує комплекс програм і стратегій розвитку інноваційної діяльності підприємств. І хоча в Україні існують відповідні державні програми, а також розробляються проекти стратегій інноваційного розвитку економіки, за останні роки в державі не реалізовані заходи щодо поліпшення інституціонального середовища у сфері інвестицій та інновацій. Фінансова криза в Україні не сприяє забезпеченню соціально-економічного розвитку на інноваційних засадах. Динаміка розвитку основних інноваційних показників свідчить про те, що інноваційна сфера в економіці країни достатньо не розвивається. Через це значна частина вітчизняної продукції не відповідає стандартам розвинених країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правового забезпечення інноваційної політики держави та впровадження інвестиційного податкового кредиту у господарську практику України присвячені роботи видатних вітчизняних науковців, а саме: Ю.Є. Атаманової [1] (виконано аналіз господарсько-правового механізму реалізації державної інноваційної політики України та запропоновано ухвалення комплексного кодифікованого нормативно-правового акта — Інноваційного кодексу); В.П. Вишневецького [2, 3] (розглянуто зарубіжний досвід інноваційного поступу держав з розвинутою економікою та таких, що розвиваються, за допомогою податкових стимулів у сфері науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР); В.М. Гейця, А.І. Даниленка та Е.М. Лібанової [4], у цій роботі акцентовано увагу на необхідності зміни засад розвитку економіки України з використанням можливостей вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалів); О.О. Молдована [5, 6] (обґрунтовано ефективність податкового механізму стимулювання

НДДКР; О. Сімсон [7] (установлено доцільність удосконалення правового регулювання інноваційних правовідносин); А.М. Соколовської, Т.І. Єфименко та І.О. Луніної [8] (виконано оцінку впливу податкових стимулів на ефективність розвитку економіки України) та інших. Такі напрацювання в сучасних умовах реформування податкового законодавства України є актуальними, тому що спрямовані на пошук та удосконалення інноваційної політики держави, а також інструментів податкового стимулювання національної економіки з метою її розвитку в умовах світової глобалізації. Але впровадження податкових стимулів інноваційної діяльності суб'єктів господарювання в Україні не отримало розвитку на законодавчому рівні. Тому доцільним є проаналізувати сучасні зміни у законодавстві України в контексті можливого впровадження податкових стимулів інноваційної діяльності в державі та намітити перспективи відповідних законодавчих механізмів стимулювання.

Мета статті — обґрунтування перспектив впровадження інвестиційного податкового кредиту в законодавство України.

Результати дослідження. За статистичною інформацією, питома вага загального обсягу державних коштів щодо фінансування інноваційної діяльності у ВВП України є незначною та складає близько 0,26 %. У країнах ЄС частка витрат на наукові дослідження та розробки у ВВП у середньому становить 2,11 %. Найбільшими вони є у Фінляндії (3,17 %), Швеції (3,16 %), Данії (3,08 %). Достатньому бюджетному фінансуванню інновацій сприяє активне використання розвиненими країнами ЄС податкових стимулів для інноваційного розвитку економіки — податкових інвестиційних кредитів (наприклад, Австрія, Данія, Іспанія, Польща та Франція) та податкових інвестиційних знижок (Велика Британія, Греція, Латвія, Нідерланди та Словенія). Згідно з положенням Директиви з загального консолідованого оподаткування прибутку в державах-членах ЄС [9] щодо стимулювання інноваційної діяльності підприємств, а також пункту 4.4 Коментарів до неї [10] щодо засобів стимулювання розробок і досліджень, такі стимули дають змогу суб'єктам господарювання відраховувати певний відсоток витрат на придбання активів з їхніх податкових зобов'язань, додаючи цю частку до звичайних амортизацій-

них відрахувань. За своєю сутністю, вони сприяють зниженню податкового тягаря на доходи конкретних груп інноваційних підприємств (наприклад, у Великій Британії та Норвегії), підприємств малого та середнього бізнесу (у Бельгії, Великій Британії, Італії, Нідерландах та Норвегії), молодих компаній (в Італії та Нідерландах), а також доходи, отримані суб'єктами господарювання від інтелектуальної власності (в Австрії, Ірландії та Угорщині) [2, с. 362].

19 серпня 2016 р. у Верховній Раді України було зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо встановлення інвестиційних преференцій у виді інвестиційного податкового кредиту)». Його ухвалення, на думку законотворців, допоможе чіткішому урегулюванню підтримки і розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності, упровадженню підприємствами інновацій, створенню прозорого сприятливого інвестиційного клімату в державі, що стане подальшою базою для активізації обміну вітчизняними знаннями та технологіями, стимулюванню надходжень іноземних інвестицій, стимулюванню розвитку регіонів, активізації зовнішньої торгівлі, створенню нових робочих місць, а також у цілому підвищенню конкурентоспроможності національної економіки та її виходу на міжнародні ринки збуту товарів та послуг [11]. Вказуючи на те, що доцільність впровадження у податковому законодавстві України такої податкової пільги, як інвестиційний податковий кредит, підтверджується позитивним досвідом держав-членів ЄС, законотворці у ході розробки механізму його надання спираються на законодавство Російської Федерації, а саме статтю 66 Податкового кодексу РФ [12]: інвестиційний податковий кредит пропонується визначити як «таке продовження строку сплати податку чи збору, при якому платнику податку за наявності підстав ... надається можливість протягом певного терміну і в певних межах зменшувати свої платежі з податку чи збору з наступною поетапною сплатою суми кредиту і нарахованих відсотків» [11]. При цьому не враховується те, що механізм надання такого стимулу в інноваційно розвинутих країнах світу (у тому числі, у країнах ЄС) зовсім інший, що розкрито у нормативно-правовій базі ЄС [9—10]: він має вигляд інвестиційної знижки,

яка зменшує оподатковуваний прибуток та не впливає на податкові зобов'язання. Тому за формою надання інвестиційний кредит є субсидією, а не позикою. За таких умов його використання сприяє зменшенню податкового тягаря на суб'єктів господарювання — платників податків — та є більш доречним в умовах стимулювання інноваційної та інвестиційної діяльності в державі. На відміну від західної практики, російське законодавство трактує інвестиційний податковий кредит саме як позику, а не знижку в оподаткуванні прибутку інноваційних підприємств.

Отже, визначення та особливості надання інвестиційного податкового кредиту в законодавстві України мають бути іншими та гармоніювати з податковим законодавством країн ЄС. Нові індустріальні умови розвитку світової економіки дають змогу досягти високого інноваційного рівня не тільки високорозвиненим країнам. За допомогою податкових стимулів інноваційної сфери Україна має можливість зробити ефективні кроки до сталого розвитку економіки, нарощуючи інвестиційний та інноваційний потенціал.

Головним напрямом удосконалення податкової політики у сфері стимулювання інновацій в Україні має стати впровадження інвестиційного податкового кредиту у сфері НДДКР як інструменту цільового стимулювання інноваційної активності суб'єктів господарювання. Він має дозволити вираховувати із суми податку на прибуток підприємств частину витрат на інноваційну діяльність, скорочуючи таким чином суму податку або зменшуючи суму сформованого податкового зобов'язання.

Доцільним є внесення до «Перехідних положень» Податкового кодексу України [13] підрозділу «Інвестиційний податковий кредит у сфері НДДКР», що сприяє цілісному обґрунтуванню механізму податкового стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності в державі. Зокрема, цей підрозділ має включати такі пункти.

1. Визначення інвестиційного податкового кредиту в сфері НДДКР.

Інвестиційний податковий кредит у сфері НДДКР є інструментом цільового стимулювання інноваційної активності платників податку. Він дозволяє вираховувати з суми податку частину витрат, які законодавством України мають бути визначені як кваліфіковані

витрати на виконання НДДКР, скорочуючи таким чином суму сформованого податкового зобов'язання підприємства перед бюджетом.

2. Особливості надання інвестиційного податкового кредиту в сфері НДДКР.

Інвестиційний податковий кредит у сфері НДДКР має бути доступний підприємствам незалежно від їхнього розміру та надаватися на безповоротній основі протягом законодавчо встановленого періоду часу.

Головною вимогою надання інвестиційного податкового кредиту в сфері НДДКР має бути здійснення підприємством систематичної діяльності, спрямованої на досягнення науково-технічного прогресу в умовах наукової або технологічної невизначеності. Інвестиційний податковий кредит у сфері НДДКР доцільно надавати підприємствам, які діють на території України.

Інвестиційний податковий кредит може надаватися за податком на прибуток підприємств, податком на доходи фізичних осіб та єдиним податком. Зменшення робиться за кожним податком, за яким надається податковий кредит у сфері НДДКР.

Для обчислення бази інвестиційного податкового кредиту використовується сума кваліфікованих витрат на НДДКР — це поточні та капітальні витрати на придбання машин та обладнання за умови, що вони понесені для здійснення інноваційної діяльності, спрямованої на отримання доходу. Такі витрати виникають у процесі створення нової або удосконалення продукції (товарів, послуг), що виробляється.

Кваліфіковані витрати на НДДКР мають бути обґрунтовані та документально підтверджені, тобто вони повинні бути, з одного боку, економічно виправданими і вираженими у грошовій формі, а з іншого, — підтверджені документально та оформленими відповідно до законодавства. Вони можуть бути здійснені платником податку самостійно або разом з іншими організаціями. Якщо такі витрати не призвели до створення нових зразків чи технологій, вони повинні бути включені до складу витрат на загальних засадах.

Напрями діяльності підприємств у сфері НДДКР для отримання інвестиційного податкового кредиту можуть бути такими:

- виконання підприємством наукових досліджень і розробок з метою створення зразків нової продукції (товарів, послуг);

- упровадження об'єктів інтелектуальної власності в сфері науки і техніки;

- створення дослідних зразків, виконання дослідних випробувань, розробка та передання в експлуатацію нових зразків продукції (товарів, послуг);

- патентно-ліцензійна діяльність;

- виконання особливо важливого замовлення з соціально-економічного розвитку або надання особливо важливих послуг населенню.

Напрямами діяльності підприємств у сфері НДДКР, які не передбачають отримання інвестиційного податкового кредиту, мають бути:

- дослідження в сфері соціально-гуманітарних наук та мистецтва;

- планове тестування та аналізування з метою якісного або кількісного контролю за виробництвом продукції (товарів, послуг);

- зміни косметичного або стилістичного характеру у виробництві продукції (товарів, послуг) з метою підвищення її естетичної цінності;

- оперативні дослідження в управлінні підприємством або виявлені його ефективності, які не належать до НДДКР;

- заходи, пов'язані з ремонтом обладнання для комерційного виробництва продукції (товарів, послуг);

- правова та адміністративна діяльність з ліцензування патентів;

- діяльність, пов'язана з будівництвом, переміщенням, перестановкою або запуском об'єктів та обладнання, відмінних від об'єктів та обладнання, яке буде використовуватися повністю і виключно з метою здійснення НДДКР;

- дослідження, тестування та розвиток ринку, стимулювання збуту або опитування споживачів;

- розвідувальні роботи, а також діяльність щодо буріння або виробництва з видобутку корисних копалин, нафти або природного газу;

- комерційна та фінансова діяльність із маркетингу чи комерційного виробництва чи розповсюдження нової або вдосконаленої продукції (товару, послуги тощо);

- адміністративні та загальні допоміжні послуги (наприклад, транспортування, зберігання, чищення, ремонт, технічне обслуговування і безпека), не пов'язані з діяльністю в сфері НДДКР.

Надання інвестиційного податкового кредиту в сфері НДДКР передбачає, що отримані результати НДДКР в умовах використання під-

приємством такого кредиту сприяють інноваційному розвитку економіки України та є державною власністю.

1. Термін надання інвестиційного податкового кредиту в сфері НДДКР.

Інвестиційний податковий кредит повинен застосовуватися до об'єкта оподаткування протягом періоду часу, визначеного законодавством. Такий період часу має складати від одного до п'яти років.

2. База і ставка інвестиційного податкового кредиту в сфері НДДКР.

Розрахунковою базою податкового кредиту є сума кваліфікованих витрат на НДДКР протягом року. Податкова база формується з об'єкта оподаткування (суми коштів, яку виділяє платник податку на проведення НДДКР) і характеризує його за вартістю.

Ставка інвестиційного податкового кредиту в сфері НДДКР встановлюється у відсотковому відношенні до бази оподаткування. Її розмір може складати 50 % (приблизно така ставка діє у Бразилії, Китаї та Південній Африці — країнах, умови розвитку економік яких подібні до умов в Україні [14, с. 7]). Вона повинна бути єдиною для всіх типів підприємств протягом встановленого строку надання податкового кредиту.

3. Вирішення питань щодо надання інвестиційного податкового кредиту в сфері НДДКР.

Претензії з надання інвестиційного податкового кредиту в сфері НДДКР можуть прийматися протягом 12 місяців з моменту закінчення звітного періоду, в якому були понесені витрати.

Запропоновані рекомендації щодо податкового стимулювання інноваційного розвитку України засновані на аналізі використання інвестиційного податкового кредиту в сфері НДДКР у країнах-членах ЄС, який показує, що одними з найефективніших інструментів державної політики є податкові стимули досліджень та розробок [15, с. 45]. В Україні механізм податкового стимулювання інновацій є обмеженим та недостатнім для залучення інвестиційно активних підприємств до діяльності в сфері НДДКР. Тому доповнення «Перехідних положень» Податкового кодексу України підрозділом «Інвестиційний податковий кредит у сфері НДДКР» дасть можливість підприємствам функціонувати на інноваційних засадах в умовах зниження податкового на-

вантаження на їхню господарську діяльність, а державі реалізувати цілі, визначені статтею 45 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [16] щодо підтримки пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, створення ринку наукової і науково-технічної продукції, а також фінансування та матеріального забезпечення фундаментальних та прикладних досліджень за рахунок коштів суб'єктів господарювання. Крім цього, запропоновані напрями податкового стимулювання НДДКР доповнюють положення законодавства України в сфері інвестицій та інновацій, а саме:

— Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» [17], де визначається стимулювання інвестиційно активних підприємств у пріоритетних галузях економіки;

— Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [16, ст. 47] щодо податкових інструментів державного регулювання у сфері наукової та науково-технічної діяльності;

— Закон України «Про інноваційну діяльність» [18, ст. 6] щодо державного регулювання інноваційної діяльності через підтримку пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, фінансову підтримку виконання інноваційних проектів, підтримку функціонування та розвитку сучасної інноваційної інфраструктури, а також щодо визначення особливостей в оподаткуванні інноваційної діяльності (розділ V Закону).

Висновки. У процесі реформування податкової системи України доцільно передбачити впровадження інвестиційного податкового кредиту як знижки до бази податкового стимулювання, а саме суми поточних витрат та витрат на придбання активів для цілей інноваційної та інвестиційної діяльності. Такі витрати повинні бути обґрунтовані і документально підтверджені, тобто, з одного боку, бути економічно виправданими і вираженими в грошовій формі, а з іншого, — підтвердженими документально, оформленими відповідно до законодавства. Ставка інвестиційного податкового кредиту повинна бути єдиною для всіх типів підприємств протягом законодавчо встановлених термінів його надання з можливістю збільшення в подальшому. Використання податкового кредиту дасть змогу підтримати і розширити інноваційну діяльність вітчизня-

них підприємств, а також створить для України можливість вийти на інноваційний шлях розвитку економіки і суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Атаманова Ю.Є. Основні проблеми системного господарсько-правового регулювання відносин в інноваційній сфері : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Ю.Є. Атаманова; Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. — Харків, 2009. — 39 с.
2. Національна модель неоіндустріального розвитку України: моногр. / В.П. Вишневецький, Л.О. Збарзська, М.Ю. Заніздра, В.Д. Чекина та ін.; за заг. ред. В.П. Вишневецького / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. — Київ, 2016. — 519 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://iep.donetsk.ua/publish/mono/Vishnevsky_Polovyan_Zbarazska_2016.pdf
3. *Формирование* и реализация налоговой политики в сфере управления развитием промышленности / В.П. Вишневецкий, А.С. Веткин, В.Д. Чекина и др.; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. — Донецк, 2014. — 148 с.
4. *Інноваційна Україна 2020: національна доповідь* / за заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. — К., 2015. — 336 с.
5. Молдован О.О. Щодо доцільності запровадження податкових механізмів стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку в Україні: аналітична записка / О.О. Молдован, Н.С. Медведкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1315/>
6. Молдован О.О. Податкові інструменти стимулювання НДДКР корпоративного сектору: світова практика застосування / О.О. Молдован // Стратегічні пріоритети. — 2013. — № 3 (28). — С. 38—45.
7. Сімсон О. Інноваційне право як запорука сталого інноваційного розвитку / О. Сімсон // Теорія і практика інтелектуальної власності. — 2010. — № 4. — С. 81—86.
8. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду / Соколовська А.М., Єфіменко Т.І., Луніна І.О. та ін.; за заг. ред. А.М. Соколовської. — К. : НДФІ, 2006. — 320 с.
9. *Proposal for a Council Directive on a Common Corporate Tax Base of 25.10.2016*; European Commission // COM (2016) 685 final. 2016/0337 (CNS) [Електронний ресурс]. — Strasbourg, 2016. — Режим доступу : https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/com_2016_685_en.pdf
10. *Accompanying the document of Proposals for a Council Directive on a Common Corporate Tax Base and a Common Consolidated Corporate Tax Base (CCCTB) of 25.10.2016*; European Commission. // SWD (2016) 341 final [Електронний ресурс]. Strasbourg, 2016. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52016SC0341>

11. *Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо встановлення інвестиційних преференцій у виді інвестиційного податкового кредиту): проект Закону України від 19.08.2016 № 5037* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59892
12. *Налоговый кодекс Российской Федерации : Федеральный закон от 31.07.1998 № 146-ФЗ* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://base.garant.ru/10900200/13/#block_20009
13. *Податковий кодекс України (зі змін. та доп.) № 2755-17 // Відомості Верховної Ради України.* — 2011. — № 13—17. — Ст. 112.
14. *Review of R&D Tax Credit. Invitation for Submissions.* — Department of Finance, 2013. — 7 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://taxpolicy.gov.ie/wp-content/uploads/downloads/2013/04/Invitation-for-Submissions-for-Consultation-on-RD-Tax-Credit.pdf>
15. *Мазур Ю.О. Перспективи податкового стимулювання НДДКР в Україні: досвід інноваційно розвинутих країн / Ю.О. Мазур // Экономика промышленности.* — 2016. — № 2 (74). — С. 33—48.
16. *Про наукову та науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // Відомості Верховної Ради України.* — 2016. — № 3. — Ст. 25.
17. *Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць: Закон України від 06.09.2012 № 5205-VI // Відомості Верховної Ради України.* — 2013. — № 32. — Ст. 410.
18. *Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV // Відомості Верховної Ради України.* — 2002. — № 36. — Ст. 266.
5. Moldovan O.O., Medvyedkova N.S., *Shhodo docil'nosti zaprovadzhennya podatkovykh mexanizmiv stymulyuvannya innovacijno-investytsijnogo rozvytku v Ukraini: analitychna zapyska* [As for expediency of introduction tax incentive mechanisms of innovation and investment development in Ukraine: analytical paper], The National Institute for Strategic Studies, Kyiv, Ukraine, available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1315/> (Accessed 12 January 2017).
6. Moldovan O.O. (2013), *Podatkovi instrumenty stymulyuvannya NDDKR korporatyvnoho sektoru: svitova praktyka zastosuvannya* [Tax instruments to R&D stimulate of the corporate sector: the world practice of the application], *Stratehichni priorytety*, vol. 3 (28), pp. 38—45.
7. Simson O. (2010), *Innovacijne pravo yak zaporuka stalogo innovacijnoho rozvytku* [The innovative law as a guarantee of sustainable innovative development], *Theory and practice of intellectual property*, vol. 4, pp. 81—86.
8. Sokolovska A.M., Yefymenko T.I., Lunina I.O. and other (2006), *Systema podatkovykh pilh v Ukraini u konteksti yevropeyskoho dosvidu* [The system of tax incentives in the Ukraine in the context of European experience], Scientific and Research Financial Institute, Kyiv, Ukraine.
9. European Commission (2016), *Proposal for a Council Directive on a Common Corporate Tax Base of 25.10.2016*, available at: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/com_2016_685_en.pdf (Accessed 12 January 2017).
10. European Commission (2016), *Accompanying the document of Proposals for a Council Directive on a Common Corporate Tax Base and a Common Consolidated Corporate Tax Base (CCCTB)*, available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52016SC0341> (Accessed 12 January 2017).
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), *Pro vnesennya zmin do Podatkovogo kodeksu Ukrainy (shhodo vstanovlennya investytsijnykh preferencij u vydi investytsijnogo podatkovogo kredytu): projekt Zakonu Ukrainy* [On the Amendments to the Tax Code of Ukraine (concerning the establishment of investment preferences in the form of investment tax credit): Project of the Law of Ukraine], available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59892 (Accessed 10 October 2016).

REFERENCES

1. Atamanova Yu.E. (2009), *Osnovni problemy systemnoho gospodar's'ko-pravovogo reguluvannya vidnosyn v innovacijnij sferi* [The main problem of the systems economic-law regulation of the relations in the innovations field], Abstract for a doctor's degree, Economic law; economic-procedural law, National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudry, Kharkiv, Ukraine.
2. Vyshnevskyy V.P., Zbarazska L.O., Zanizdra M.Yu., Cherkina, V.D. and other (2016), *Natsionalna model neoindustrialnoho rozvytku Ukrainy* [The national model of neo-industrial development of Ukraine], NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics, Kyiv, Ukraine, available at: http://iep.donetsk.ua/publish/mono/Vishnevskyy_Polovyan_Zbarazska_2016.pdf (Accessed 12 January 2017).
3. Vyshnevskyy V.P., Vetkyn A.S., Cherkyna V.D. and other (2014), *Formirovanie i realizatsiya nalohovoy politiki v sfere upravleniya razvitiem promyshlennosti* [Formation and implementation of tax policy in the sphere of industrial development management], NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics, Donetsk, Ukraine.
4. Heys V.M. and other (2015), *Innovatsiyina Ukrainina 2020: natsionalna dopovid* [Innovative Ukraine 2020: National Report], NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

scientific and scientific and technical activities: The Law of Ukraine], Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, vol 3, art. 25.

17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), *Pro stymulyuvannya investytsijnoyi diyal'nosti u priorityetnykh galuzyax ekonomiky z metoyu stvorennya novykh robochyx miscz': Zakon Ukrayiny* [On the stimulation of investment activities in the priority sectors of the economy to create the new work places: The Law of Ukraine], Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, vol. 32, art. 410.
18. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), *Pro innovacijnu diyal'nist': Zakon Ukrayiny* [On the innovation activity: The Law of Ukraine], Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, vol 36, art. 266.

Надійшла 16.02.2017

Ю.А. Мазур

Институт экономики промышленности
НАН Украины, г. Киев

ИНВЕСТИЦИОННЫЙ НАЛОГОВЫЙ КРЕДИТ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ УКРАИНЫ: СОВРЕМЕННОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Рассмотрены вопросы налогового стимулирования инновационного развития экономики с помощью инвестиционного налогового кредита. Обоснована целесообразность использования инвестиционного налогового кредита как скидки к сумме квалифицированных расходов в

условиях стимулирования инновационной активности субъектов хозяйствования Украины. Разработаны предложения по совершенствованию налогового законодательства Украины в сфере стимулирования инновационного развития экономики.

Ключевые слова: налоговое законодательство, инвестиционный налоговый кредит, инновационное развитие экономики, налоговая политика, налоговое стимулирование экономики.

Yu.O. Mazur

Institute of Industrial Economics
of NAS of Ukraine, Kyiv

INVESTMENT TAX CREDIT IN THE LEGISLATION OF UKRAINE: THE MODERNITY AND PROSPECTS

The article is devoted to the problem of tax incentives for Ukrainian enterprises for innovation development of the economy. The application of investment tax credit as a discount to the amount of qualified expenses in terms of stimulating innovation activity of Ukrainian economic entities is expended. Proposals for improving the tax legislation of Ukraine in the sphere of stimulating innovation economic development are suggested.

Keywords: tax legislation, investment tax credit, innovation economy, tax policy, tax stimulation of the economy.

doi: <https://doi.org/10.15407/—2017.00.00>

УДК 332.1

Н.В. ЄРЕМЕЄВА, канд. юрид. наук, старший науковий співробітник
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНКИ ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ

Ключові слова: оцінка впливу на довкілля, об'єкт оцінки, суб'єкт оцінки, етапи оцінки, замовник проекту, громадськість, запланована діяльність, післяпроектний моніторинг.

Здійснено аналіз міжнародного досвіду правового забезпечення оцінки впливу на довкілля (на прикладі законодавства США та країн Європи). Досліджено тенденції розвитку норм щодо оцінювання впливу на довкілля. Визначено перспективи впровадження оцінки впливу на довкілля в законодавство України.

Вступ. Суспільна практика свідчить, що господарська активність неминує пов'язана з втручанням у природне середовище, вона порушує екологічні зв'язки. Право виступає інструментом соціального регулювання людської діяльності для підтримання її раціональної взаємодії з довкіллям. Загроза деградації довкілля спонукає до пошуку норм, що стимулюють екологічно безпечну поведінку суб'єктів відносин та запобігають негативному впливу на навколишнє природне середовище. До таких інструментів належить оцінка впливу на довкілля, спрямована на інтеграцію екологічних пріоритетів у здійснення господарської діяльності.

Механізм оцінки впливу на довкілля широко представлений у законодавчій практиці країн світу, але досі не застосовується в Україні. Проте проблеми правового забезпечення оцінки впливу на довкілля не набули системного відображення у працях вітчизняних правознавців. Традиційно у дослідженнях еколого-правового спрямування (В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, С.О. Боголюбов, А.П. Гетьман, Б.В. Єрофєєва, І.І. Каракаш, С.М. Кравченко, Н.Р. Малишева, Ю.С. Шемшученко) оцінку впливу на довкілля розглядають як інститут екологічного права. Однак враховуючи те, що регульована дія норм з оцінки впливу перш за все спрямована на формування поведінки суб'єкта господарювання, доцільно дослідити особливості цього інституту з позиції запропонованого науковою школою господарського права (В.К. Мамутов, А.Г. Бобкова, Р.А. Джабраїлов, Г.Д. Джумагельдієва, О.Р. Зельдіна, Б.Г. Розовський, В.А. Устименко) підходу, основою якого є не доктринальна диференціація норм, а дослідження їхньої взаємодії, інтеграції в системі правового регулювання господарських відносин.

Метою дослідження є визначення тенденцій розвитку норм оцінки впливу на довкілля, обґрунтування засад упровадження оцінки впливу в національне право України.

Результати дослідження. Поняття «екологічна оцінка» вперше уведено в обіг у законодавчій практиці США. Ухвалення 1969 р. Конгресом США Закону про національну політику у сфері навколишнього середовища (U.S. National Environmental Policy Act, далі — NEPA) [1] стало закономірним підсумком ста п'ятдесяти років стрімкої індустріалізації, яка спричинила виснаження природних ресурсів країни. Закон, ухвалений під тиском суспільного руху за здорове довкілля, зобов'язав усі федеральні агенції брати до уваги екологічні наслідки як стратегічних управлінських рішень (стратегічна екологічна оцінка), так і конкретних проєктів господарської діяльності (оцінка впливу на навколишнє природне середовище, оцінка впливу на довкілля, далі — ОВД).

З моменту прийняття NEPA, який набув слави Magna Carta екологічного права, оцінка впливу на довкілля в 1973—1976 рр. увійшла в законодавчу практику розвинених країн (Канада, Нова Зеландія, Австралія, ФРН, Франція). Наприкінці 1980-х років у цьому напрямі активно розвивалось законодавство країн Західної Європи, з початку 1990-х аналогічні процеси спостерігаються у новоутворених після розпаду СРСР державах, країнах Африки і Південної Америки. Упровадження оцінки впливу на довкілля ґрунтується на усвідомленні того, що будь-яка господарська діяльність пов'язана з активним втручанням в природне середовище і питання щодо можливості реалізації конкретного проєкту в певних умовах має вирішуватися на підставі об'єктивної інформації про його екологічні наслідки та обізнаності населення відповідної території стосовно таких наслідків. Ця ідея, покладена в основу нормативної регламентації оцінки впливу, обумовила, попри помітні відмінності, певну єдність у законодавчому регулюванні на національному рівні. Так, учасниками відносин з оцінки визнаються держава в особі уповноваженого органу управління, суб'єкт господарювання (замовник проєкту), громадськість. У сучасному вигляді типовий процес ОВД передбачає п'ять етапів: 1) попередній — з'ясування того, чи є об'єктом оцінки вид діяльності, передбачений наданим проєктом (скринінг); 2) визначення масштабів (сфери охоплення) — скоупінг; 3) виконання дослідження та підготовка звіту з оцінки; 4) затвердження звіту на основі консультацій між учас-

никами; 5) післяпроєктний моніторинг. Практика застосування законодавства щодо оцінки впливу показала, що ОВД має певний позитивний ефект: сприяє обґрунтованому вирішенню питання щодо можливості здійснення запланованої господарської діяльності, дозволяє спрогнозувати імовірні негативні впливи на навколишнє середовище, спонукає до акумулювання знань про стан місцевих ресурсів.

Водночас накопичений досвід дає змогу виявити деякі системні недоліки правового забезпечення оцінки впливу на довкілля, які знижують позитивний потенціал її застосування. В юридичній літературі виокремлюють три основні етапи становлення системи норм, які регулюють здійснення екологічної оцінки: 1) початковий — формування основних принципів, організаційних заходів екологічної оцінки (1970-ті рр.); 2) удосконалення процесуальної складової оцінки — розширення можливостей участі громадськості, консультації між учасниками (1980—1990-ті рр.); 3) удосконалення змістової складової оцінки — гармонізація вимог до обсягу та напрямів дослідження впливу на довкілля з положеннями екологічного законодавства, урахування соціальних факторів, ризиків для здоров'я людей, підвищена увага до кумулятивного впливу запланованої діяльності (з початку 2000-х рр.) [2, с. 90—97].

На початковому етапі впровадження ОВД забезпечувалось за допомогою норм адміністративного права шляхом надання органам виконавчої влади додаткових повноважень. Так, за законодавчою практикою США, NEPA зобов'язував федеральні агенції брати до уваги екологічні наслідки господарської діяльності, що планується, вимагаючи від суб'єкта господарювання їх оцінити, та інформувати про їх наявність населення. 1983 р. Верховний Суд США установив, що, виконуючи ці правила, уповноважений орган під час ухвалення рішення про дозвіл на здійснення певної господарської діяльності не обмежується міркуваннями екологічного характеру і не повинен ставити їх вище за інші інтереси, що заслуговують на увагу [3, с. 26]. Таким чином, оцінювання само по собі не розглядалось як підстава для дотримання вимог екологічного законодавства. Аналогічний підхід панував і в європейських країнах [4, с. 34—44]. Забезпечення оцінювання впливу адміністративно-правовими

засобами фактично перетворило її на суто управлінський інструмент планування, збору та аналізу первісних даних. Правові можливості суб'єкта господарювання — ініціатора проекту, що підлягає оцінці, та населення території (громадськості), де проект мав упроваджуватися, звузилися до надання інформації без змоги впливати на ухвалення остаточного рішення. Окрім того, «попроектний» підхід значно розширив сферу розсуду органів управління. Оскільки законодавчо критерії відбору об'єкта оцінки не були встановлені, ця процедура охоплювала майже всі вперше ініційовані проекти. Негативними наслідками впровадження ОВД вийнятоково у межах адміністративно-правового регулювання стали численні спроби суб'єктів господарювання уникнути її проходження, а також значна кількість позовів місцевих громад, спрямованих на заборону реалізації проекту чи припинення діяльності підприємства через неадекватну оцінку дійсного впливу дозволеної діяльності [5, с. 10—11].

Другий етап упровадження ОВД характеризується формуванням корпусу норм, спрямованих на гармонізацію відносин учасників оцінки в процесі її здійснення. У цей період законодавчо визначений принцип відбору об'єкта оцінки за ознакою здатності спричинити суттєвий вплив на навколишнє природне середовище. Визначення об'єкта здійснюється шляхом формування у законі вичерпного переліку видів діяльності, які підлягають оцінюванню; встановленням порогових значень впливу (наприклад зазначення потужності у МВт теплових електростанцій), за умови досягнення яких проект підлягає оцінці. Такий підхід на основі узагальнення законодавчої практики європейських країн було відображено у Директиві № 85/337/ЄС про оцінку впливу окремих державних і приватних проектів на довкілля (ст. 2, 4, Додаток 1) [6]. Відмова від «попроектного» застосування ОВД дозволила звузити сферу довільного тлумачення закону з боку органів управління, виявити широкий спектр видів діяльності, які мали низький потенціал впливу на довкілля, і тому не потребували оцінювання, і тим самим домогтися певного зниження регуляторного навантаження на суб'єктів господарювання.

На даному етапі впровадження ОВД спостерігається помітне нарощування її процесу-

ального (процедурного) потенціалу. Зусилля законодавців переважно сконцентровані на встановленні раціональної послідовності дій учасників відносин: регламентовано функції органів управління в процесі оцінки, установлені вимоги до форми і змісту звіту з оцінки впливу, порядок його затвердження. Удосконалені норми щодо участі громадськості, зокрема, передбачена можливість висловлювати свої зауваження та думки вже на перших стадіях оцінки — з моменту оприлюднення повідомлення про плановану діяльність. Розроблені детальні механізми інформування громадськості щодо процесу та ухвалених рішень [2, с. 26—27; 4, с. 39]. Попри очевидні позитивні наслідки, процес ОВД у результаті зазначених змін набув рис погоджувальної процедури, коли результат оцінки найчастіше є продуктом угоди між учасниками і не орієнтований на суворе дотримання екологічних норм. Наприклад, ініціатор проекту може погодитися на здійснення деяких «пом'якшувальних» заходів з метою забезпечити згоду представників громадськості та уникнути витрат на масштабніші природоохоронні заходи. У результаті альтернативні варіанти реалізації проекту, приміром щодо його масштабів або іншого місця розташування, не розглядаються [7, с. 10]. За таких умов знижується значення власне оцінки впливу. Оцінка як діяльність із визначення ступеня відповідності певної господарської діяльності та об'єктів установленим характеристикам, нормативам, підмінюється пошуком оптимального на даний момент для сторін варіанта здійснення планованої діяльності.

Таким чином, суто процедурний підхід до правового регулювання ОВД суперечить її фундаментальним цілям — гармонізації вимог безпеки довкілля з інтересами особи, яка планує здійснювати господарську діяльність на певній території.

На третьому етапі розвиток законодавства щодо ОВД відбувається за істотного впливу норм міжнародного права, зокрема Всесвітньої Хартії природи, та розвитку, Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (конвенція Еспо). Треба зауважити, що необхідність використання оцінювання транскордонного впливу економічної діяльності на навколишнє середовище висвітлила недоліки національного законодавства, пов'язані з відривом норм, що

регулюють ОВД, від екологічних стандартів. У цьому контексті норми міжнародного права вплинули на формування оновленої моделі оцінки, яка має забезпечити не стільки фіксування позицій сторін, скільки генерування у процесі її здійснення нового спільного інтересу, що відображає «екологічні» цінності [4, с. 41]. Еволюцію законодавства ЄС у цьому напрямі ілюструють суттєві зміни, яких тричі зазнала з моменту ухвалення Директива № 85/337/ЄС, що викликало необхідність узагальнити цей досвід у кодифікованому акті (Директива № 2011/92/ЄС). У прикладному аспекті це означало впровадження норм, які зобов'язують ініціатора проекту передбачити та надати опис заходів щодо запобігання, зменшення, усунення негативних ефектів від діяльності, яка планується; даних, що необхідні для ідентифікації та оцінки суттєвих впливів на довкілля; передбачити альтернативи, які будуть розглянуті, якщо основний проект за підсумком оцінки не буде визначений як прийнятний [8]. Разом з тим, встановлюючи вимогу всеохопної оцінки впливу проекту на навколишнє середовище, Директива не містить матеріально-правових норм щодо обов'язку врівноваження цього впливу (фактична реалізація «пом'якшувальних» заходів) або щодо заборони на завершення проектів, які чинять такий вплив [9]. Урегулювання післяпроектного моніторингу, що передбачає усунення негативних впливів, виявлення наслідків, які суттєво відрізняються від результатів оцінки, під час здійснення діяльності, що була об'єктом оцінки, є сферою дії національного права. За даними Європейської Комісії, упровадження норм щодо післяпроектного моніторингу, який є гарантією ефективності ОВД, залишається проблемою внутрішнього законодавства європейських країн. Так, станом на 2012 р. тільки дві держави — Нідерланди і Франція інкорпорували в закони, що регламентують ОВД, положення щодо моніторингу [10, с. 123]. Подальший розвиток інституту ОВД обмежується тим, що по мірі розширення і ускладнення процесу оцінки збільшується адміністративне та економічне навантаження на суб'єктів господарювання. Навіть за систематизації екологічного законодавства з метою запобігання подвійному моніторингу (на підставі декількох нормативних актів) вартість оцінювання у разі впровадження післяпроектних

процедур у середньому зростає на 8—16 % [10, с. 149—150]. Необхідність урахування сучасних екологічних проблем: запобігання зміні клімату, загроза стихійних та техногенних катастроф, збереження біорізноманіття також обумовлює ускладнення ОВД, тобто витрати на її проведення мають стійку тенденцію до зростання. Водночас законодавство, що регламентує здійснення ОВД, не враховує економічних інтересів суб'єкта господарювання — учасника цього процесу, безпосередньої мети (отримання прибутку), для досягнення якої він здійснює діяльність, що підлягає оцінці. Розробник проекту відповідає за виконання оцінювання та несе всі відповідні витрати, які є для нього неопкупними. Норми екологічного права не визначають межі цих витрат і не передбачають засобів урівноваження їхнього постійного збільшення, що може призвести або до відмови дотримання цих норм, або до відмови від здійснення діяльності.

Забезпечення оцінювання впливу в межах адміністративно- та еколого-правового регулювання призводить до нівелювання його мети — гармонізації екологічних і економічних інтересів під час господарської діяльності. Подолання обмежень ефективності механізму ОВД може бути досягнуто засобами стимулювального впливу, які притаманні господарському праву (economic law) — надання податкових і кредитних пільг, державна підтримка окремих видів господарської діяльності та ін.

У чинному законодавстві України впроваджено деякі види оцінювання впливу на довкілля: екологічна експертиза як аналіз та оцінка передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища (Закон України «Про екологічну експертизу»); оцінка впливу на навколишнє природне середовище проектів господарської та іншої діяльності (ст. 51 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 31 Закону «Про регулювання містобудівної діяльності»); поточна оцінка методами моніторингу довкілля (ст. 22 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»), екологічного аудиту (Закон України «Про екологічний аудит»). Україна ратифікувала Конвенцію ООН про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті від 25 лютого

1991 р. і відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС зобов'язана наблизити національне законодавство до законодавства ЄС щодо управління довкіллям та інтеграції екологічної політики в інші галузеві політики. Утім, жоден із зазначених законів не встановлює критерії розмежування сфер застосування різних видів оцінки. Найближчою за метою до положень Директиви № 2011/92/ЄС про оцінку впливу окремих державних і приватних проектів на навколишнє середовище, є оцінка, передбачена ст. 51 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», за якою проекти господарської та іншої діяльності повинні мати матеріали оцінки її впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей. Однак Закон не надає чіткого уявлення про види діяльності, які підлягають оцінці, порядок її виконання врегульовано відомчим актом — будівельними нормами (ДБН А.2.2-1-2003) [11]. Таким чином, ОВД фактично є складовою процесу проектування і не має проактивного характеру. Оскільки роль оцінки зведена до частини проектної документації, розробка альтернативних варіантів здійснення проектованої діяльності відсутня, а впровадження заходів, що знижують негативний вплив на довкілля, зведено до мінімуму. Оцінка ефективності комплексу охоронних і захисних заходів, після-проектний аналіз виконуються за необхідності з ініціативи адміністрації об'єкта експлуатації або органів державного нагляду. Думка громадськості фіксується в матеріалах оцінки і враховується за наявності економічних можливостей. Порядок залучення громадськості до обговорення питань щодо ухвалення рішень, які можуть впливати на стан довкілля, урегульований постановою Кабінету Міністрів України [12], хоча і містить положення щодо проведення громадських слухань, фактично не передбачає можливості впливу на ухвалення рішення відносно проекту. Усунення зазначених прогалин частково передбачене Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» [13], ухваленим Верховною Радою України 4 жовтня 2016 р. Наразі Закон, повернутий з Пропозиціями Президента України, направлено на доопрацювання до відповідного Комітету Верховної Ради для повторного внесення на розгляд. У Пропозиціях, зокрема, зауважено, що запропонована Законом процедура оцінювання впливу на довкілля характеризу-

ється недовершеністю щодо її впливу на здійснення підприємництва, не враховує особливості провадження окремих видів господарської діяльності [14].

Таким чином, на сьогодні в Україні немає закону, який би відповідав європейським стандартам здійснення ОВД. Разом з тим, відсутність сформованої практики застосування оцінювання дає змогу врахувати у процесі її законодавчої регламентації тенденції розвитку цього інституту, які склались у процесі його впровадження в інших країнах, виявити недоліки правового забезпечення оцінки впливу на довкілля та запобігти їм.

Вивчаючи проблему вибору адекватної юридичної форми, треба виходити з того, що ОВД сформувалась як комплексний правовий інститут, у межах якого взаємодіють норми різної галузевої приналежності, поєднані специфічною метою регулювання. Нею є забезпечення екологічних пріоритетів господарської діяльності, досягнення балансу інтересів суб'єкта господарської діяльності і населення території, на якій ця діяльність проваджується.

За таких умов норми екологічного права відіграють у межах цього інституту роль своєрідного індикатора міжгалузевих екологічних проблем, декларуючи екологічні цілі, встановлюючи основні правові принципи, визначаючи загальні процесуальні правила проведення оцінки, які можуть бути застосовані до всіх секторів економіки [15, с. 8]. Зазначені загальні засади, можуть бути відображені в окремому законі, чи доповнити чинний Закон «Про охорону навколишнього природного середовища». За допомогою норм адміністративного права визначаються функції та повноваження, здійснюється розподіл відповідальності між органами управління в процесі організації ОВД.

Забезпечення ефективності механізму ОВД знаходиться в сфері дії норм господарського права, які закріплюють широкий спектр засобів регулювального впливу, які протягом тривалого часу застосовуються в сфері господарювання, мають усталені механізми реалізації. За таких умов упровадження засобів впливу на екологічні параметри господарської діяльності передбачатиме лише «вбудовування» додаткового елемента в наявну конструкцію, що дозволить підприємцям у розумні терміни адаптувати свою діяльність відповідно до нових умов [16, с. 48—49]. З огляду на складність

і багаторівневість соціальних зв'язків у деяких сферах господарської діяльності, застосування «усередненої» моделі ОВД може залишитися суто формальною процедурою і не досягти мети регулювання.

Законодавче регулювання ОВД, у тому числі щодо особливостей окремих видів господарської діяльності, має здійснюватися на основі Господарського кодексу України, що уможливить адекватне врахування змін соціально-економічних і екологічних факторів, які визначають умови господарювання.

Висновки. Правове забезпечення оцінювання впливу в межах лише адміністративно-правового і еколого-правового регулювання призводить до нівелювання його цілі — гармонізації екологічних і економічних інтересів під час здійснення господарської діяльності. Вирішення проблеми ефективності зазначеного механізму ОВД перебуває поза сферою еколого-правового регулювання. Без інтеграції норм господарського права механізм ОВД є дефектним (незавершеним). Подолання обмежень ефективності ОВД може бути досягнуто засобами стимулювального впливу, притаманними господарському праву.

Оцінка впливу на довкілля сформувалась як комплексний правовий інститут, у межах якого взаємодіють норми різної галузевої приналежності, поєднані специфічною метою. Вирішення проблеми вибору адекватної юридичної форми ОВД ґрунтується на забезпеченні такого характеру взаємодії правових норм, що інтегровані до цього інституту: нормами екологічного права закріплено основні правові принципи, процесуальні правила оцінювання, які можуть бути застосовані до всіх секторів економіки; норми адміністративного права, які визначають функції та повноваження, фіксують розподіл відповідальності між органами управління в процесі організації ОВД; норми господарського права, що забезпечують ефективність механізму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *National Environmental Policy Act of 1969* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.epw.senate.gov/непа69.pdf>
2. *Introduction to Environmental Impact Assessment* / J. Glasson, R. Therivel. A. Chadwick. — New York : Taylor&Fran, 2005. — 448 p.
3. *Luther L. The National Environmental Policy Act: Background and Implementation* / L. Luther. — CRS Report for Congress, 2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://fas.org/sgp/crs/misc/RL33152.pdf>
4. *Craik N. The International Law of Environmental Impact Assessment Process, Substance and Integration* / N. Craik. — New York : Cambridge University Press, 2008. — 332 p.
5. *Luther L. The National Environmental Policy Act: Streamlining NEPA* / L. Luther. — CRS Report for Congress, 2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://fas.org/sgp/crs/misc/RL33267.pdf>
6. *Directive 85/337/EEC on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31985L0337>
7. *Ortolano L. Environmental Impact Assessment: Challenges and Opportunities* / L. Ortolano, A. Shepherd // *Impact Assessment*. — 2012. — № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dx.doi.org/10.1080/07349165.1995.9726076>
8. *Directive 2011/92/EU on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment (codification)* // *Official Journal of the European Union*. — 2012. — L26/1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0092>
9. *Environmental Impact Assessment of Projects — Rulings of the Court of Justice* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ec.europa.eu/environment/eia/eia-support.htm>
10. *Commission Staff Working Paper. Impact Assessment: Accompanying the document Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52012SC0355>
11. *Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС) при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд* : ДБН А.2.2-1-2003. Затв. Держ. комітетом з будівництва та архітектури. — К., 2004. — 19 с.
12. *Про затвердження порядку залучення громадськості до обговорення питань щодо прийняття рішень, які можуть впливати на стан довкілля* : постанова Кабінету Міністрів України від 29.06.2011 № 771 // *Офіційний вісник України*. — 2011. — № 55. — Ст. 2210.
13. *Про оцінку впливу на довкілля: проект Закону України № 2009а-д від 22.02.2016* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58257
14. *Пропозиції Президента України до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»* (реєстр. № 2009а-д від 31.10.2016) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58257
15. *Rose Gregory L. Gaps in the Implementation of Environmental Law at the National, Regional and Global Level. First Preparatory Meeting of the World Congress on Justice, Governance and Law for Environmental Sustainability* / Gregory L. Rose. — Kuala Lumpur, 2011. — 30 p.

16. *Концептуальні аспекти правового забезпечення розвитку відносин публічної власності* : брошура / під заг. ред. Устименка В.А. ; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. — Чернігів: Десна Поліграф, 2014. — 119 с.

REFERENCES

1. National Environmental Policy Act of 1969, available at: <https://www.epw.senate.gov/nea69.pdf>
2. Glasson J., Therivel R., Chadwick A. (2005), *Introduction to Environmental Impact Assessment*, Routledge. Taylor& Fran, New York, USA.
3. Luther L. (2005), *The National Environmental Policy Act: Background and Implementation*, CRS Report for Congress, available at: <https://fas.org/sgp/crs/misc/RL33152.pdf>
4. Craik N. (2008), *The International Law of Environmental Impact Assessment Process, Substance and Integration*, Cambridge University Press, New York, USA.
5. Luther L. (2007), *The National Environmental Policy Act: Streamlining NEPA*, *CRS Report for Congress*, available at: <https://fas.org/sgp/crs/misc/RL33267.pdf>
6. Directive 85/337/EEC on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment, available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31985L0337>
7. Ortolano L., Shepherd A. (2012), *Environmental Impact Assessment: Challenges and Opportunities*, *Impact Assessment*, vol. 2, available at: <http://dx.doi.org/10.1080/07349165.1995.9726076>
8. Directive 2011/92/EU on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment (codification) (2012), *Official Journal of the European Union*, L26/1, available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0092>
9. *Environmental Impact Assessment of Projects — Rulings of the Court of Justice*, available at: <http://ec.europa.eu/environment/eia/eia-support.htm>
10. Commission Staff Working Paper. *Impact Assessment: Accompanying the document Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council*, available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52012SC0355>
11. *Structure and Contents of Environment Impact Assessment (EIA) in the design and construction of plants, buildings and structures: State Building Codes A.2.2-1-2003* (2004), — Kyiv, Ukraine.
12. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), *The procedure for involving the public discussion of the decisions that may affect the environment*, *Official Bulletin of Ukraine*, vol. 55.
13. *Environmental Impact Assessment Law*, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58257

14. The President of Ukraine (2009), *Proposals to the Law of Ukraine «On Environmental Impact Assessment»* (reg. Number 2009-d of 10/31/2016), available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58257
15. Rose Gregory L. (2011), *Gaps in the Implementation of Environmental Law at the National, Regional and Global Level*, *First Preparatory Meeting of the World Congress on Justice, Governance and Law for Environmental Sustainability*, Kuala Lumpur, Malaysia.
16. Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine (2014), *Концептуальні аспекти правового забезпечення розвитку відносин публічної власності* [Conceptual Aspects of Legal Regulation of the Public Relations Property], Chernihiv, Ukraine.

Надійшла 09.02.2017

Н.В. Еремеева

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОЦЕНКИ ВОЗДЕЙСТВИЯ
НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

Проведен анализ международного опыта правового обеспечения оценки воздействия на окружающую среду (на примере законодательства США и стран Европы). Исследованы тенденции развития норм оценки воздействия на окружающую среду. Определены перспективы внедрения оценивания воздействия на окружающую среду в законодательство Украины.

Ключевые слова: оценка воздействия на окружающую среду, объект оценки, субъект оценки, этап оценки, заказчик проекта, общественность, планируемая деятельность, значительное влияние, послепроектный мониторинг.

N.V. Eremeeva

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kyiv

PROBLEMS OF LEGAL MAINTENANCE
OF ENVIRONMENTAL IMPACT ASSESSMENT

The paper provides an analysis of international experience in legal support of environmental impact assessments (US law and European countries law). The author studies the development trends of environmental impact assessment rules. The prospects of environmental impact assessment implementation in Ukraine legislation are designated.

Keywords: environmental impact assessment, objects of assessment, subjects of assessment, stages of assessment, developer, public, planned activities, significant impact, post-project monitoring.

doi: <https://doi.org/10.15407/—2017.00.00>

УДК 346.9:349.6

О.А. ТРЕГУБ, юрист I категорії відділу проблем господарсько-правового забезпечення економічної безпеки держави

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКІ САНКЦІЇ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ: ПЕРЕДУМОВИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ

Ключові слова: адміністративно-господарські санкції, правопорушення у сфері поведження з відходами, правовий порядок, штраф, обмеження діяльності, зупинення діяльності.

Досліджено проблему адміністративно-господарських санкцій за правопорушення у сфері поведження з відходами. Виявлено, що основними передумовами застосування санкцій за вказані правопорушення є посягання останніх як на правовий екологічний, так і правовий господарський порядок, а також спрощення правил ведення господарської діяльності у сфері поведження з відходами, що потребує пропорційного посилення охоронної функції права. Обґрунтовано, що найбільші перспективи для відповідних правовідносин має застосування адміністративно-господарського штрафу, вилучення прибутку (доходу) як майнові санкції та обмеження чи зупинення діяльності суб'єкта господарювання як організаційні санкції.

Вступ. Переважна кількість суспільно-шкідливих чи небезпечних діянь у сфері поведження з відходами, поряд із об'єктами еколого-правової охорони, одночасно посягає й на встановлені правила і умови здійснення різних видів господарської діяльності. Це означає, що такі діяння цілком обґрунтовано можна віднести до господарських правопорушень, за які передбачити відповідальність у вигляді адміністративно-господарських санкцій (АГС).

На сьогоднішній день створення правових підстав для застосування АГС треба визнати провідним напрямом модернізації юридичної відповідальності за правопорушення у сфері поведження з відходами (ПСПВ). Переваги АГС, їх прихований потенціал особливо помітні на фоні стійкої нездатності звичних заходів юридичної відповідальності, передусім адміністративної, забезпечити належну охорону правопорядку у відповідній сфері, гарантувати дотримання прав людини та інтересів суспільства.

По-перше, чинна модель адміністративної відповідальності, втілена у Кодексі України про адміністративні правопорушення, є однополярною і застосовна виключно до фізичних осіб. Отже, за ПСПВ, передбачені Кодексом, відповідальність несуть не господарські організації, а їхні посадові особи, що реально не позначається на результатах діяльності таких суб'єктів господарювання, їхньому фінансовому стані. Відповідно, відсутні стимули для зміни ними протиправного характеру своєї діяльності.

По-друге, та міра відповідальності, що застосовується за адміністративні ПСПВ, є мало-значною і *a priori* не здатна досягти превентивно-виховної мети адміністративного стягнення (ст. 23 Кодексу) [1].

Стає слабшою при цьому і роль державного контролю за додержанням законодавства про відходи, оскільки уповноважені на його здійснення органи не володіють засобами, достатніми для усунення виявлених та попередження нових порушень. Примноження кількості перевірок щодо поводження з відходами останнім часом (так, державні екологічні інспекції у Сумській, Вінницькій та Волинській областях протягом січня—вересня 2016 р. здійснили у 2—4 рази більше перевірок, ніж за весь 2015 р.) [2—4] більше відбивається на статистиці про кількість посадових осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності, ніж на реальному еколого-економічному становищі відповідної сфери. Якщо предмет контролю — визначена діяльність суб'єктів господарювання, то й до юридичної відповідальності за результатами контрольних заходів логічно притягати самих суб'єктів господарювання. Наголосу при цьому потребують майнові санкції, розмір яких має адекватне економічне та екологічне підґрунтя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі загальнотеоретичні і прикладні питання застосування АГС під різними кутами зору досліджувались представниками науки господарського та адміністративного права.

У науці господарського права зазначеній проблематиці присвячено праці Б.М. Грека [5], З.Ф. Татькової [6], Н.М. Шевченко [7] та багатьох інших учених. Серед найбільш вагомих здобутків варто назвати визначення місця АГС у системі господарсько-правової відповідальності та правової охорони в цілому, виявлення характерних ознак таких санкцій і напрацювання пропозицій щодо удосконалення механізму їхнього застосування.

У науці адміністративного права дослідженням поняття, сутності та ознак АГС останнім часом займалися І.С. Войтенко [8] та Н.Ю. Кантор [9]. Необхідно також згадати дисертацію А.О. Оскірко «Адміністративна відповідальність за порушення у сфері поводження з відходами», де розглянуто деякі АГС, що наразі застосовуються за ПСПВ [10].

Загальне посилання на господарсько-правову відповідальність і АГС як перспективний вид юридичної відповідальності за ПСПВ міститься у дисертаційній роботі Н.О. Максименцевої «Правове забезпечення поводження з небезпечними відходами» [11, с. 126].

Зважаючи на те, що охоронний потенціал АГС у відносинах щодо поводження з відходами залишається майже нерозкритим (як теоретично, так і у практичному вимірі), передумови і перспективи іншого застосування у цих відносинах заслуговують детальнішого дослідження.

Метою статті є виявлення передумов та обґрунтування пропозицій щодо перспектив застосування АГС за ПСПВ.

Результати дослідження. Правова природа АГС залишається предметом тривалої наукової полеміки. Полемічним, зокрема, видається місце названих санкцій у системі юридичної відповідальності, їхня галузева належність. Коротко охарактеризуємо основні теоретичні підходи до цього питання.

Перший — склався у науці господарського права. Прибічники цього підходу хоча і визнають специфічність АГС та їхні виразні відмінності від інших господарських санкцій, проте обґрунтовують (або підтримують) належність цих правових засобів до господарсько-правової відповідальності [5—7]. На користь цього свідчать власне і положення статті 217 Господарського кодексу України (ГК України), що встановлюють види господарських санкцій [12].

Другий підхід передбачає, що за всіма рисами АГС належать до адміністративних санкцій і є заходами адміністративної відповідальності. Цей підхід поділяють переважно представники науки адміністративного права [8, с. 119—120; 9, с. 88; 10, с. 3—4, 8].

З точки зору правового забезпечення стало-го і ефективного поводження з відходами значення має не стільки питання галузевої належності АГС, скільки їхня об'єктивна спроможність до охорони правопорядку в означеній сфері через спеціальні заходи майнового або організаційного типу. Разом із тим, з огляду на особливості, визначені ГК України, відповідні санкції розглядають у роботі як елемент господарсько-правової відповідальності.

Передумови застосування АГС як засобів правової охорони регулятивних правовідносин у галузі поводження з відходами зумов-

люються спрямованістю основної частки правопорушень цієї галузі не тільки проти правового екологічного, але й правового господарського порядку. Останній, як відомо, зв'язаний власним екологічним «імперативом», що впливає із конституційних основ відповідного порядку. Найвиразнішими з них є соціальна спрямованість економіки, заборона використання власності на шкоду людині та суспільству, забезпечення державою екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України і інші [12]. В ідеалі через ці загальноправові принципи екологічна та господарська складові правопорядку сполучаються, зливаючись в органічно цілісну правову матерію, що і є запорукою еколого-економічної урівноваженості поводження з відходами (В.А. Зуєв, наприклад, розглядає правопорядок у сфері поводження з відходами як двоєдину еколого-господарську категорію [13, с. 122]).

Наближення господарського- та еколого-правового механізмів правового регулювання, окрім посилення екологічної складової в економічній політиці держави [14, с. 64—87], може відбуватись і шляхом експансії окремих інститутів господарського права до суміжних еколого-правових відносин. І один із можливих кроків у цьому напрямі — це визнання ряду ПСПВ такими, які є одночасно порушеннями у сфері господарювання, та призначення за їх скоєння домірних АГС.

Ще одним вагомим аргументом на користь повномірною залучення АГС до охорони відносин у галузі поводження з відходами є спрощення в Україні правил ведення господарської діяльності, її «дерегуляція». Починаючи з 2014 р. господарські відносини у сфері, що досліджується, зазнали таких змін: скорочено кількість документів дозвільного характеру щодо поводження з відходами (наразі діє два основних документи, а раніше було близько п'ятнадцяти); уведено декларування про відходи замість одержання дозволу на здійснення операцій для суб'єктів господарювання, які виключно утворюють відходи у межах визначеного законом показника; деліцензовано діяльність із збирання і заготівлі окремих видів відходів як вторинної сировини тощо.

Лібералізація державного регулювання господарської діяльності у сфері поводження з відходами не повинна асоціюватись лише із

нарошування міри свободи підприємців. Одним із «запобіжників» від зловживання цієї свободою має бути пропорційне посилення відповідальності суб'єктів господарювання за екологічно і ресурсно виправдану діяльність з відходами в умовах послабленого регуляторного тиску. Державний вплив, присутність якого зростає в охоронному режимі за рахунок регулятивного (разом із розвиненою системою позитивного стимулювання), покликаний підтримати «хиткий» баланс приватних і публічних інтересів, що стикаються під дією властивостей відходів і не узгоджуються без державного втручання. Перш за все, відповідне узгодження полягає у підвищенні екологічної рентабельності господарювання у галузі поводження з відходами, досягнення чого значно б полегшилось завдяки використанню АГС.

За універсальністю призначення провідне положення в системі АГС займає адміністративно-господарський штраф (далі — АГШ). Як майнова санкція АГШ застосовний практично за необмежене коло господарських ПСПВ — самостійно або разом з іншими видами АГС [12]. Однак на теперішній час цей юридичний засіб фактично відсторонений від охорони правовідносин у сфері поводження з відходами. Певне виключення містить санітарне законодавство. Зокрема, ним регламентовано, що за випуск, реалізацію продукції, яка внаслідок порушення вимог стандартів, санітарних норм є небезпечною для життя і здоров'я людей, підприємство, підприємець, установа, організація сплачує штраф у розмірі 100 % вартості випущеної або реалізованої продукції [15]. Також до 2007 р. на підставі положень Закону України «Про ветеринарну медицину» на суб'єктів господарювання накладались штрафи за окремі правопорушення у відповідній галузі, частина яких належала до ПСПВ (наприклад, виготовлення харчових продуктів із сировини тваринного походження, забороненої для використання) [16].

У деяких країнах діє багаторівнева шкала штрафів за ПСПВ, які встановлюються прямо у законодавстві про відходи. Характерним прикладом є Закон Болгарії «Про поводження з відходами», який розрізняє 200 адміністративних правопорушень, переважні суб'єкти яких — індивідуальні підприємці та юридичні особи (з погляду правової традиції України

більшість названих правопорушень можна віднести до господарських, а штрафи, що за них передбачені, — до АГШ). Наприклад, на них можуть накладатись штрафи за: видалення небезпечних відходів у місцях, не призначених для цього — від 10 000 до 50 000 левів; нездійснення класифікації відходів, які ними утворюються — від 5 000 до 15 000 левів; збирання, транспортування та / або обробка відходів без одержання дозволу чи реєстраційного документа, коли це необхідно — від 7 000 до 20 000 левів. Повторне вчинення будь-якого правопорушення тягне подвоєння суми штрафу [17].

Законодавчий досвід Болгарії у регламентації юридичної відповідальності за ПСПВ не просто становить інтерес для національної правотворчості України, а може бути реально долученим до основи (звісно, у вигляді, адаптованому до внутрішньодержавних умов і процесів) для врегулювання питання застосування АГШ за ПСПВ.

Так, заслуговує рецепції всеохопний (повний) підхід щодо адміністративно-правової (в українському контексті — господарсько-правової) охорони правовідносин у сфері поведження з відходами із підвищеною увагою до предметної специфіки правопорушень і варіацій їх об'єктивної сторони (але не переступаючи межі зайвої деталізації). Його відтворення в законодавстві України попереджатиме появу «оголених» (неохоронюваних) зон правовідносин та дозволитиме оптимально співвідносити суспільну шкідливість протиправних діянь із необхідною мірою державного примусу.

Забезпеченість охоронними нормами із АГШ у вигляді санкції позитивно позначиться й на хронічно «вразливих» ділянках регулятивних правовідносин у сфері поведження з відходами. Узагальнення відомостей територіальних органів Державної екологічної інспекції України, даних Мінприроди України показує, що такими ділянками є: облік та звітність у сфері поведження з відходами (зокрема ведення реєстрових карт, паспортів на певні місця чи об'єкти); одержання документів дозвільного характеру, подання декларації про відходи; одержання ліцензії на здійснення операцій у сфері поведження з небезпечними відходами, дотримання ліцензійних умов; збирання, транспортування, утилізація та вида-

лення побутових і небезпечних відходів; будівництво та експлуатація устаткування, об'єктів і споруд для захоронення, переробки відходів і т. д.; інші [2, 3, 18, 19].

Разом із АГШ чи без нього як санкції за окремі ПСПВ, пов'язані із купівлею-продажем відходів, наданням послуг з їх вивезення, переробки і т. д., може використовуватися безоплатне вилучення прибутку (доходу). За допомоги цього заходу, наприклад, можна припиняти і ліквідувати наслідки порушень щодо здійснення операцій: з металобрухтом — його експорту, правил реалізації та ін. Усі правопорушення разом із мірою відповідної санкції повинні бути визначені Законом України «Про металобрухт» [20].

Іншим видом АГС, екологоохоронних за призначенням і застосовних у відносинах поведження з відходами, є обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання. Стаття 246 ГК України пов'язує ці санкції із порушенням екологічних вимог під час здійснення господарської діяльності та покладає її реалізацію на Кабінет Міністрів України, Раду міністрів АР Крим, а також інші уповноважені органи в порядку, встановленому законом [12].

Однак Законом України «Про відходи» не визначено ані компетенції, ані порядку застосування вищевказаних санкцій. У свою чергу, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» надає Державній екологічній інспекції України повноваження на обмеження чи зупинення діяльності підприємств і об'єктів незалежно від підпорядкування та форми власності, що експлуатуються з порушенням екологічного законодавства [21]. При цьому процедурні аспекти реалізації цих заходів ним також не врегульовані (до 2014 р. вони визначалися постановою Верховної Ради України) [22].

На відміну від цього Закону, окремі галузеві закони встановлюють ширший перелік органів влади, уповноважених обмежувати або зупиняти діяльність суб'єктів господарювання (чи об'єктів, що їм належать) за екологічні правопорушення. Так, згідно із Законом України «Про електроенергетику», компетенція щодо обмеження, зупинення чи припинення діяльності об'єктів електроенергетики розподіляється між Кабінетом Міністрів України (електричні станції, магістральні та міждер-

жавні електричні мережі), місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування та Державною екологічною інспекцією України (усі інші об'єкти електроенергетики) [23].

Зі свого боку закони, що визначають правовий статус названих органів влади, пропонують власний варіант розмежування вказаної компетенції: повний її обсяг має тільки Кабінет Міністрів України [24], обмежений — місцеві державні адміністрації (вносять пропозиції про зупинення діяльності підприємств, установ, організацій у разі порушення ними законодавства про охорону довкілля [25]) та органи місцевого самоврядування (зупиняють будівництво, яке може заподіяти шкоду навколишньому середовищу [26]).

Через колізії у законодавстві відсутність визначених підстав та порядку обмеження або зупинення діяльності суб'єктів господарювання застосування таких АГС у відносинах щодо поводження з відходами наразі є юридично неможливим. У перспективі загальний порядок і повноваження органів влади мають визначатися стрижневим актом екологічного законодавства — Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Поряд із цим, підстави обмеження або зупинення діяльності суб'єктів господарювання (їхніх об'єктів), тобто конкретні ПСПВ, повинні закріплюватись Законом України «Про відходи».

Загалом АГС як засіб юридичної відповідальності за ПСПВ мають ряд суттєвих переваг. По-перше, вони спрямовані на припинення правопорушення та ліквідацію його наслідків, що значно легше вписується до системи координат еколого-господарських відносин, ніж загальновідома превентивно-виховна мета, властива адміністративним стягненням. По-друге, АГС «приводяться у дію» на підставі презумпції вини (суб'єкт господарювання відповідає за порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення) [12]. По-третє, несприятливі майнові та організаційно-правові наслідки АГС, яких зазнають суб'єкти господарювання, спонукатимуть останніх застосувати до своїх працівників, винних у вчиненні ПСПВ, дисциплінарну відповідальність, що є

стимулом для більш сумлінного виконання ними трудових обов'язків.

Висновки. Таким чином, основні передумови застосування АГС за ПСПВ криються у тому, що: зазначені правопорушення у більшості своїй посягають не лише на правовий екологічний, але й правовий господарський порядок, поділ яких, виходячи із конституційних основ останнього, є скоріше умовним. Також спрощення правил здійснення господарської діяльності, у тому числі й щодо поводження з відходами, вимагає пропорційного посилення охоронної функції права, зокрема через розширення сфери застосування АГС.

Перспективи упровадження АГС за ПСПВ стосуються, передусім, санкцій майнового характеру, серед яких провідне місце належить АГШ. АГШ може використовуватися як санкція за низку ПСПВ, що мають вельми широкий діапазон об'єктів посягання, — від установленого порядку обліку та звітності у сфері поводження з відходами до умов безпечної експлуатації об'єктів, споруд і устаткування, призначеного для проведення операцій з відходами.

Ще однією АГС майнового характеру, що може стати ефективним заходом правового впливу за певні види ПСПВ, є безоплатне вилучення прибутку (доходу), що був одержаний унаслідок порушення визначених законом правил поводження з відходами. Окрім названих видів АГС, перспективними заходами організаційно-правового впливу на поведінку суб'єктів господарювання у сфері поводження з відходами є обмеження або зупинення їхньої діяльності.

З метою підвищення ефективності правового забезпечення поводження з відходами в Україні викладені вище пропозиції повинні набути нормативно-правового вираження у Законі України «Про відходи». Для цього відповідний закон необхідно доповнити статтею 42-1 «Адміністративно-господарські санкції за правопорушення у сфері поводження з відходами», де встановити перелік таких правопорушень, вид і міру санкції (санкцій) за їх вчинення. У цій же статті доцільно зробити застереження, що застосування до суб'єктів господарювання АГС не звільняє від адміністративної відповідальності їхніх посадових осіб, через невиконання або неналежне виконання обов'язків якими допущено порушення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Кодекс України про адміністративні правопорушення* : Закон України від 7 грудня 1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1984. — Додаток до № 51. — Ст. 112.
2. *Про надання інформації* : лист Державної екологічної інспекції у Сумській області від 10 жовтня 2016 р. № 2988/02.
3. *Про розгляд запити на інформацію*: лист Державної екологічної інспекції у Вінницькій області від 10 жовтня 2016 р. № 17-із/02.
4. *Щодо надання інформації*: лист Державної екологічної інспекції у Волинській області від 10 жовтня 2016 р. № 2902/1-12-2.
5. *Грек Б.М.* Господарсько-правова відповідальність учасників господарських відносин: загально-правовий аспект / Б.М. Грек // Вісник Академії адвокатури України. — 2008. — Вип. 12. — С. 36—50.
6. *Татькова З.Ф.* Відповідальність у формі застосування адміністративно-господарських санкцій / З.Ф. Татькова // Форум права. — 2011. — № 1. — С. 998—1007.
7. *Шевченко Н.М.* Адміністративно-господарські санкції в системі правової охорони / Н.М. Шевченко // Актуальні проблеми держави і права. — 2005. — Вип. 25. — С. 317—321.
8. *Войтенко І.С.* Поняття, сутність та ознаки адміністративно-господарських санкцій за адміністративним законодавством України / І.С. Войтенко // Часопис Київського університету права. — 2014. — № 1. — С. 117—121.
9. *Кантор Н.Ю.* Адміністративно-господарські санкції як гарантії реалізації та захисту економічних інтересів держави / Н.Ю. Кантор // Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту. Серія ПРАВО. — 2015. — Вип. 34, Т. 2. — С. 87—90.
10. *Оскірко А.О.* Адміністративна відповідальність за порушення у сфері поводження з відходами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / А.О. Оскірко ; Національний ун-т біоресурсів і природокористування МОН України. — Київ, 2015. — 19 с.
11. *Максіменцева Н.О.* Правове забезпечення поводження з небезпечними відходами : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Н.О. Максіменцева; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — Київ, 2006. — 227 с.
12. *Господарський кодекс України*: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18, № 19—20, № 21—22. — Ст. 144.
13. *Зуєв В.А.* Проблеми формування еколого-господарського правопорядку у сфері поводження з відходами / В.А. Зуєв // Вісник АМСУ. Серія «Право». — 2015. — № 2 (15). — С. 122—127.
14. *Джумагельдієва Г.Д.* Правове регулювання господарського використання природних ресурсів : монографія / Г.Д. Джумагельдієва; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. — Київ : Юрид. думка, 2014. — 202 с.
15. *Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення* : Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4004-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 27. — Ст. 218.
16. *Про ветеринарну медицину*: Закон України від 25 червня 1992 р. № 2498-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 36. — Ст. 531.
17. *Waste Management Act: effective 13.07.2012* // Promulgated, State Gazette. — No. 53 of 13.07.2012.
18. *Про надання інформації на запит громадянина щодо стану виконання законодавства про відходи на території Донецької області* : лист Державної екологічної інспекції у Донецькій області від 11 жовтня 2016 р. № 02-1509.
19. *Результати перевірок додержання ліцензіатами ліцензійних умов поводження з небезпечними відходами* // Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/rezultaty-perevirok-doderzhannya-litsenziantamy-litsenziynukh-umov-povodzhennya-z-nebezpechnymu-vidkhodam>. — Назва з екрану. — Дата звернення 30.01.2017.
20. *Про металобрухт* : Закон України від 5 травня 1999 р. № 619-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 25. — Ст. 212.
21. *Про охорону навколишнього природного середовища* : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 41. — Ст. 546.
22. *Про затвердження Порядку обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища* : Постанова Верховної Ради України від 29 жовтня 1992 р. № 2751-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 46. — Ст. 637 (втратив чинність).
23. *Про електроенергетику* : Закон України від 16 жовтня 1997 р. № 575/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 1. — Ст. 1.
24. *Про Кабінет Міністрів України* : Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 13. — Ст. 222.
25. *Про місцеві державні адміністрації* : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 20. — Ст. 190.
26. *Про місцеве самоврядування в Україні*: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

REFERENCES

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1984), *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia* [Code of Ukraine on administrative offences], Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR, vol. 51.
2. The State ecological inspection in Sumy oblast (2016), *Pro nadannia informatsii* : Lyst [On providing information: Letter].
3. The State ecological inspection in Vinnytsia oblast (2016), *Pro rozghliad zapytu na informatsiiu*: Lyst [Consideration of the request for information: Letter].
4. The State ecological inspection in Volyn oblast (2016), *Shchodo nadannia informatsii* : Lyst [On providing information : Letter].

5. Hrek B.M. (2008), *Hospodarsko-pravova vidpovidalnist uchasyiv hospodarskykh vidnosyn: zahalno-pravovyi aspekt* [Economic-legal liability of the participants of economic relations: the common legal aspect], *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*, no.12, pp. 36–50.
6. Tatkova Z.F. (2011), *Vidpovidalnist u formi zastosuvannia administratyvno-hospodarskykh sanktsii* [Liability in the form of administrative-economic sanctions], *Forum prava*, No. 1, pp. 998–1007.
7. Shevchenko N.M. (2005), *Administratyvno-hospodarski sanktsii v systemi pravovoi okhorony* [Administrative-economic sanctions in the system of legal protection], *Aktualni problemy derzhavy i prava*, no. 25, pp. 317–321.
8. Voitenko I.S. (2014), *Poniattia, sutnist ta oznaky administratyvno-hospodarskykh sanktsii za administratyvnyim zakonodavstvom Ukrainy* [The concept, nature and characteristics of administrative-economic sanctions under administrative legislation of Ukraine], *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, No. 1, pp. 117–121.
9. Kantor N.Yu. (2015), *Administratyvno-hospodarski sanktsii yak harantii realizatsii ta zakhystu ekonomichnykh interesiv derzhavy* [Administrative-economic sanctions as guarantees of realization and protection of economic interests of the state], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO*, vol. 2, No. 34, 87–90.
10. Oskirko A.O. (2015), *Administratyvna vidpovidalnist za porushennia u sferi povodzhennia z vidkhodamy* [Administrative liability for violations in the sphere of waste management]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv.
11. Maksimentseva N.O. (2006), *Pravove zabezpechennia povodzhennia z nebezpechnymy vidkhodamy* [Legal provision for hazardous waste management]. *Candidate's thesis*. Kyiv.
12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *Hospodarskyi kodeks Ukrainy* [Economic Code of Ukraine], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 18, 19–20, 21–22.
13. Zuiev V.A. (2015), *Problemy formuvannia ekoloho-hospodarskoho pravoporiadku u sferi povodzhennia z vidkhodamy* [Problems of formation of environmental-economic order in the field of waste management], *Visnyk AMSU, Serii «Pravo»*, No. 2 (15), pp. 122–127.
14. Dzhumaheldiieva H.D. (2014), *Pravove rehuliuвання hospodarskoho vykorystannia pryrodnykh resursiv* [Legal regulation of economic use of natural resources], *Iurydychna dumka*, Kyiv.
15. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994), *Pro zabezpechennia sanitarnoho ta epidemichnoho blahopoluchchia naselennia* [On ensuring sanitary and epidemic wellbeing of the population : The Law of Ukraine], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 27, art. 218.
16. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), *Pro veterynarnu medytsynu* [On veterinary medicine : The Law of Ukraine], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 36., art. 531.
17. Waste Management Act of July 13, 2012, *State Gazette*, No. 53.
18. The State ecological inspection in Donetsk oblast (2016), *Pro nadannia informatsii na zapyt hromadianyna shchodo stanu vykonannia zakonodavstva pro vidkhody na terytorii Donetskoï oblasti : Lyst* [On providing information at the request of the citizen regarding the status of the implementation of waste legislation on the territory of Donetsk oblast : Letter].
19. The Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine (nd), *Rezultaty perevirok doderzhannia litsenziatamy litsenziinykh umov povodzhennia z nebezpechnymy vidkhodamy* [The results of checks of observance by licensees of licensed conditions of hazardous waste management], available at: <http://www.menr.gov.ua/rezultaty-perevirok-doderzhannia-litsenziantamy-litsenziinykh-umov-povodzhennia-z-nebezpechnymy-vidkhodam>
20. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), *Pro metalobrukht : Zakon Ukrainy* [On scrap metal : The Law of Ukraine], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 25, art. 212.
21. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), *Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshecha : Zakon Ukrainy* [On the protection of the environment : The Law of Ukraine], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 41, art. 546.
22. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), *Pro zatverdzhennia Poriadku obmezhenia, tymchasovoi zaborony (zupynennia) chy prypynennia diialnosti pidpriemstv, ustanov, orhanizatsii i obektiv u razi porushennia nymy zakonodavstva pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshecha : postanova* [On approval of the Procedure for restriction, temporary prohibition (suspension) or termination of activity by enterprises, institutions, organizations and facilities in case of them violating legislation on environmental protection : Resolution], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 46, art. 637.
23. The Verkhovna Rada of Ukraine (1998), *Pro elektroenerhetyku : Zakon Ukrainy* [On power industry : The Law of Ukraine], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 1, art. 1.
24. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), *Pro Kabinet Ministriv Ukrainy : Zakon Ukrainy* [On the Cabinet of Ministers of Ukraine : The Law of Ukraine], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 13, art. 222.
25. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), *Pro mistsevi derzhavni administratsii : Zakon Ukrainy* [On local public administrations : The Law of Ukraine], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 20, art. 190.
26. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), *Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini : Zakon Ukrainy* [On local government in Ukraine : The Law of Ukraine], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 24, art. 170.

Надійшла 24.02.2017

А.А. Трегуб

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

АДМИНИСТРАТИВНО-ХОЗЯЙСТВЕННЫЕ
САНКЦИИ ЗА ПРАВОНАРУШЕНИЯ В СФЕРЕ
ОБРАЩЕНИЯ С ОТХОДАМИ: ПРЕДПОСЫЛКИ
И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ

Исследована проблема административно-хозяйственных санкций за правонарушения в сфере обращения с отходами. Выявлено, что основные предпосылки применения санкций за указанные правонарушения кроются в посягательстве последних как на правовой экологический, так и правовой хозяйственный порядок, а также упрощении правил ведения хозяйственной деятельности в сфере обращения с отходами, требующих пропорционального усиления охранительной функции права. Обосновано, что наибольшие перспективы для соответствующих правоотношений имеет применение административно-хозяйственного штрафа, изъятие прибыли (дохода) как имущественные санкции и ограничение или приостановление деятельности субъекта хозяйствования как организационные санкции.

Ключевые слова: административно-хозяйственные санкции, правонарушения в сфере обращения с отходами, правовой порядок, штраф, ограничение деятельности, приостановление деятельности.

O.A. Trehub

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kyiv

ADMINISTRATIVE-ECONOMIC
SANCTIONS FOR THE OFFENCES IN SPHERE
OF WASTE MANAGEMENT: PRECONDITIONS
AND PROSPECTS OF APPLICATION

The present paper examines the problem of administrative-economic sanctions for the offences in sphere of waste management. It is shown that the main preconditions of applications of such sanctions are the impingement of given offences both — on legal environmental and legal economic order, as well as the simplification of requirements of doing economic activity in sphere of waste management that requires a proportional gain of protective function of law. It is also grounded that the most promising for appropriate legal relationships is application of administrative-legal fine, seizure of the profit (income) as pecuniary sanctions and restriction or suspension of activity of economic entity as organizational sanctions.

Keywords: administrative-legal sanctions, offences in sphere of waste management, legal order, fine, restriction of activity, suspension of activity.

doi: <https://doi.org/10.15407/—2017.00.00>

УДК 332

І.В. ЗАБЛОДСЬКА, д-р екон. наук, професор, директор

Луганська філія Інституту економіко-правових досліджень НАН України, м. Сєверодонецьк

О.А. КАРЛОВА, д-р екон. наук, професор кафедри менеджменту та адміністрування

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, м. Харків

П.О. САЄНКО, здобувач

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

Д.В. ЗАБЛОДСЬКА, аспірант

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Сєверодонецьк

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗА ТЕМОЮ «ЕКОНОМІКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ НОВОУТВОРЕНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД»

Ключові слова: методика, мета, методи, результати досліджень, економіко-правове забезпечення, територіальна громада.

Викладено методику виконання наукового дослідження за темою «Економіко-правове забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад». Визначено основну ідею, ціль і завдання дослідження, методи й інформаційну базу, структуру дослідження, практичний результат проведених досліджень, користувачів отриманих результатів. Розроблено структурно-логічну схему методики наукового дослідження за темою «Економіко-правове забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад».

Актуальність. Ефективність реалізації державної регіональної політики у сучасній Україні залежить від спроможності об'єднаних територіальних громад (далі — ОТГ), що утворюються відповідно до законодавства України про децентралізацію влади. Тому на перше місце виходить створення спроможних громад у широкому, комплексному розумінні цього поняття, яке включає ресурсний потенціал та високі рівень і якість життя громадян, надання їм переважної більшості послуг як від органів місцевого самоврядування, так і від державної влади. Для утворення спроможних громад та консолідації їхніх ресурсів для вирішення місцевих проблем протягом першого періоду реформи було ухвалено ряд законів.

Закон України «Про співробітництво територіальних громад» [1] створив умови для запровадження в Україні п'яти юридичних форм співробітництва, що стало особливо актуальним для громад після початку реального процесу децентралізації, коли важливі повноваження органів виконавчої влади передаються місцевому самоврядуванню за умови, що воно може реалізовувати ці повноваження.

Закон України «Про добровільне об'єднання громад» [2] став фактично головним інструментом реформи, оскільки саме він закладає вимоги щодо порядку добровільного об'єднання громад. Завдяки

© І.В. ЗАБЛОДСЬКА,
О.А. КАРЛОВА,
П.О. САЄНКО,
Д.В. ЗАБЛОДСЬКА, 2017

цьому Закону сьогодні в Україні активно створюються об'єднані громади та призначаються місцеві вибори.

В Україні отримали розвиток юридичні питання, пов'язані з процедурою реорганізації органів місцевого самоврядування після добровільного об'єднання територіальних громад, питання трудового законодавства, кадрової роботи та проходження служби в органах місцевого самоврядування, питання у сфері бюджетного процесу та бухгалтерського обліку, які постають перед ОТГ, питання щодо інвентаризації майна органів місцевого самоврядування, що об'єднуються, питання, пов'язані зі здійсненням процедур державних закупівель у підпорядкованих підприємствах, установах, організаціях. Проте питання розвитку новоутворених територіальних громад потребують особливої уваги з боку науки і практики через сучасні виклики, що постають перед Україною та які зумовлюють необхідність економіко-правового забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад. Усі ці обставини зумовлюють необхідність формування економіко-правового забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад з урахуванням європейського досвіду.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження історії впровадження реформи місцевого самоврядування в Польщі, досвіду реформ адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування у Данії та Швеції, форми участі громадян у місцевому самоврядуванні у Грузії дали змогу встановити, що кожна країна має свої особливості проведення реформ з децентралізації та формування спроможної об'єднаної територіальної громади. З цього приводу особливої уваги заслугове методологія стратегічного планування розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні, яка була розроблена експертами програми ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» [3]. Методологія інтегрує ключові аспекти життєдіяльності і розвитку: економічні, соціальні та екологічні, підтримуючи їхню взаємодію. Методологія сприяє активній участі усіх зацікавлених і компетентних осіб у процесі стратегічного планування та реалізації планів розвитку відповідно до їхніх інтересів і можливостей.

Вітчизняні науковці та практики також обґрунтовують необхідність виконувати наукові дослідження щодо формування економіко-

правового забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад, оскільки публікації, у яких розглядаються питання теорії, методології та практики, підготовлено за участі міжнародних донорів [4, 5]. Однак питання економіко-правового забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад не досліджуються. Виходячи з викладеного вище у розробників цієї практичної науково-дослідної теми є окреме поле для наукового пошуку і реалізації задуманого.

Колектив Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень НАН України (далі — ЛФ ІЕПД НАН України) має накопичений запас теоретичних і методичних напрацювань з розробки стратегії розвитку регіону. За останні роки науковцями ЛФ ІЕПД НАН України підготовлено ряд науково-методичних положень, покликаних певною мірою створити формування економіко-правового забезпечення стратегічного розвитку територій. Серед них можна назвати такі: моніторинг та оцінка реалізації стратегії економічного та соціального розвитку Луганського регіону до 2015 р., розробка Стратегії розвитку Луганської області до 2020 р. тощо [6—10].

Метою статті є обґрунтування змістовного наповнення методики виконання наукового дослідження за темою «Економіко-правове забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад».

Результати досліджень. Мета наукового дослідження — розробка економіко-правових механізмів забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад.

Об'єктом дослідження є новоутворені об'єднані громади.

Предмет дослідження — економіко-правове забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення таких **наукових завдань**: узагальнити чинне нормативно-правове забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад; узагальнити європейський і світовий досвід щодо створення та розвитку територіальних громад; провести моніторинг створення та функціонування об'єднаних територіальних громад у регіонах України (пріоритет — Луганська область); дослідити результати підтримки об'єднаних територіальних громад міжнародними донорами; розробити дорож-

Термін	Науково-практичний інструментарій							
	Законодавство України	Європейський досвід	Мета дослідження	Об'єкт і предмет	Завдання	Методи дослідження	Інформаційна база	Практичні здобутки

Термін	<i>Підтема «а»: Економічне забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад</i>	<i>Підтема «в»: Правове забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад</i>
2017 р. I—II кв.	Узагальнення досвіду європейських країн щодо створення та розвитку новоутворених територіальних громад	Узагальнення чинного нормативно-правового забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад
2017 р. III—IV кв.	Дослідження результатів підтримки об'єднаних територіальних громад міжнародними донорами	Підготовка методичних рекомендацій з розробки стратегії розвитку і стратегічного плану розвитку новоутворених територіальних громад у взаємозв'язку зі Стратегією розвитку регіону на період до 2020 року
2018 р. I—II кв.	Проведення моніторингу створення та функціонування об'єднаних територіальних громад у регіонах України	Розробка механізмів забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад (макет стратегії та план стратегічного розвитку)
2018 р. III—IV кв.	Визначення основних індикаторів розвитку новоутворених територіальних громад	Розробка локальних нормативно-правових актів для розвитку новоутворених територіальних громад
2019 р. I—II кв.	Розробка дорожньої карти, як механізму розвитку новоутворених територіальних громад з урахуванням партисипативного підходу	Підготовка заключного звіту, узагальнення та впровадження результатів дослідження

Результати дослідження: заключний звіт за темою; дорожня карта розвитку новоутворених територіальних громад з урахуванням партисипативного підходу; методичні рекомендації щодо розробки стратегії та стратегічного плану розвитку новоутворених територіальних громад у взаємозв'язку зі Стратегією розвитку регіону на період до 2020 року; локальні нормативно-правові акти щодо розвитку новоутворених територіальних громад

Структурно-логічна схема методики виконання наукового дослідження за темою: «Економіко-правове забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад»

ню карту як механізм розвитку новоутворених територіальних громад з урахуванням партисипативного підходу; визначити основні індикатори розвитку новоутворених територіальних громад; підготувати методику розробки стратегії розвитку і стратегічного плану розвитку новоутворених територіальних громад у взаємозв'язку зі Стратегією розвитку регіону на період до 2020 р.; розробити макети стратегії розвитку і стратегічного плану розвитку новоутворених територіальних громад у взаємозв'язку зі Стратегією розвитку регіону на період до 2020 р. як механізми розвитку новоутворених територіальних громад; розробити нормативно-правові акти локального характеру щодо розвитку новоутворених територіальних громад у взаємозв'язку з реалізацією Стратегії розвитку регіону на період до 2020 р.

У процесі дослідження будуть використані загальні наукові та спеціальні методи: логічний, комплексний, структурний, динамічний, ISSN 1681-6277. Економіка та право. № 1 (46), 2017

ситуаційний підходи; системний підхід, методи тактичного і стратегічного аналізу, ретроспективного, факторного, елімінування тощо. Інформаційну базу дослідження складають: статистична інформація Державного комітету статистики України, головних управлінь статистики в областях, аналітичні та наукові матеріали організацій НАН України, наукові роботи вітчизняних та закордонних науковців, законодавчо-нормативні акти та постанови Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України з питань створення та розвитку об'єднаних територіальних громад.

Виходячи з визначених вище позицій, дослідження за темою структурно складається із двох підтем: економічне забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад; правове забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад (див. схему).

Результатами науково-дослідної роботи мають стати пропозиції щодо удосконалення

чинного законодавства шляхом розробки відповідних положень, науково-методичні рекомендації щодо розвитку новоутворених територіальних громад. Результати дослідження будуть узагальнені у колективній монографії, наукових публікаціях, наукових доповідях і аналітичних записках, методичних рекомендаціях, які дадуть можливість органам управління різного рівня готувати та реалізовувати відповідні управлінські рішення щодо розвитку новоутворених територіальних громад, нормативно-правові акти локального характеру щодо розвитку об'єднаних територіальних громад у зв'язку з реалізацією Стратегії розвитку регіону на період до 2020 р.

Вирішення таких наукових завдань і підготовка відповідних методичних матеріалів дадуть змогу здійснювати органами місцевого самоврядування ефективну управлінську роботу щодо формування та розвитку новоутворених територіальних громад.

Висновки. За запропонованою методикою будуть розроблені науково-практичні положення щодо економіко-правового забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад. Планується, що результати робіт за темою в цілому будуть використані: державними та регіональними органами влади; органами місцевого самоврядування; об'єднаними територіальними громадами, науковими установами; підприємствами та установами регіонів. По завершенню теми буде розроблено та надано для використання на різних рівнях національної економіки таку науково-технічну документацію: заключний звіт за темою; дорожня карта розвитку новоутворених територіальних громад з урахуванням партисипативного підходу; методичні рекомендації щодо розробки стратегії та стратегічного плану розвитку новоутворених територіальних громад у взаємозв'язку зі Стратегією розвитку регіону на період до 2020 року; локальні нормативно-правові акти щодо розвитку новоутворених територіальних громад.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Про співробітництво територіальних громад* : Закон України від 17 червня 2014 р. № 1508-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>
2. *Про добровільне об'єднання громад* : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII [Електронний ре-

сурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/157-19>

3. *Методологія стратегічного планування розвитку ОТГ в Україні*, яка була розроблена експертами програми ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://surdp.eu/uploads/files/SP_OTG_Methodology_UA.pdf
4. *Практичний посібник з питань організації роботи органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.zoda.gov.ua/files/WP_Article_File/original/000051/51031.pdf
5. *Усе для об'єднаних територіальних громад*: найбільш часто вживані запитання і відповіді : Посібник Проект / USAID ДІАЛОГ впроваджується Асоціацією міст України. — Київ, 2016.
6. *Заблодська І.В.* Моніторинг та оцінка реалізації стратегії економічного та соціального розвитку регіону / І.В. Заблодська, С.П. Дроботенко та ін. — Луганськ : Ноулідж, 2012. — 160 с.
7. *Заблодська І.В.* Стратегія розвитку Луганської області : монографія / І.В. Заблодська, О.Ю. Кудріна. — Луганськ : Ноулідж, 2014 р. — 307 с.
8. *Заблодська І.В.* Стратегічний аспект розвитку Луганського регіону / Заблодська І.В., Ахромкін Є.М. // *Регіональна економіка в Україні: сучасний стан та шляхи активізації* : [зб. наук. пр.] / НАН України, Ін-т регіональних досліджень. — Львів, 2014. — Вип. 3 (107). — С. 127—133.
9. *Заблодська І.В.* Стратегічний аспект ефективного використання енергетичного потенціалу Луганського регіону / І.В. Заблодська // *Вісник Східноукраїнського нац. ун-ту імені Володимира Даля*. — Луганськ, 2013. — № 16, Ч. 2 — С. 56—70.
10. *Заблодська І.В.* Регіональні ресурси: теорія та практика використання : монографія / І.В. Заблодська, Є.М. Ахромкін та ін.; Луганська філія Ін-ту економіко-правових досліджень НАН України. — Луганськ : Ноулідж, 2010. — 355 с.

REFERENCES

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), *Pro spivrobotnyctvo terytorial'nykh gromad : Zakon Ukrayiny* [On cooperation of local communities : The Law of Ukraine], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), *Pro dobrovil'ne ob'yednannya gromad : Zakon Ukrayiny* [On a voluntary association of communities : The Law of Ukraine], available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/157-19>
3. *Metodologija strategichnogo planuvannja rozvytku OTG v Ukraini, jaka bula rozroblena ekspertamy programy JeS* (2015), *Pidtrymka polityky regional'nogo rozvytku v Ukraini*, available at: http://surdp.eu/uploads/files/SP_OTG_Methodology_UA.pdf
4. *Praktychnyj posibnyk z pytan organizacii roboty organiv misceвого samovrjaduvannja ob'yednanykh terytorial'nykh gromad*, available at: http://www.zoda.gov.ua/files/WP_Article_File/original/000051/51031.pdf

5. *Use dlja ob'jednanyh terytorial'nyh gromad: najbil'sh chasto vzhyvani zapytannja i vidpovidi*, Posibnyk (2016), Kyiv, Ukraine.
6. Zablods'ka I.V. and Drobotenko S.P. (2012), *Monitoryng ta ocinka realizacii strategii ekonomichnogo ta social'nogo rozvytku regionu*, Monograph, Lugansk, Ukraine.
7. Zablods'ka I.V., Kudrina O.Ju. (2016), *Strategija rozvytku Lugans'koi oblasti*, Monograph, Lugansk, Ukraine.
8. Zablods'ka I.V. and Ahromkin E.M. (2014), *Strategichnyj aspekt rozvytku Lugans'kogo regionu*, Regional'na ekonomika v Ukrai'ni: suchasnyj stan ta shljahy aktyvizacii', zb. nauk. pr., NAS Ukraina, In-t regional'nyh do-slid-zhen', L'viv, pp. 127—133.
9. Zablods'ka I.V. (2013), *Strategichnyj aspekt efektyvnogo vykorystannja ener-gets'nogo potencialu Lugans'kogo regionu*, Visnyk Shidno-ukrai'ns'kogo nac. un-tu imeni Volodymyra Dalja, vol. 16, Ch. 2, Vyd-vo SNU im. V. Dalja, Lugans'k, pp. 56—70.
10. Zablods'ka I.V., Axromkin Ye.M. and other (2010), *Regional'ni resursy: teoriya ta praktyka vykorystannja : monografija* [Regional Resources: theory and practice: monograph], Lugansk, Ukraine.

Надійшла 00.00.0000

И.В. Заблодская

Луганский филиал Института экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Северодонецк

О.А. Карлова

Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова, г. Харьков

П.О. Саенко

Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Киев

Д.В. Заблодская

Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Северодонецк

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ТЕМЕ «ЭКОНОМИКО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ НОВООБРАЗОВАННЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩИН»

Представлена методика проведения научных исследований по теме «Экономико-правовое обеспечение раз-

вития объединенных территориальных общин». Определены основная идея, цель и задачи исследования, методы и информационная база, структура исследования, практический результат исследований, пользователи полученных результатов. Разработана структурно-логическая схема методики выполнения научных исследований по теме «Экономико-правовое обеспечение развития объединённых территориальных общин».

Ключевые слова: методика, цель, методы, результаты исследований, экономико-правовое обеспечение, территориальная община.

I.V. Zablodska

Lugansk branch Institute of Economic and Legal Researches of NAS of Ukraine, Severodonetsk

O.A. Karlova

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv

P.O. Saenko

Institute of Economic and Legal Researches of NAS of Ukraine, Kyiv

D. V. Zablodska

Institute of Economic and Legal Researches of NAS of Ukraine, Severodonetsk

METHODOLOGY REALIZATION OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE TOPIC «ECONOMIC AND LEGAL DEVELOPMENT OF THE NEWLY FORMED TERRITORIAL COMMUNITIES»

The article presents the methodology realization of scientific research on the topic «Economic and legal development of the newly formed territorial communities». The main idea, the purpose and objectives of the study, the methods and information base, the structure of the study, the practical result of the research, and the users of the results are determined. The structural and logical scheme of scientific research methodology realization on the topic «Economic and legal development of the newly formed territorial communities» is developed.

Keywords: methodology, purpose, methods, results of the research, economic and legal development, territorial Communities.

doi: <https://doi.org/10.15407/—2017.00.00>

УДК 332.143:338.439

О.В. КОЛОМИЦЕВА, д-р екон. наук, професор кафедри економічної кібернетики та маркетингу
Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси

Н.В. ШЕВЧЕНКО, старш. викладач кафедри економічної кібернетики та маркетингу
Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ В КОНТЕКСТІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Ключові слова: інформаційна інфраструктура, продовольчий ринок, міжрегіональне співробітництво, інформаційно-консультаційне забезпечення, єдиний інформаційний портал.

Розглянуто сучасні проблеми розвитку інформаційної інфраструктури продовольчого ринку. Обґрунтовано доцільність активізації міжрегіонального співробітництва в сфері АПК, обумовлену значним антикризовим потенціалом, здатним оптимізувати структуру міжрегіонального товарообміну. Визначено, що ключовим елементом продуктивної міжрегіональної взаємодії є формування потужної інформаційної інфраструктури. Наведено основні напрями розвитку інформаційної інфраструктури продовольчого ринку в сфері міжрегіонального співробітництва. Виділено основні цільові завдання розвитку інформаційної інфраструктури продовольчого ринку з урахуванням сучасних проблем, перешкод і перспектив.

Постановка проблеми. В умовах сучасної модернізації національної економіки потрібні нові підходи до удосконалення наявних форм і механізмів економічного співробітництва. Розвиток міжрегіональних економічних зв'язків у даній статті розглядається як пріоритетний напрям регіональної економічної політики. У сучасному інформатизованому суспільстві досить відчутним є посилення міжрегіональної конкуренції, а також високого динамізму змін, що відбуваються як у зовнішньому середовищі, так і усередині регіону. Тож регулювання міжрегіональної взаємодії, пошук шляхів його розвитку — це одна з умов підвищення темпів економічного розвитку регіонів, яка вимагає активізації процесу їхнього залучення в інформаційний простір, основним елементом якого — інформаційна інфраструктура.

У даній статті головним елементом дослідження є продовольчий ринок — відкрита система. Через це, вектор його розвитку у стратегічному плані визначається оптимізацією міжрегіональних взаємодій на основі формування ефективної інформаційної інфраструктури та єдиного ринкового простору. Активізація міжрегіональних продовольчих і сировинних зв'язків сприяє підвищенню ефективності агропродовольчої сфери економіки.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Питаннями формування інформаційної інфраструктури регіону, розвитку інформатизації в цілому займалися такі вчені: В.М. Андрієнко, О.С. Баба-

нін, Д. Белл, М. Дмитренко, Р.М. Кастельс, А.О. Маслов, У. Мартин, Л.Г. Мельник, С.О. Пиріг, Н.М. Потапова, І.О. Седікова, А. Соколов, В. Степанов, О. Тоффлер, Л.І. Федулова, М.П. Чайковська, А.А. Чухно, О.В. Шепеленко, К. Ясперс та інші. Значимість розвитку інформаційної інфраструктури відзначено у Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні від 15.05.2013 р., у Законі України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» від 04.02.1998 р. № 75/98-ВР. Різні аспекти формування системи інформаційного забезпечення аграрного ринку були розглянуті у працях М.Ф. Безкровного, О.М. Бородіної, М. Василівського, Т.П. Кальна-Дубінюк, М.Ф. Кропивка, Н.А. Муравйова, Г.І. Пальшиної, П.Т. Саблука та інших учених.

Проблемам інформаційного забезпечення міжрегіонального, транскордонного співробітництва присвячено праці таких науковців, як: Н. Карпчук, Є. Кіш, А. Митко, І.А. Попова, К.І. Серебряк, Ю.М. Слюсарчук, С.А. Товканець, Б. Юськів та інших.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування необхідності формування якісної інформаційної інфраструктури продовольчого ринку в контексті міжрегіонального співробітництва, вивчення основних проблем та перспектив розвитку інформаційної інфраструктури.

Основний матеріал і результати. Механізм функціонування продовольчого ринку — взаємодія об'єктивних факторів, явищ і процесів у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання продовольчих товарів. Функціонування даного ринку визначається співвідношенням потреб населення, внутрішніх виробничих можливостей і розвиненістю міжрегіональних зв'язків.

Для розвитку міжрегіонального співробітництва в агропродовольчій сфері необхідно створення потужної інформаційної інфраструктури шляхом спільних зусиль регіональних органів влади, бізнесу та науки, які полягають у підтримці міжрегіональних проектів; налагодженні ділових контактів; створенні спеціалізованих структур, відповідальних за розвиток і координацію міжрегіональних зв'язків; проведення навчальних семінарів з питань міжрегіонального співробітництва і т. п. [1, с. 65].

Суб'єктами-споживачами інформаційної інфраструктури продовольчого ринку є: під-

приємства, що виробляють сільськогосподарську продукцію; переробні підприємства; організації оптової торгівлі; підприємства з обслуговування населення та організації роздрібною торгівлі; домогосподарства; фінансові та страхові установи; органи статистики; установи системи наукового обслуговування та навчання кадрів; місцеві та центральні органи управління, політичні організації, засоби масової інформації, інформаційно-аналітичні системи в мережі Інтернет. Цим споживачам притаманна специфіка як щодо характеру інформаційних потреб, так і щодо форми використання інформаційного продукту [2, с. 56].

Інформаційна інфраструктура продовольчого ринку — це сукупність інформаційних центрів, підсистем, банків даних і знань, систем зв'язку, центрів управління, апаратно-програмних засобів і технологій забезпечення збору, зберігання, обробки і передання інформації в системі економічних відносин, що складаються в сфері виробництва, транспортування, зберігання та реалізації продовольства. Сюди належать джерела і форми розповсюдження інформації у середовищі стейкхолдерів продовольчого ринку, включаючи спеціалізовані ЗМІ, маркетингові центри, рекламні агентства, конференції, виставки, форуми та інші заходи, що забезпечують інформаційний обмін. Також до інформаційної інфраструктури входять різні бази даних (наукові розробки, патенти, інформація про ринки, кадри, ресурси тощо).

Таким чином, розвиток інформаційної інфраструктури забезпечить необхідні умови для міжрегіонального співробітництва та формування міжрегіональних ринків. Основними з них є наявність інформаційної бази, що містить дані про потенційних партнерів, їхні можливості і пропозиції; про потенціал вивезення та потреби у ввезенні; міжрегіональні угоди; інвестиційні програми та проекти у сфері продовольчого ринку; про економічне та фінансове становище та ін. [3]. Напрямами розвитку інформаційної інфраструктури продовольчого ринку у сфері міжрегіонального співробітництва мають бути: 1) організація «круглих столів», семінарів, конференцій щодо розгляду найбільш актуальних тем із залученням відповідних міністерств і відомств, а також представників некомерційних структур, зацікавлених у стимулюванні розвитку регіонального

продовольчого ринку; 2) розширення участі експортерів у міжрегіональних виставках, науково-практичних конференціях; організація і проведення таких заходів на території регіону; 3) видання рекламних буклетів, які б вигідно представляли регіон; публікація необхідних відомостей у пресі та каталогах, випуск періодичних інформаційно-аналітичних бюлетенів; 4) надання безпосередньої підтримки, консультаційної допомоги суб'єктам господарювання та своєчасного інформування про проведені заходи; цілеспрямована робота з конкретними суб'єктами продовольчого ринку; 5) повномасштабне використання потенціалу мережі Інтернет, насамперед, організація отримання у режимі он-лайн інформації за запитом про експортні можливості регіону; створення сайту та розміщення на ньому інформації про регіон та його підприємства; партнерство зі спеціалізованими веб-сайтами і т. п.

Потрібно зазначити, що великий обсяг роботи зі збирання, аналізування, зберігання інформації та документів, пов'язаних із міжрегіональною торгівлею, надання інформаційної продукції (довідники, буклети про експортний потенціал, мультимедійні презентації тощо) повинен здійснюватися спеціалізованим департаментом регіонального розвитку.

Сучасний етап регіонального економічного розвитку ускладнюється процесом адаптації до нових економічних умов, спричинених посиленням глобальних і регіональних інтеграційних процесів, системних перетворень у регіональній політиці, тяжким фінансовим становищем країни в цілому, розвитку інформаційної інфраструктури перешкоджає низка об'єктивних проблем.

Дослідження розвитку інформатизації в агропромисловому комплексі України показало істотне відставання від передових країн майже за всіма основними напрямками: програмне забезпечення, кількість персональних комп'ютерів, систем зв'язку, кількість наявних інформаційних систем, а головне — використовуються застарілі технології проектування, розробки і супроводу інформаційних систем. Згідно з опублікованою доповіддю Всесвітнього економічного форуму «Глобальний звіт про розвиток інформаційних технологій 2015», за зведеним Індексом мережевої готовності 2015 р., який характеризує рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, Ук-

раїна посідає 71 місце у переліку зі 143 держав [4]. За результатами міжнародної оцінки розвитку електронного урядування *United Nations E-Government Survey 2016. E-Government For The Future We Want*, Україна посіла 62-ге місце серед 193 країн-членів Об'єднаних Націй [5]. Аналіз статистичних даних щодо інформатизації підприємств окремих видів економічної діяльності України показав, що в 2015 р. частка підприємств переробної промисловості, які використовували у своїй діяльності комп'ютери, становила лише 24 % від загальної кількості підприємств України [6, с. 197]. І лише 25 % цих підприємств мають доступ до мережі Інтернет [6, с. 198].

В Україні існує низка чинників, які гальмують процес інформатизації в сільській місцевості. Серед них потрібно виділити відносно високу вартість послуг Інтернет-провайдерів, яка не відповідає рівню життя мешканців у сільських регіонах, слабку активність уряду щодо розвитку і поширення нових інформаційних технологій у країні, відсутність відповідної законодавчої бази в цій галузі, низький рівень забезпечення інформаційної безпеки, невисоку мотиваційну готовність населення до використання нових інформаційних технологій, а також недооцінку важливості самого процесу інформатизації [7, с. 376].

Упроваджуючи інформаційні системи, органи управління АПК стикаються з безліччю проблем. Умовно ми їх розділили на проблеми, пов'язані із забезпеченням функціонування системи, управлінські і організаційні проблеми. У цілому, до проблем, які перешкоджають безперебійному функціонуванню системи, відносяться такі: проблеми недостатнього опрацювання функціоналу системи та її кількісного опису, зручного інтерфейсу для роботи фахівців; проблеми відсутності спеціалізованих сервісів і програм автоматичного збору первинної інформації для подальшого ухвалення управлінських рішень. Інформація розрізнена за формами надання (письмова, усна, електронною поштою тощо), на її обробку і введення в систему необхідна велика кількість часу. Також існує кадрова проблема: управлінський персонал у своїй роботі не використовує сучасні програми, які допомагають ухвалити рішення, оскільки не вміє ними користуватися, наприклад для проведення польових досліджень на основі інформаційних технологій.

На сьогодні суб'єкти господарювання, які функціонують на продовольчому ринку, значну частку яких становлять середні і малі підприємства, не мають можливості самостійно виконувати повноцінне дослідження ринку. Відсутність необхідної та достовірної інформації про стан ринку не дає змоги суб'єктам ухвалювати рішення, що забезпечують підвищення їхньої конкурентоспроможності. Для зміни такого становища необхідно удосконалення інформаційної інфраструктури продовольчого ринку, і в першу чергу — його статистичної складової.

Зміни статистичної системи вимагають упровадження нових методів статистичних досліджень, удосконалення управління статистичною системою, підготовки персоналу та переоснащення обчислювального обладнання, ефективного зберігання, обміну і поширення інформації в інтересах користувачів, які формують міжрегіональні зв'язки. Значне розширення кола користувачів інформацією, виникнення нових форм господарювання, різноманіття форм власності обумовлюють необхідність істотних змін у використовуваних методологіях і розробки нових з використанням сучасних методів. У свою чергу, удосконалення статистичної системи на рівні регіону та держави в цілому можливе лише за наявності високотехнологічної корпоративної інформаційно-обчислювальної системи, що включає сучасні інформаційні технології, програмно-технологічні засоби та засоби телекомунікацій, які забезпечують можливість формування статистичного інформаційного ресурсу та оперативного доступу до нього.

Основними напрямками удосконалення статистичної інформаційної системи збору даних мають стати: модернізація наявного програмного забезпечення; упровадження методів і засобів збору даних в електронній формі безпосередньо з підприємств; використання засобів автоматизованого уведення даних шляхом сканування; розробка спеціалізованих засобів уведення даних під час моніторингу ринку продовольчих товарів [8]. Удосконалення системи обміну та поширення інформації також передбачає ряд заходів: модернізацію технології використання обмінних масивів даних; удосконалення промислових засобів обміну повідомленнями та ін.

Враховуючи, що розвиток ринку продовольчих товарів багато в чому залежить від міжрегіональних зв'язків, доцільно створити відповідні статистичні територіальні органи, до компетенції яких входило б збирання, обробка та надання інформації про стан і тенденції розвитку відповідного ринку на суміжних територіях. При цьому, враховуючи, що продовольчий ринок має також свої особливості в межах регіону на кожній окремій території, необхідна якісна статистика його розвитку по районах.

На жаль, на сучасному етапі показники, що надаються офіційною статистикою, не дають змоги виконувати повноцінне та адекватне аналізування стану і тенденцій розвитку ринку продовольчих товарів. Використовуваний набір показників у статистиці продовольчого ринку вимагає серйозних оновлень. Для повноцінного аналізу регіонального ринку продовольчих товарів у структуру показників бажано внести дані щодо змін місткості ринку за окремими товарними групами, а також про зміни частки ринку, яку займають різні фірми. Удосконалення інформаційного забезпечення ринку продовольчих товарів пов'язано з упровадженням нових науково обґрунтованих методів прогнозування платоспроможного споживчого попиту, вивчення його динаміки та просторово-часових характеристик.

Відставання розвитку інформатизації регіонального продовольчого ринку зумовлює необхідність формування у рамках розвитку інформаційної інфраструктури ефективної системи інформаційно-консультаційного забезпечення суб'єктів господарювання агропромислового комплексу. Практика показала, що у сучасних умовах розвиток системи сільськогосподарського консультування стає особливо актуальним, оскільки інформаційно-консультаційні служби є тією необхідною посередницькою структурою, яка в умовах низького інформаційного забезпечення здатна підвищити рівень ефективності аграрного виробництва на основі його інноваційного розвитку. У рамках інформаційного напрямку такі інформаційно-консультаційні служби є відкритою структурою загального доступу, що має інформаційно-довідкову систему з поповненням банків даних інформаційними ресурсами, отримуваними від наукових організацій, органів управління АПК, консультаційних

служб, товаровиробників та інших джерел інформації.

У перспективі на базі структурних підрозділів, які надають функції інформаційного консультування суб'єктам господарювання АПК, доцільним буде створення єдиного інформаційного порталу аграрних знань, що інтегрує тематичні ресурси різних міністерств, відомств, розробників інноваційних продуктів, завданням якого є надання консультацій замовникам у режимі віддаленого доступу. Цей інформаційний портал повинен виконувати такі функції: архів нормативної та нормативно-правової інформації; створення «соціального замовлення» на прикладні розробки та інноваційні проекти; надання доступу до електронних бібліотек публікацій; координація, розповсюдження й оновлення прикладних програм і баз даних; дистанційне навчання; електронна торговельна площа; віртуальна біржа праці; бібліотеки посилань на тематичні сайти міністерств, які описують спектр державних послуг, що надаються товаровиробникам розглянутої нами предметної галузі в електронному вигляді; надання «зворотного зв'язку» користувачам порталу тощо.

Підсумовуючи, можна виділити основні цільові завдання розвитку інформаційної інфраструктури продовольчого ринку:

1. Визначення шляхів розвитку інформаційної інфраструктури на основі створення потужної інформаційної бази з метою активізації міжрегіональної співпраці, відкритого діалогу регіональних органів (Управління агропромислового розвитку обласної державної адміністрації), регіональних агропромислових формувань (асоціацій, агропромислових підприємств та агрофірм), науково-дослідної мережі продуктивності АПК та інших зацікавлених інституцій.

Формування єдиного інформаційного простору кардинально трансформує не тільки систему організаційно-економічних зв'язків, але й інституційно-господарське середовище агроєкономіки, активізує генерацію нових суб'єктів — міжрегіональних інтегрованих структур, які у процесі свого функціонування сприятимуть концентрації профільних активів аграрної сфери, модернізують систему організаційно-економічних відносин в АПК мезорівня, сприятимуть забезпеченню еквівалентності відносин обміну і розподілу, скорочення транзакційних витрат. Міжрегіональне співробітництво суб'єктів АПК суміжних аграрних регіонів сприятиме не тільки оптимізації структури міжрегіонального товарообігу, але й стабілізації фінансового стану багатьох суб'єктів агробізнесу, підвищенню конкурентоспроможності продовольчих товарів.

2. Формування механізму розвитку інформаційних систем і технологій, що забезпечують ефективність функ-

ціонування продовольчого ринку завдяки широкому застосуванню сучасних наукових методів програмно-цільового управління продукційними процесами, технологію упровадження яких необхідно реалізовувати під час розробки відповідних проектів зростання виробництва сільськогосподарської продукції.

Першочерговими завданнями впровадження сучасних інформаційних технологій є: 1) підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь, ферм, матеріальних і трудових ресурсів; 2) прогнозування кількісних і економічних показників продовольчого забезпечення на основі впровадження економіко-математичних методів і моделей; 3) формування баз даних інформації щодо успішності виконання проектів продовольчого забезпечення; 4) освоєння нових більш інтенсивних технологій виробництва зерна, молока, м'яса; 5) упровадження ефективних методів захисту тварин і рослин; 6) підвищення рівня селекційних робіт у рослинництві і тваринництві.

3. Розробка й адаптація прикладного програмного забезпечення.

Прикладні програми можна розділити на три групи: 1) для вирішення нескладних задач управління (для постійного застосування); 2) для вирішення оптимізаційних завдань (для періодичного застосування); 3) для розробки програм соціально-економічного розвитку і вибору напрямів модернізації продовольчого комплексу на перспективу на основі застосування економіко-математичних моделей.

4. Розробка організаційно-правових заходів сприяння переходу до застосування автоматизованих технологій оперативного управління реалізацією державних та регіональних програм розвитку сільського господарства та політики продовольчого забезпечення.

Організація розробки зазначених заходів повинна виходити з необхідності виявлення та усунення наявних недоліків у розвитку інформаційних систем і технологій управління регіональними програмами.

5. Формування ефективної системи інформаційно-консультаційного забезпечення.

Консультаційний напрям включає в себе структури консультаційного обслуговування галузі та підприємств АПК з економічного аналізу, організації та економіки виробництва, управління, технології, бізнес-планування, маркетингу тощо.

Перше зазначене цільове завдання полягає у створенні ефективної тривірневої інформаційної системи, початковим етапом розвитку якої повинно бути визначення основних завдань і показників планування та виконання виробничих процесів і функцій діяльності керівників і спеціалістів агропромислового розвитку регіонів. Для повного розуміння та виконання таких функцій агропромислові формування повинні детально вивчити усі питання, що виникають у процесі господарсько-фінансової діяльності, дати оцінку ефективності використання наявних ресурсів; мати обґрунтований прогноз цін на ресурси і реалізовану

продукцію; мати надійну інформаційну систему оперативного управління; обґрунтовувати і замовляти проектну документацію на проведення машинно-технологічної модернізації та ліквідацію «вузьких місць» у виробництві сільськогосподарської продукції з подальшою реалізацією зазначених проектів і оцінкою їхньої економічної ефективності.

Для вирішення другого поставленого завдання необхідно здійснити заходи щодо підвищення ролі фахівців в освоєнні та впровадженні інформаційних технологій і методики розрахунку та вибору оптимальних варіантів виконання графіків робіт з управління продукційними процесами, виходячи з їхнього ресурсного забезпечення, погодних умов і термінів.

Розробка прикладного програмного забезпечення для вирішення техніко-економічних, технологічних та міжгалузевих завдань можлива тільки у разі детального вивчення кожної компоненти виконуваних технологічних операцій або виробничого процесу. Найбільш складними завданнями створення єдиного програмного забезпечення сільськогосподарських підприємств є завдання з реалізації та переробки сільгосппродукції, оптимальному вирішенню яких перешкоджають фактори обмеження. Щоб усунути ці обмеження потрібно вирішення нових завдань і ухвалення нових управлінських рішень, для чого розробникам програмних продуктів необхідно вивчити велику кількість проблемних питань, що включають законодавчі або інші нормативно-правові акти і документи, та підготувати пропозиції щодо їхнього доопрацювання або скасування, якщо їхні норми чи рішення не забезпечують нормальну діяльність сільгосптоваровиробників. Проте ці пропозиції повинні бути підтверджені відповідними дослідженнями, проведеними авторитетними організаціями.

Четверте цільове завдання — розробка організаційно-правових заходів, спрямовано на: визначення цілей, завдань і функцій кожного структурного підрозділу, керівника і спеціаліста для виконання ними етапів і завдань; формування оптимальної системи управлінських структур регіональних органів АПК; єдність та інтеграція управлінських дій як державних, так і регіональних органів АПК; автоматизовану обробку даних і проведення аналізу техніко-економічних показників виконання виробничих завдань та ін; визначен-

ня переліку інформаційних технологій, які є інструментарієм і засобом інформаційної підтримки ухвалення управлінських рішень, що входять у категорію державних послуг; забезпечення прогнозування кількісних і техніко-економічних показників виконання регіональних програм і даних щодо можливості появи ризиків та шляхів їхнього зменшення; формування баз даних агрегованої інформації про виконання програми; встановлення організаційно-технічної взаємодії системи з користувачами на основі відкритого доступу до регіональних інформаційних ресурсів з метою отримання послуг щодо автоматизованої обробки даних, проведення розрахунків і техніко-економічного аналізу показників виконання програми, моделювання виробництва основних видів сільськогосподарської продукції та інших послуг на договірних умовах.

Формування ефективної системи інформаційно-консультаційного забезпечення повинно гармонізувати спільні зусилля всіх суб'єктів продовольчого ринку з метою максимально якісного продовольчого забезпечення регіону.

Висновки. Створення інформаційної інфраструктури продовольчого ринку у сфері міжрегіональної економічної співпраці ґрунтується на використанні різноманітних форм, що включають: проведення консультацій для спеціалістів; створення торгових і рекламних представництв у регіонах; сприяння фірмам з боку зацікавлених державних структур у підборі торгових посередників у регіонах на основі сформованої бази даних; організацію інформаційних та навчальних центрів, виставок, семінарів, конкурсів; розвиток інфраструктури міжрегіональної торгівлі, комп'ютеризацію засобів комунікації. Отже, у цілому у практиці формування та регулювання інформаційної інфраструктури продовольчого ринку у сфері міжрегіональної взаємодії необхідно використовувати широкий арсенал інструментів і методів, які б дали змогу досягти поставленої мети і водночас доповнювали б один одного.

Удосконалення інформаційної інфраструктури буде сприяти реалізації головної мети — підвищення ефективності економіки регіону внаслідок забезпечення суб'єктів інформацією, необхідною для ухвалення обґрунтованих і ефективних управлінських рішень, а також розвитку інформаційного суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Попова І.А. Інформаційна інфраструктура міжрегіонального співробітництва / І.А. Попова // Економіка та право. — 2015. — № 3 (42). — С. 63—69.
2. Березін О.В. Продовольчий ринок України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку : монографія / О.В. Березін. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 184 с.
3. Бабінова О.О. Міжрегіональне співробітництво: зміст, форми, роль та проблеми реалізації в Україні / О.О. Бабінова // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. — 2011. — Вип. 4 (11) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2011_4/index.html
4. Всемирный Экономический Форум: Индекс сетевой готовности 2015 года // Центр гуманитарных технологий. — 17.04.2015 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://gtmarket.ru/news/2015/04/17/7128>
5. United nations E-Government survey 2016. E-Government in support of sustainable development. Department of Economic and Social Affairs. United Nations. — New York, 2016. — 242 p. [Electronic recourse]. — Access mode : <http://workspace.unpan.org/sites/Internet/Documents/UNPAN96407.pdf>
6. Україна в цифрах 2015 : стат. зб. — К. : Держ. служба статистики України, 2016. — 239 с.
7. Сохнич А. Роль інформаційних технологій та інформаційних систем в управлінні проектами і програмами / А. Сохнич // Теоретичні і практичні аспекти розвитку агропромислового виробництва і сільських територій : матеріали Міжнар. наук.-практ. форуму, 21—24 вересня 2011 р. — Львів, 2011. — С. 374—379.
8. Дмитренко М. Становлення інформаційного суспільства / М. Дмитренко // Освіта і регіон. Політологія. Психологія. Комунікації. — 2014. — № 1—2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/31>
9. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 № 2250-р [Текст] // Офіційний вісник України. — 2010. — № 97. — Ст. 3443.
10. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 № 386-р [Текст] // Урядовий кур'єр. — 2013. — № 105. — 13 червня.

REFERENCES

1. Popova I.A. (2015), Informacijna infrastruktura mizhregional'nogo spivrobotnyctva [Information infrastructure of interregional cooperation], *Ekonomika ta pravo*, No. 3 (42), pp. 63-69.
2. Berezin O.V. (2008), *Prodovolchij rynek Ukrainy: teoretyko-metodologichni zasady formuvannya i rozvytku: Monografiya* [Ukraine Food Market: theoretical and methodological principles of formation and development Monograph], Centr uchbovoyi literatury, Kiev, Ukraine.
3. Babinova O.O. (2011), *Mizhregionalne spivrobotnyctvo: zmist, formy, rol ta problemy realizaciyi v Ukraini* [Interregional cooperation: contents, forms, role and problems of implementation in Ukraine], Derzhavne uprav-

- linnya ta misceve samovryaduvannya : zb. nauk. pr., vol. 4(11), available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2011_4/index.html
4. Centr gumanitarnyh tehnologij (2015), *Vsemirnyj Jekonomicheskij Forum: Indeks setevoj gotovnosti 2015 goda* [World Economic Forum: Network Readiness Index 2015], available at: <http://gtmarket.ru/news/2015/04/17/7128>
5. Department of Economic and Social Affairs. UN (2016), United nations E-Government survey 2016. E-Government in support of sustainable development, New York, USA, available at: <http://workspace.unpan.org/sites/Internet/Documents/UNPAN96407.pdf>
6. The State Statistics Service of Ukraine (2016), *Ukrayina v cyfrax 2015 : statystychnyj zbirnyk* [Ukraine in Figures 2015: Statistical Yearbook], Kiev, Ukraine.
7. Soxnych A. (2011), Rol informacijnyx tehnologij ta informacijnyx system v upravlinni proektamy i programamy [The role of information technology and information systems to manage projects and programs], *Teoretychni i praktychni aspekty rozvytku agropromyslovogo vyrobnyctva i sil'skyx terytorij: materialy Mizhnar. nauk. — prakt. forumu*, Lviv, pp. 374-379.
8. Dmytrenko M. (2014), Stanovlennya informacijnogo suspilstva [The evolution of the information society], *Osvita i region. Politologiya. Psykologiya. Komunikaciyi*, No. 1-2, available at: <http://social-science.com.ua/article/31>
9. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), Pro sxvalennya Konceptiyi rozvytku elektronnoho uryaduvannya v Ukraini: rozporjadzhennya [On approval of the concept of e-government in Ukraine: disposal], *Oficijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 97, art. 3443.
10. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Pro sxvalennya Strategiyi rozvytku informacijnogo suspilstva v Ukraini: rozporjadzhennya [On approval of the Strategy of information society development in Ukraine: disposal], *Uryadovyj kur'yer*, No. 105, June 13th.

Надійшла 23.02.2017

Е.В. Коломыцева, Н.В. Шевченко

Черкасский государственный технологический университет, г. Черкассы

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА В КОНТЕКСТЕ МЕЖРЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Рассмотрены современные проблемы развития информационной инфраструктуры продовольственного рынка. Обоснована целесообразность активизации межрегионального сотрудничества в сфере АПК, обусловленная значительным антикризисным потенциалом, способным оптимизировать структуру межрегионального товарообмена. Определено, что ключевой элемент эффективного межрегионального взаимодействия — формирование мощной информационной инфраструктуры. Приведены основные направления развития информационной инфраструктуры продовольственного рынка в сфере межрегионального сотрудничества. Выделены основные целевые задачи развития информационной инфраструктуры продовольственного рынка с учетом современных проблем, барьеров и перспектив.

Ключевые слова: информационная инфраструктура, продовольственный рынок, межрегиональное сотрудничество, информационно-консультационное обеспечение, единый информационный портал.

O.V. Kolomytseva, N.V. Shevchenko

Cherkasy state technological University, Cherkasy

THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATION
INFRASTRUCTURE OF THE FOOD MARKET
IN THE CONTEXT OF INTERREGIONAL
COOPERATION

The article considers modern problems of development of information infrastructure of the food market. The expediency

of activation of inter-regional cooperation in the field of agriculture, due to the significant anti-crisis potential to optimize the structure of interregional trade. Determined that a key element of the productive inter-regional cooperation is the formation of a powerful information infrastructure. The main directions of development of information infrastructure of the food market in the field of interregional cooperation. Main tasks of the development of the information infrastructure of the food market, given the current problems, barriers and prospects.

Keywords: information infrastructure, food market, interregional cooperation, information-consulting maintenance, integrated information portal.

doi: <https://doi.org/10.15407/—2017.00.00>

УДК 332.02

О.В. ПЕРЕПЕЛЮКОВА, канд. екон. наук, науковий співробітник
відділу проблем міжрегіонального співробітництва

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

О.М. КРАСНОСОВА, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та бізнесу
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СКЛАДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНІВ В УКРАЇНІ

Ключові слова: організаційно-економічний механізм, інноваційний розвиток, регіон, управління, ризики.

Досліджено сутність поняття «організаційно-економічний механізм». Розкрито теоретичну основу оновленого організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком регіонів. Встановлено, що організаційно-економічний механізм управління інноваційним розвитком регіонів можна розділити на групи. Зазначено, що реалізація організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком регіонів в Україні передбачає використання сукупності ресурсів і пов'язана з певними ризиками у зв'язку зі зміною факторів зовнішнього і внутрішнього середовища. Надано результати експертної оцінки економічних, соціальних, технологічних і організаційних ризиків.

Вступ. Реалізація реформи децентралізації влади в Україні і передача частини повноважень на рівень місцевих органів вимагає реформування складових організаційно-економічного механізму управління регіоном. Функції і важелі управління на регіональному та місцевому рівнях досить широкі: від безпосередньої участі в розвитку інфраструктури регіону шляхом прямого бюджетного фінансування або створення і використання з цією метою позабюджетних асигнувань до встановлення пільгового оподаткування підприємствам, які наповнюють внутрішній ринок. Крім того, це вирішення питань соціального розвитку регіону, у тому числі організації інформаційних центрів, що забезпечують населення інформацією про наявність вакансій, створення навчальних центрів перекваліфікації та підтримки малого бізнесу, створення і фінансування регіонального фонду перепідготовки кадрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у формування складових організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком регіонів в Україні належить таким вченим: О. Кузьмін, О. Лапко, В. Мальцев, А. Мерзляк, А. Поручник, Б. Твісс, А. Череп, Й. Шумпетер та ін. Проте деякі теоретичні аспекти потребують додаткового дослідження та уточнення складових організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком регіонів в Україні.

Визначення поняття організаційно економічного механізму у своїх роботах досліджували багато вчених-економістів. Зокрема, А. Кульман стверджує, що «... організаційно-економічний механізм є певною сукупністю або послідовністю економічних явищ» [1]. Б. Мільнер, О. Кочетков та Д. Левчук, а також Д. Сімкін [2, 3] розширили поняття організаційно-економічного механізму, доповнивши його елементами організації процесу ухвалення рішень, системою розподілу і забезпечення ресурсами, основними способами впливу на об'єкт управління, що включають різні методи, наприклад, адміністративно-організаційні та економічні. Ці автори вважають, що «організаційно-економічний механізм управління повинен виконувати такі головні завдання: забезпечення необхідної відповідальності за досягнення конкретних результатів, узгодження цілей, стимулювання і мотивацію учасників діяльності, розподіл та забезпечення ресурсами» [2].

О. Федорович [4] розглядає визначення організаційно-економічного механізму з точки зору системного підходу і розкриває його зміст як взаємозалежну сукупність елементів, організаційно, економічно, а іноді і технологічно, пов'язаних між собою у підсистемах нижчого рівня.

Найбільш близьке до умов і змісту регіонального управління визначення організаційно-економічного механізму сформулював Б. Райсберг. Він розуміє під організаційно-економічним механізмом сукупність організаційних структур і конкретних форм та методів управління, а також правових форм, за допомогою яких реалізуються економічні закони і процеси відтворення, що мають місце за певних обставин [5].

Узагальнюючи розглянуті визначення, можна стверджувати, що з точки зору структурного підходу організаційно-економічний механізм управління повинен містити перелік суб'єктів управління, функції управління, об'єкти управління. Склад і характеристику визначають наявні взаємозв'язки й методи управління, що враховують відповідну ієрархію, мету і завдання управління.

Метою статті є дослідження та визначення теоретичних аспектів формування складових організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком регіонів України.

Результати дослідження. Значимість організаційно-економічного механізму розуміють як певний результат, досягнення якого планується за умови реалізації його економічних та організаційних складових, що деталізуються у завданнях, перелік та послідовність яких може змінюватися залежно від умов, що склалися в економіці країни та регіонів. Деталізація завдань дозволяє послідовно визначити заходи для реалізації, які вимагають конкретного визначення термінів, виконавців, ресурсів і методів реалізації.

Оновлений організаційно-економічний механізм управління інноваційним розвитком регіонів має виходити із чіткого розмежування владних функцій і правової компетенції між усіма рівнями територіальної системи на основі: децентралізації та демократизації системи управління; досягнення компромісу між загальнодержавними і регіональними інтересами; розширення самостійності і підвищення відповідальності кожної управлінської ланки; реалізації територіальної реформи в економіці України на основі дотримання регіональних економічних інтересів; посилення економічних взаємозв'язків між ланками регіонального комплексу та ресурсними можливостями їхнього розвитку; реалізації норм раціонального природокористування та нормалізації екологічної безпеки; досягнення компромісу між економічною ефективністю виробництва і соціальною справедливістю. Досягнення останнього можливо виключно завдяки інноваційному розвитку, який має дві основні складові: реалізацію інноваційних проектів і розвиток інноваційного потенціалу.

Під інноваційним розвитком треба розуміти, перш за все, послідовність реалізованих нововведень, саме ж нововведення, тобто наукова, науково-технологічна або технічна розробка, винахід, стає інновацією, як правило, у вигляді товару, послуги або методу. Нововведення успішніше, якщо охоплює не одну сферу економічної діяльності, а включає такі сфери: управління, маркетинг, навчання, фінанси, комунікації тощо. Отже, інноваційний розвиток має бути комплексним, бо включає не тільки інноваційний процес, а й розвиток системи факторів і умов, необхідних для його здійснення.

Ефективне управління інноваційним розвитком вимагає глибокого теоретичного об-

грунтування та системного вивчення. А розробка ефективних інструментів управління інноваційним розвитком потребує використання різних підходів — структурного, функціонального, процесного та їхнє узагальнення задля формування організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком регіонів України.

Формування організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком регіонів в Україні передбачає дослідження змісту поняття «механізм» у його більш загальному сенсі. Так, в економічному словнику поняття «механізм» розглядається як послідовність станів або процесів, що визначають якунебудь дію, явище, або як система, що визначає порядок будь-якого виду діяльності [2]. А організаційно-економічні механізми мають певні відмітні характеристики, а саме: вихідне явище — причина, яка запускає економічний механізм, іноді легко встановлюється, а іноді — невідома; поки механізм не почне діяти, неможливо вказати учасників та виконавців механізму, ними може бути будь-яка зі сторін господарських відносин, або вони по черзі можуть виконувати різні ролі; фактори впливу, які діють на перебіг механізму й часто не піддаються кількісній оцінці; реалізація механізму може наштовхнутися на опір з боку його потенційних учасників і виконавців, міру якого заздалегідь неможливо передбачити. Причому, чим нижче у соціально-економічній ієрархії знаходиться учасник механізму, тим важче змусити його змінити свою поведінку за допомогою заходів державного регулювання.

Враховуючи ступінь впливу держави, організаційно-економічні механізми управління інноваційним розвитком регіонів можна розділити на такі групи: 1) механізми, засновані на використанні важелів саморегулювання, коли головна функція держави полягає в тому, щоб визначити економіко-правові умови діяльності для всіх суб'єктів ринкових відносин, а самі відносини регулюються ринком; 2) механізми державного регулювання, що значно розширюють функції держави і передбачають участь у всіх фазах процесу відтворення; 3) механізми стихійного регулювання, які характеризуються пасивною роллю держави і відсутністю передумов для використання важелів управління. Такий механізм може призвести до поглиблення економічної кризи, подаль-

шого розбалансування ринкового механізму і гіперінфляції.

Реалізацію організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком регіонів в Україні забезпечують його учасники. До них належать інститути влади, які ухвалюють рішення, учасники, які визначають цілі та завдання механізму, а також методи і інструменти їхньої реалізації, або суб'єкти управління як основний елемент керуючої системи, що забезпечує взаємодію інших елементів. Реалізація організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком регіонів в Україні передбачає використання сукупності ресурсів — матеріальних, фінансових, трудових та інформаційних.

Своєчасність і повноту реалізації організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком регіонів в Україні забезпечує система контролю, ефективність функціонування якої вимагає визначення термінів, видів контролю і контрольованих параметрів. Нормативно-правове забезпечення організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком регіонів в Україні передбачає використання методів та інструментів, закріплених у чинному законодавстві і в угодах між учасниками.

Формування і реалізація організаційно-економічного механізму управління інноваційною діяльністю в регіоні пов'язана із певним ризиком порушення його функціонування у зв'язку зі зміною факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Для зручності оцінки ризиків доцільно розділити їх на чотири групи: економічні, соціальні, технологічні та організаційні [5]. Вплив ризиків можна оцінити за допомогою використання методу експертних оцінок, а обробку результатів здійснювати за допомогою методу парних порівнянь на основі багатомірного шкалювання. У результаті можна отримати низку ризиків, які мають пріоритетне значення та визначають результативність організаційно-економічного механізму управління інноваційною діяльністю регіону у поточному періоді.

Емпіричне оцінювання ризиків експертами дало змогу визначити, що найбільш впливовими є технологічні (32,5 %). З них вирішальне значення мають невивчені інноваційних технологій як найбільш впливовий за рангом ризик, що дорівнює 16,2 %, а також швидкість

оновлення світових технологій (7,9 %). У той же час, найнижчу оцінку у цій групі отримала схильність інноваційних процесів до впливу зовнішніх факторів, — 2,3 %. Вірогідність зміни інноваційних пріоритетів становила 6,1 %.

Група соціальних ризиків визнана другою за значимістю, вона становить 26,5 %, причому найвагоміший ризик у цій групі — низька культура поводження з ресурсами, необхідними для реалізації інновації (13,3 %). Супротив нововведенням становив 7 %, низька кваліфікація виконавців — 5,1, недбалість осіб, що відповідають за реалізацію проектів, — 1,1 %.

Групи економічних і організаційних ризиків отримали відповідно 20,4 і 20,6 %. Найвагомішим економічним ризиком є низька інвестиційна привабливість регіонів (9,8 %), потім йдуть ризики, пов'язані із нестачею власних коштів і неможливістю використання кредитів (4,5 %), найменше значення у цій групі має оцінка ризику відсутності державної підтримки — 1,6 %. Група організаційних ризиків отримала такі оцінки: помилкове визначення потреби у ресурсах — 10,9, неефективне планування — 5,7, недосяжність ринку ресурсів — 2,4, можливість корегування етапів реалізації інноваційного проекту — 1,6 %.

Висновки. Проведене дослідження теоретичних аспектів формування складових організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком регіонів підтвердити гіпотезу, що оновлений організаційно-економічний механізм управління регіоном має виходити із чіткого розмежування владних функцій і правової компетенції між усіма рівнями територіальної системи. А реалізацію організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком регіонів в Україні забезпечують його учасники завдяки ефективному використанню сукупності ресурсів: матеріальних, фінансових, трудових та інформаційних. Встановлено, що формування та реалізація організаційно-економічного механізму управління інноваційною діяльністю в регіоні пов'язана з певними ризиками, які поділено на чотири групи: економічні, соціальні, технологічні та організаційні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кульман А.А. Экономические механизмы / А. А. Кульман; пер с фр.; под общ. ред. Н.И. Хрустальной. — М. : Прогресс, Универс, 1993. — 92 с.
2. Мильнер Б.З. Управление территориально-производственными комплексами и программами их создания / Б.З. Мильнер, А.В. Кочетков, Д.Г. Левчук. — М. : Наука, 1985. — 232 с.
3. Симкин Д.Г. Некоторые особенности развития организационно-экономического механизма управления регионом / Д.Г. Симкин // Вестник ОГУ. — 2009. — № 8 (102). — С. 22—29.
4. Федорович В.О. Состав и структура организационно-экономического механизма управления собственностью крупных промышленных корпоративных образований / В.О. Федорович. — Новосибирск : Сибирская финансовая школа. — 2006. — № 2. — С. 45—54.
5. Мерзляк А.В. Державне регулювання інноваційного розвитку регіону : монографія / А.В. Мерзляк, О.В. Кіктенко. — Запоріжжя : КПУ, 2009. — 160 с.
6. Кузьмін О.Є. Інвестиційна та інноваційна діяльність : монографія / Кузьмін О.Є., Князь С.В., Тувакова Н.В., Кузнецова А.Я. [За наук. ред. О.Є. Кузьміна]. — Львів : ЛБІ НБУ, 2003. — 223 с.

REFERENCES

1. Kulman A.A. (1993), *Есјnјmsсheсkіe meсhsnіzms* [Economic mechanisms], JSC Publishing group Progress, Universitas, Moscow, RF.
2. Milner B.Z. (1985), *Upravlenie teritorialno-proizvodstvenіmi kompleksami i programami ih sozdaniya* [Management of territorial production complexes and programs for their creation], Nauka, Moscow, RF.
3. Simkin D.G. (2009), *Nekotorіe osobennosti razvitiya organizatsionno-ekonomіcheskogo mehanizma upravleniya regionom* [Some features of the development of the organizational and economic mechanism of the region management], *Herald of the OSU*. — no. 8 (102)., pp. 22-29.
4. Fedorovich V.O (2006), *Sostav i struktura organizatsionno-ekonomіcheskogo mehanizma upravleniya sobstvenosty kрupnіh promіshlenіh korporatіvnhіh obrazovanі* [Composition and structure of the organizational and economic mechanism for managing the property of large industrial corporate entities], *Siberian Financial School*. — No. 2. — pp. 45-54.
5. Merzlyak A.V. (2009), *Dergavne regulirovanіe innovatsionnoe rozvіtky region* [Derzhavne reguluyuvannya innovatsiy-noho rozvytku rehionu], KPU, Zaporizhzhia, Ukraine.
6. Kuzmin O. (2003), *Investicionaya ta innovatsionnaya diyalnost* [Investment and Innovation], LBI NBU, Lviv, Ukraine.

Надійшла 17.02.2017

Е.В. Перепелюкова

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

Е.Н. Красноносова

Харьковский национальный экономический
университет имени Семена Кузнеця, г. Харьков

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ
ФОРМИРОВАНИЯ СОСТАВЛЯЮЩИХ
ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО
МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМ
РАЗВИТИЕМ РЕГИОНОВ В УКРАИНЕ

Исследовано понятие «организационно-экономический механизм». Раскрыта теоретическая основа обновленного организационно-экономического механизма управления инновационным развитием регионов. Установлено, что организационно-экономические механизмы управления инновационным развитием регионов можно разделить на группы. Отмечено, что реализация организационно-экономического механизма управления инновационным развитием регионов в Украине предусматривает использование совокупности ресурсов и связана с определенными рисками в связи с изменением факторов внешней и внутренней среды. Представлены результаты экспертной оценки экономических, социальных, технологических и организационных рисков.

Ключевые слова: организационно-экономический механизм, инновационное развитие, регион, управление, риски.

O.V. Perepelyukova

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kyiv

O.M. Krasnonosova

Kharkiv National University of Economics
S. Kuznets, Kharkiv

THEORETICAL ASPECTS OF COMPONENTS
OF ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISM
FOR MANAGING INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF REGIONS IN UKRAINE

The essence of the concept organizational-economic mechanism is investigated in the article. The theoretical basis of the renewed organizational and economic mechanism for managing innovation development in the region is disclosed. It is established that the organizational and economic mechanisms for managing the innovative development of the regions can be divided into groups. It is noted that the implementation of the organizational and economic mechanism for managing the innovative development of regions in Ukraine involves the use of a set of resources and is associated with certain risks due to changes in external and internal factors. The results of expert evaluation of economic, social, technological and organizational risks are presented.

Keywords: organizational and economic mechanism, innovative development, region, management, risks.

doi: <https://doi.org/10.15407/—2017.00.00>

УДК 331.101 : 331.5

Л.О. ЗГАЛАТ-ЛОЗИНСЬКА, канд. екон. наук, професор Міжнародної кадрової академії
кафедра управління персоналом та економіки праці
ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом», м. Київ

НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Ключові слова: соціально-трудова відносина, мінімальна заробітна плата, добровільне соціальне страхування, системна криза.

Обґрунтовано необхідність удосконалення системи соціально-трудова відносин в Україні. Проаналізовано проблеми сучасного стану соціально-трудова відносин та визначено основні фактори, що впливають на їхню системну кризу. Запропоновано напрями та конкретні організаційно-правові заходи для покращення соціально-трудова відносин, які мають бути реалізовані на загальнодержавному рівні.

Вступ. Сучасний стан соціально-трудова відносин характеризується кризовими явищами на усіх рівнях — від індивідуального до макроекономічного. Негативні прояви спостерігаються у відносинах щодо відтворення робочої сили працівників, зокрема використання, оплати їхньої праці та забезпечення високої якості життя, організації безпечних умов праці, захисту інтересів сторін соціально-трудова відносин. Серед причин недостатньої уваги до здійснення змін у соціально-трудова відносинах є недооцінка важливості їхнього впливу на державну бюджетну політику, зростання навантаження на видаткову частину бюджету соціальними трансфертами; скорочення сукупного внутрішнього попиту та відповідно уповільнення темпів економічного зростання; активізацію міграційних процесів та відтік з України інтелектуального капіталу; на створення правових та організаційних засад модернізації системи соціального страхування та реалізації стратегії подолання бідності.

Необхідність здійснення заходів для реформування сфери трудових відносин також визначено як один з пріоритетів Стратегії сталого розвитку «Україна — 2020» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих напрямів становлення та реформування соціально-трудова відносин в Україні присвітили свої праці такі вчені: О.А. Атаєва, П.Ю. Буряк, Л.В. Головка, Л.О. Городецька, М.Л. Григор'єва, О.А. Грішнова, Н.І. Єсінова, О.Л. Єськов, Л.І. Жук, Г.Т. Завіновська, Т.А. Заяць, В.П. Звонар, А.В. Калина, Б.А. Карпинський, О.І. Карпіщенко, В.М. Ковальов, А.М. Колот, Е.М. Лібанова, В.С. Рижиков, В.Г. Сумцов, І.В. Терон, О.М. Уманський, І.Д. Фаріон, І.М. Черненко та ін. Водночас питання їхньої модернізації натепер стоїть досить гостро і вимагає повернення уваги представників виконавчої влади до цього питання

задля зменшення соціальної напруги рівня соціально-економічної нестабільності в державі. Широкомасштабність цих заходів потребує визначення першочергових напрямів, відтермінування реалізації яких загрожує економічній безпеці України.

Метою статті є аналіз сучасного стану соціально-трудових відносин та визначення пріоритетних заходів подолання кризових явищ, що виникають у процесі їхнього формування в Україні.

Результати дослідження. Формування соціально-трудових відносин відбувається на основі формального практично спотвореного механізму взаємодії між найманими працівниками та роботодавцями за посередництвом державних органів законодавчої і виконавчої влади. Такий механізм передбачено реалізувати для встановлення мінімальних соціальних гарантій у сфері праці, надання безпечних умов праці. Розглядаючи наявну систему визначення мінімальних гарантій у сфері оплати праці, відзначимо занадто низький її розмір, що щороку затверджується Кабінетом Міністрів та закладається до Бюджету України. Визначення розміру мінімальної заробітної плати має встановлюватися під час формування Генеральної тарифної угоди після тристоронніх переговорів між представниками об'єднаних профспілок та представниками об'єднаних роботодавців, що контролюється з боку державних органів влади із недопущенням невиконання заробітною платою відтворювальної функції. Національна тристороння соціально-економічна рада не реалізує функції соціального діалогу, у результаті чого мінімальна заробітна плата «за звичкою» прирівнюється до прожиткового мінімуму на працездатну особу. Останній визначається вартістю мінімального споживчого кошика, та забезпечує просте відтворення робочої сили. Потрібно відзначити, що розрахована Міністерством соціальної політики вартість товарів споживчого кошика є фактично заниженою через обмеженість можливості придбання українцями товарів безпосередньо у виробника за заявленими цінами, а на споживчому ринку представлені імпортні товари, низька якість яких часто не дає змоги використовувати їх у зазначені в постанові терміни [2]. Вартість мінімальної заробітної плати не диференціюється в регіональному розрізі незважаючи на значну розбіжність цін.

Також наявна система оподаткування передбачає вирахування із мінімальної заробітної плати податку на доходи з фізичних осіб, сплати внесків у фонд загальнообов'язкового страхування та пенсійний фонд, військового збору, таким чином мінімальна заробітна плата априорі не може виконати відтворювальної функції.

Особи, що вимушені виживати на мінімальну заробітну плату, повинні замінювати дорогі товари дешевими, наприклад, яловичину субпродуктами чи домашньою птицею, відмовлятися від свіжих фруктів та овочів, що зменшує поживність і калорійність раціону та негативно впливає на стан здоров'я населення. Здоровий глузд вимагає зміни структури й параметрів споживчого кошика, адже у ньому навіть не передбачено споживання вершкового масла, а до переліку ліків входять засоби, що часто не відповідають клінічним протоколам, затвердженим Міністерством охорони здоров'я. Зважаючи на високий рівень захворюваності населення на серцево-судинні, вірусні (гепатит, ВІЛ/СНІД, туберкульоз), онкологічні захворювання, перелік ліків є зовсім не реальним. Унаслідок низьких бюджетних витрат на охорону здоров'я, затримки запровадження нової системи медичного страхування, яка є складовою системи соціально-трудових відносин відтворення людського капіталу, знижується рівень доступності надання медичних послуг. За даними Держкомстату, в Україні зафіксовано 29 % домогосподарств, у яких хто-небудь із членів протягом останніх 12 місяців за потреби не зміг отримати медичну допомогу, придбати ліки та медичне приладдя [3, с. 58]. Погіршується якість складової трудового капіталу — лише 50 % міського населення та 49,3 % сільського населення оцінює стан свого здоров'я як добрий, у той час як задовільний — 41,0 та 39,7 % та поганий — 9,0 та 11 % відповідно [3, с. 16].

Таким чином, Мінсоцполітики необхідно забезпечити перегляд наборів товарів у структурі мінімального споживчого кошика, їхню адекватну грошову оцінку вартості (ринкову ціну), а також врахувати податки на оплату праці.

Треба відзначити порушення Закону України «Про оплату праці»: під час формування штатних розписів установ та організацій державної форми власності (у держадміністраціях, пенсійних фондах, фондах соціального захисту, загальноосвітніх закладах та організаціях охо-

рони здоров'я та ін.) фахівцям, службовцям призначається оклад, розмір якого дорівнює мінімальній заробітній платі. Зокрема, у ст. 3 Закону України «Про оплату праці» зазначено, що «мінімальна заробітна плата — це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, а також погодинну норму праці» [4]. Водночас працю службовців та фахівців не можна класифікувати як просту чи некваліфіковану. Реалізуючи норми даного Закону, Верховна Рада повинна була б затверджувати не лише мінімальну за місяць, але і мінімальну годинну заробітну плату. Отже, якщо мінімальна заробітна плата становить 1450 грн (травень—листопад 2016 р.) [5, с. 21], то відповідно мінімальна годинна заробітна плата становитиме 7,55 грн, що практично в 26 разів менше, ніж в економічно розвинених країнах, зокрема в США. Встановивши таким чином мінімальну годинну оплату праці (з урахуванням оподаткування), що забезпечуватиме достойний рівень життя, можна спростити процедуру контролю органами податкового нагляду та проконтролювати дотримання даного нормативу кожною організацією, використовуючи наявну статистичну звітність. Прийняття такого закону вигідно усім сторонам соціально-трудова відносин: з точки зору держави це зумовить більше наповнення державного бюджету, для працівників це дасть змогу встановлювати обґрунтований гідний рівень оплати праці, а для роботодавців, вітчизняних товаровиробників стане визначальним фактором активізації їхньої подальшої діяльності.

Виникає слушне питання: якщо це вигідно усім, то чому ж досі це не здійснено? Відповідь криється в лобюванні депутатами Верховної Ради інтересів певних олігархічних кланів і представників бізнес-структур [6], яким не вигідним є збільшення видатків на оплату праці, та відповідно нарахувань до держбюджету. Працівники, які практично зневірилися у системі загальнообов'язкового державного страхування, також не зацікавлені в легалізації заробітної плати, адже це призведе до її падіння. Логіку працівників зрозуміти не важко. Зважаючи на те, що середня очікувана тривалість життя чоловіків при народженні становить 66,4 роки [7, с. 43], то і пенсію вони будуть отримувати шість років за умови як мінімум

25-річної трудової діяльності. Низький розмір пенсій за віком, відсутність індексації нарахованих пенсій упродовж останніх чотирьох років зумовили втрату їхньої купівельної спроможності практично на 2/3. Поступове ж підвищення пенсійного віку, яке неодноразово анонсувалося Урядом, може призвести до того, що чоловіки взагалі не встигнуть вийти на пенсію. Щодо форм соціального захисту працюючого населення, то соціальне страхування на випадок втрати працездатності більшою мірою перекладено на плечі роботодавців, лікування здійснюється переважно за кошти пацієнтів, а розмір допомоги по безробіттю не дає змоги розглядати його як підставу для легальної зайнятості.

Низький рівень оплати праці зумовлює розвиток корупції, зниження рівня відповідальності за виконувану роботу, порушення трудової дисципліни через незадовільну мотивацію та поєднання зайнятості на первинному та вторинному ринках праці. Знайти нове робоче місце для цих працівників доволі складно. Так, навантаження на одне вільне робоче місце працівників вищих державних органів, службовців, керівників, менеджерів становить 22 особи, фахівців — 13, технічних службовців — 20 осіб [7, с. 61]. У той же час у структурі зареєстрованих безробітних працівники найпростіших професій складають лише 14,6 %. Таким чином, незайняті громадяни, маючи вищу або професійно-технічну освіту, відчувають себе не реалізованими на ринку праці та вимушені шукати робоче місце за межами своєї професійної групи або за межами України. Отже, становлення заниженої ставки оплати праці для кваліфікованих працівників є головним фактором, що зумовлює відтік найбільш активного людського капіталу з України. Для встановлення мінімальної зарплати найважливішим моментом має бути передбачення такої суми грошей, яка б була достатня для утримання і виховання необхідної для суспільства кількості дітей.

Зволікання з реалізацією пенсійної реформи, низький рівень пенсійного забезпечення негативно впливає на структуру зайнятості у розрізі вікових груп. Так, у 2013 р. питома вага осіб старше працездатного віку складала 6,8 % економічно активного населення. Хоча у 2014—2015 рр. її величина скоротилася майже удвічі — до 3,9 % [7, с. 48], ці зміни не можна

вважати позитивними, адже це спричинено запровадженням нових умов нарахування спеціальних пенсій та податку на пенсії пенсіонерів, що працюють. У результаті цього ті зайняті громадяни старше працездатного віку, які займали низькооплачувані робочі місця, втратили сенс працювати і звільнились. Особливо це ускладнило роботу науково-дослідних, навчальних, лікувально-профілактичних закладів, які вимушені були терміново вирішувати проблему наповнення фонду оплати праці та переводити працівників на неповний робочий тиждень. Потрібно відзначити, що криза галузей з високим рівнем інтелектуального капіталу й досі не подолана, а скорочення їхнього державного фінансування продовжується.

На нашу думку, витіснення осіб старше працездатного віку повинно було б здійснюватися не через жорстку державну політику, а еволюційним шляхом, зокрема за рахунок збільшення розмірів пенсій, запровадження обмежень на виплату заробітної плати, коли сукупний дохід (пенсія та заробітна плата) перевищують 10 прожиткових мінімумів. Необхідно вживати заходи для збільшення кількості новостворених робочих місць не за рахунок утиску соціально вразливих верств населення, таких як пенсіонери, а за рахунок розвитку підприємництва, державно-приватного партнерства, залучення інвестицій у розвиток підприємств.

Головним чинником розвитку підприємств, що працюють на задоволення попиту на внутрішньому ринку, є зростання реальної заробітної плати українців. Підтвердженням цього є те, що у структурі витрат домогосподарств частка статті «придбання товарів та послуг» становить 90,1 % [5, с. 20]. Отже, якщо закласти у бюджет збільшення соціальних стандартів, шоквартально на 5–10 % перевищуючи індекс цін споживача, то можна довести рівень реальної середньої заробітної плати хоча б до рівня 2013 р. Різке зростання реальної заробітної плати практично удвічі, як це передбачено урядом на 2016 р., може призвести не до зростання внутрішнього виробництва, а, навпаки, до розкручування інфляційної спіралі, коли не підкріплена товарами грошова маса буде збільшувати тиск на курс гривні. Йдеться про такі темпи зростання доходів працюючих, які відповідають темпам зростання обігових коштів підприємств-резидентів, що працюють на внутрішньому рин-

ку. Правильним у даному контексті може бути урядова політика щодо скорочення оподаткування фонду оплати праці, що вже у 2016 р. призвела до зростання середньомісячної реальної заробітної плати на 9,1 % [5, с. 20].

Саме державним органам має належати провідна роль у становленні системи соціально-трудових відносин. На теперішній час лише 6343,3 тис. працівників охоплено колективними договорами, а це практично третина економічно активного населення [7, с. 72]. Необхідно реалізувати нормативні акти для набуття профспілками реальних прав відстоювати інтереси та права працівників, забезпечити реалізацію норм чинного законодавства щодо захисту прав працюючих [8, с. 117], зокрема Закону «Про індексацію доходів громадян», без урахування поправок, що спотворюють його зміст.

Висновки. Можна визначити основні напрями реформування соціально-трудових відносин в Україні:

- у сучасних умовах першочерговими заходами є модернізація соціально-трудових відносин, пов'язаних з оплатою праці і забезпеченням повної та продуктивної зайнятості, відтворення людського капіталу;
- необхідно забезпечити виконання відтворювальної функції мінімальною заробітною платою, розмір якої забезпечував би не лише просте, а й розширене відтворення трудового потенціалу, з урахуванням поточної ставки оподаткування та складу сім'ї;
- за умов обмеження залучення закордонних інвестицій саме поступове зростання реальної заробітної плати, відновлення індексації доходів населення, у тому числі і пенсій, стипендій, має стати джерелом поживлення економічної активності суб'єктів господарювання в Україні та економічного зростання;
- запровадження пенсійного та медичного страхування посилить рівень громадського контролю та поступово призведе до детінізації оплати праці;
- першочерговим джерелом підвищення рівня життя населення, інструментом скорочення рівня безробіття продовжує залишатися вітчизняне виробництво товарів народного споживання, тому підтримка його, у тому числі і за рахунок зростання внутрішнього попиту, є важливою складовою частиною політики держави та удосконалення соціально-трудових відносин зайнятості.

Зазначені вище заходи визначають лише основні напрями реформування соціально-трудо­вих відносин, реалізація яких неодмінно позитивно впливатиме на соціальну політику, ринок праці, економічний розвиток України у цілому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020»* : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
2. *Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення* : постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2000 № 656 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-%D0%BF>
3. *Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2015 році* : стат. збірник / Державна служба статистики України. — К., 2016. — 149 с.
4. *Про оплату праці*: Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>
5. *Соціально-економічний розвиток України за січень—вересень 2016 року* : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/so_ek_r_u/soekru_u/arh_soekru_16.htm.
6. *Жартовська М.* Як Порошенко та олігархи допомогли Яценюку лишитися на посаді / М. Жартовська, Р. Кра­вець, Д. Ларін // Українська правда. — 17 лютого 2016 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/>
7. *Статистичний щорічник України за 2015 рік* / Державна служба статистики України / за ред. І.М. Жук. — К., 2016. — 575 с.
8. *Заяць Т.А.* Трансформаційні зміни соціально-трудо­вих відносин у контексті формування соціального капі­талу / Т.А. Заяць, О.І. Дяконенко // Економіка регіону. — 2012. — № 1. — С. 111—117.

REFERENCES

1. The President of Ukraine (2015), *Pro Strategiyu stalogo rozvytku «Ukrayina — 2020»* : Ukaz [On the strategy of sustainable development «Ukraine — 2020»: Decree], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
2. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2000), *Pro zatverdzhennya naboriv produktiv xarchuvannya, naboriv neprodovolchych tovariv ta naboriv poslug dlya osnovnykh socialnykh i demografichnykh grup naseleennya* : Postanova [On approval of kits of food, non-food products and sets of sets services for major social and demographic groups : Decision], available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-%D0%BF>
3. The State Statistics Service of Ukraine (2016), *Samoocinka naseleennyam stanu zdorov'ya ta rivnyia dostupnosti okremykh vydiv medychnoyi dopomogy u 2015 roci* : Statystychnyj zbirnyk

- [Self population health status and availability of certain types of medical care in 2015 : Statistical Yearbook], Kiev, Ukraine.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1995), *Pro oplatu praci* : Zakon Ukrayiny [On remuneration, The Law of Ukraine], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>
  5. The State Statistics Service of Ukraine (2016), *Socialno-ekonomichnyj rozvytok Ukrayiny za sichen—veresen 2016 roku* [Socio-economic development of Ukraine in January-September 2016], available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/so_ek_r_u/soekru_u/arh_soekru_16.htm.
  6. Zhartovska M., Kravetz R. and Larin D. (2016), *Yak Poroshenko ta oligarxy dopomogly Yacenyuku lyshytysya na posadi* [As Poroshenko and Yatsenyuk oligarchs helped to remain in office], *Ukrayinska Pravda*, available at: <http://www.pravda.com.ua/>
  7. The State Statistics Service of Ukraine (2016), *Statystychnyj shhorichnyk Ukrayiny za 2015 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2015], I.M. Zhuk (ed), Kiev, Ukraine.
  8. Zayacz T.A. and Dyakonenko O.I. (2012), *Transformacijni zminy socialno-tudovykh vidnosyn u konteksti formuvannya socialnogo kapitalu* [Transformational changes in industrial relations in the context of social capital], *Ekonomika regionu*, pp. 111—117.

Надійшла 27.01.2017

Л.А. Згалат-Лозинская

ЧАО «Высшее учебное заведение «Межрегиональная академия управления персоналом», г. Киев

НАПРАВЛЕНИЯ ПРЕОДОЛЕНИЯ КРИЗИСА СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ

Обоснована необходимость совершенствования системы социально-трудо­вых отношений в Украине. Про­анализированы проблемы современного состояния соци­ально-трудо­вых отношений и определены основные факторы, которые влияют на их системный кризис. Пред­ложены направления и конкретные организационно-правовые меры для улучшения социально-трудо­вых от­ношений, которые должны быть реализованы на обще­государственном уровне.

Ключевые слова: социально-трудо­вые отношения, мини­мальная заработная плата, добровольное социальное страхование, системный кризис.

L.O. Zgalat-Lozynska

PJSC «Higher education institution «Interregional Academy of Personnel Management», Kyiv

DIRECTIONS OF SOCIAL-LABOUR RELATIONS SYSTEM CRISIS OVER-COMING IN UKRAINE

In the article established the necessity of the system of social-labour relations is for Ukraine updating. The problems of the modern state of social-labour relations are analysed and basic factors which influenced on their system crisis are certain. Directions and concrete organizational, legal actions which must be realized at national level for the improvement of social-labour relations are offered.

Keywords: social-labour relations, minimum wage, voluntarily social security, system crisis.

doi: <https://doi.org/10.15407/—2017.0.00>

УДК 339 924 : 620.9

В.Е. ЛІР, канд. екон. наук, пров. наук. співроб. відділу секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

О.С. БИКОНЯ, мол. наук. співроб. відділу секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЕНЕРГЕТИКИ ТА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ

Ключові слова: енергетичні ринки, енергоефективність, енергетична безпека, державне регулювання, інституційне забезпечення, дорожня карта, євроінтеграція, директива, регламент, імплементація.

Здійснено аналіз стану імплементації у національне правове поле європейських нормативних актів у сфері енергетики та енергоефективності в рамках виконання положень Договору про заснування Енергетичного співтовариства та Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Визначені проблеми, пріоритетні напрями та етапи гармонізації інституційного середовища функціонування ринків енергоресурсів України та ЄС з урахуванням дотримання прийняттого рівня національної енергетичної безпеки. Представлені оцінка сучасного рівня імплементації міжнародних зобов'язань України та дорожня карта подальшого удосконалення національного енергетичного законодавства.

Вступ. Приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства у 2009 р. поставило завдання проведення в країні комплексних ринкових реформ в енергетиці, спрямованих на подальшу інтеграцію в європейський енергетичний простір. Актуальність та новий ракурс цієї проблематики обумовлені набуттям чинності економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [1], яка надає нові можливості щодо умов торгівлі енергоресурсами (запровадження глибокої та всеохоплювальної зони вільної торгівлі), проте ставить і певні виклики для української енергетики. Під час розгляду питань щодо імплементації законодавства ЄС постає проблема аналізу формування в Україні основних положень єдиного енергетичного ринку в країнах Європи. Отже, перш за все потрібно звернути увагу на пакети нормативно-правових актів у сфері енергетики, що регламентують внутрішній ринок природного газу та електроенергії в країнах ЄС, а також нормативне регулювання у сфері енергоефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує декілька досліджень та публікацій стосовно проблематики моніторингу виконання Україною взятих зобов'язань в енергетичній сфері [2—5]. Зміст наведених публікацій збігається у висновках про значне відставання у дотриманні встановлених графіків імплементації в Україні директив та регламентів Другого та особливо Третього енергетичних пакетів ЄС. Хоча в роботі [6] достатньо обґрунтована необхідність неухильного дотримання підписаних Україною зобов'язань задля прогресу

реформ в енергетичній сфері. Як зазначає автор, «необхідність виконання міжнародних зобов'язань дає змогу також забезпечити послідовність перетворень, незважаючи на можливий опір змінам з боку «існуючої» системи».

Натомість переважна більшість оприлюднених матеріалів має інформаційно-публіцистичний характер і не дає поглибленого уявлення про наявні проблеми імплементації європейського законодавства у сфері енергетики та енергоефективності, акцентуючи увагу на чинниках виключно суб'єктивного характеру українських відповідальних посадових осіб. Наприклад, експерти громадської організації «Діксі Груп» вказують на відсутність конкретного державного інституту та посадової особи, відповідальних за реалізацію таких амбіційних проектів як реформування газового ринку та ринку електроенергетики відповідно до нормативно-правових актів ЄС. Також у вказаних публікаціях не наголошується на важливості паралельного ухвалення актів вторинного права після ухвалення відповідних законів. Разом з тим доповіді із зазначеної проблематики, які обговорювалися на Комітетських слуханнях Верховної Ради України, відомі лише вузькому колу зацікавлених фахівців. Можна констатувати, що у науково-прикладному аспекті ця проблема майже не знайшла свого комплексного відображення у провідних фахових виданнях, включаючи оцінку подальшої перспективи економічного співробітництва України та ЄС у сфері енергетики в частині синхронізації відповідного нормативно-правового забезпечення.

Постановка завдання. Метою статті є визначення проблем, пріоритетних напрямів та етапів гармонізації інституційного середовища функціонування ринків енергоресурсів України та ЄС з урахуванням необхідності підвищення рівня національної енергетичної безпеки, а також оцінка сучасного рівня імплементації зобов'язань України в рамках Енергетичного співтовариства та Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Інституційна обумовленість енергетичного співробітництва України та ЄС. Початком співробітництва між Україною та ЄС в енергетичній сфері можна вважати Меморандум про взаєморозуміння між Україною та ЄС щодо співробітництва у сфері енергетики [7], що був укладений 1 грудня 2005 р. Відповідно до дано-

го документа передбачалась реалізація дорожніх карт за такими напрямками: ядерна безпека, інтеграція ринків електроенергії та природного газу, підвищення безпеки енергопостачання і транзиту вуглеводнів, енергоефективність.

Подальшим кроком у співробітництві в даному напрямі стали переговори наприкінці 2008 р. стосовно набуття Україною членства в Енергетичному Співтоваристві. Відповідно до результатів переговорів та ухвалення рішень Радою Міністрів Енергетичного Співтовариства, 24 жовтня 2010 р. був підписаний Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства [8]. Даний документ набрав чинності 1 лютого 2011 р., і цей факт потрібно вважати початком підготовки для імплементації актів законодавства ЄС в енергетичній сфері. На виконання зобов'язань було ухвалено розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо виконання зобов'язань в рамках Договору про затвердження Енергетичного Співтовариства» від 03.08.2011 № 733-р [9].

Приєднання України до Енергетичного Співтовариства передбачає впровадження законодавчих змін згідно з положеннями відповідного Договору [10] у таких сферах: газовий ринок; електроенергетика; нафта та видобуток вуглеводнів; охорона навколишнього середовища; конкуренція, антимонопольна діяльність і державна допомога; відновлювальні джерела енергії; енергоефективність; статистика. Зокрема, для газового ринку необхідно впровадити три директиви та два регламенти, а для електроенергетики — дві директиви та три регламенти у рамках Третього енергетичного пакета.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачає продовження співробітництва у сфері енергетики та енергоефективності. Енергетичні реформи розглядаються у Розділі IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» та в Розділі V «Економічне та галузеве співробітництво» (глава 11 «Питання, пов'язані з торгівлею енергоносіями»). У вищезазначеній главі наведено поняття енергетичних товарів, визначені положення щодо їхнього транзиту і транспортування, співробітництва у сфері використання інфраструктури передачі та збереження природного газу. Значну увагу приділено принципам регулювання цін на енергоносії, уникнення подвійного ціноутворення.

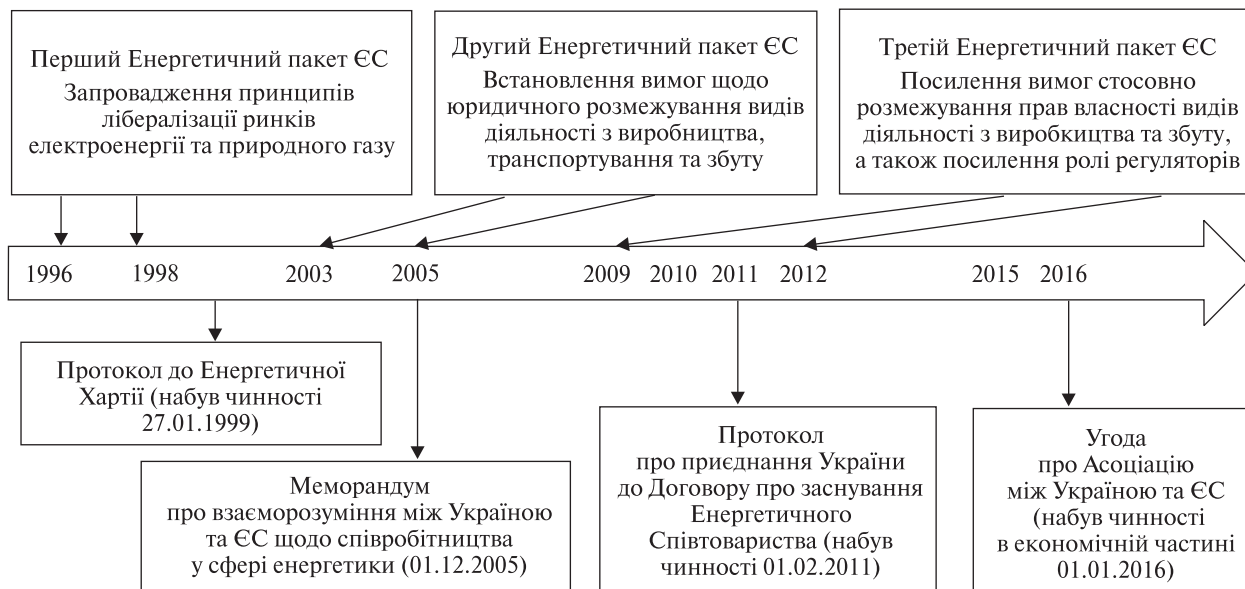

Рис. 1. Інституційна обумовленість енергетичного співробітництва України та ЄС

Також встановлена заборона на митні збори та кількісне обмеження на імпорт та експорт енергетичних товарів. Особливу увагу варто звернути на те, що статті даної глави регламентують діяльність національного регуляторного органу у сфері енергетики.

З метою підвищення ефективності енергетичного сектору та конкурентоспроможності економіки європейських країн було ухвалено три енергетичні пакети. Перший енергетичний пакет ухвалено в 1990-х рр., другий — у 2003 р., а третій — у 2009 р. Вони є основою для формування відповідної стратегії розвитку та співпраці з іншими країнами у сфері енергетики та енергоефективності (рис. 1).

Перелік директив та регламентів, що зазначені у Додатку XXVII Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, можна віднести до Другого енергетичного пакета. Однак виникає ситуація, коли країни ЄС використовують директиви та регламенти Третього енергетичного пакета, метою впровадження якого є створення Єдиного енергетичного ринку ЄС. Статтею 278 Угоди про Асоціацію встановлено, що у випадку виникнення розбіжностей між положеннями Угоди та законодавства ЄС, положення Енергетичного Співтовариства мають переважну силу. Тому в основу аналізу покладені останні версії директив і регламентів для впровадження згідно з планом, визначеним Протоколом про приєднання України до Енергетичного Співтовариства.

Для оцінки ступеня та проблем імплементації законодавства доцільним є аналізування зобов'язань України, починаючи з 2014 р. Враховуючи визначені терміни наближення вітчизняного законодавства до вимог ЄС, можна вважати, що першочерговим завданням було виконання вимог стосовно імплементації директив і регламентів, які регулюють діяльність на ринку електроенергії, природного газу та енергоефективності.

Нормативно-правова база ринку природного газу. Згідно з Додатком XXVII Угоди про асоціацію між Україною та ЄС ринок газу повинен регулюватися відповідно до вимог: 1) Директиви № 2003/55/ЄС стосовно спільних правил для внутрішнього ринку природного газу; 2) Директиви № 2004/67/ЄС стосовно заходів щодо забезпечення безперервного постачання природного газу; 3) Регламенту (ЄС) № 1775/2005 про умови доступу до мереж газопостачання.

У липні 2010 р. було ухвалено Закон України «Про засади функціонування ринку природного газу» [11], яким визначені правові, економічні та організаційні засади функціонування ринку природного газу. Згідно з офіційним висновком експертів Європейської Комісії, Закон України «Про засади функціонування ринку природного газу» відповідає вимогам Директиви 2003/55/ЄС. У цьому законі закладено основи ринку природного газу в Україні, які відповідають принципам законодавства Єв-

ропейського Союзу, зокрема: відкриття ринку природного газу; відокремлення функцій транспортування, постачання, розподілу та зберігання природного газу; створення незалежного регулятора на ринку газу. Законом запроваджено ліцензування певних видів діяльності на ринку природного газу; передбачено забезпечення надання рівних можливостей для доступу третіх сторін до газотранспортної системи та підземних сховищ газу та інше. З 1 січня 2012 р. мало відбутись повне відкриття ринку для комерційних споживачів, а з 1 січня 2015 р. для побутових, що передбачало надання побутовим споживачам права вільного вибору постачальника.

Але, враховуючи зобов'язання перед Енергетичним Співтовариством, ринок газу повинен був вже регулюватися відповідно до вимог Третього енергетичного пакета ЄС: 1) Директиви № 2009/73/ЄС про спільні правила внутрішнього ринку природного газу; 2) Директиви № 2004/67/ЄС стосовно заходів щодо забезпечення безперервного постачання природного газу; 3) Регламенту (ЄС) № 715/2009 про умови доступу до мереж транспортування природного газу. Більшість статей Директиви 2003/55/ЄС і Регламенту (ЄС) № 1775/2005 суттєво розширено положеннями Директиви 2009/73/ЄС та Регламенту (ЄС) № 715/2009. Директива 2009/73/ЄС встановлює базові принципи і правила функціонування ринку газу для держав-членів ЄС та членів Енергетичного Співтовариства, що ґрунтуються на принципі «забезпечення конкуренції там, де це є можливим». Передбачається, що запланованого результату необхідно досягти шляхом забезпечення юридичного розділення вертикально інтегрованих монополій, недискримінаційного доступу третіх сторін до систем транспортування та розподілу газу, забезпечення права споживачам вільно обирати постачальників та створення кращих стандартів захисту споживачів.

У вітчизняне законодавство положення Директиви 2009/73/ЄС мали бути запроваджені не пізніше 1 січня 2015 р. Однак положення статті 9 (1) щодо відокремлення власників від операторів передавальних систем (транспортування газу) мали бути запроваджені до 1 червня 2016 р. Також до 1 січня 2017 р. передбачалось упровадження положень, що зазначені у статті 11 щодо механізму сертифікації

власників систем транспортування газу (системних операторів), якщо вони походять із третіх країн.

Загальні норми Директиви 2009/73/ЄС уточнює Регламент (ЄС) № 715/2009, що визначає правила доступу третіх сторін до систем транспортування та розподілу газу. Зокрема, законодавчо забезпечується, що треті сторони повинні мати право доступу до мереж транспортування газу на вільній та недискримінаційній основі. Даний регламент також встановлює правила організації цього ринку, такі як система розрахунків та звітування, правила балансування та накладення штрафів за створення дисбалансів, а також справедливий розподіл пропускнуої спроможності та управління перевантаженнями (у тому числі через вторинний ринок торгівлі потужностями).

Директива № 2004/67/ЄС передбачає реагування на надзвичайні ситуації на ринку газу та визначає категорію «вразливих споживачів», а також забезпечення їм належного рівня захисту. Положення директиви встановлюють мінімальні стандарти безпеки постачання газу для всіх гравців ринку, вимагають від компетентних органів держави складати план надзвичайних заходів на національному рівні. Вони мали бути імплементовані у законодавство України ще 1 січня 2012 р.

Міненерговуглепром для вирішення питань реформування ринку природного газу та адаптації національного законодавства до вимог, що прописані у вищезазначених директивах і регламентах, розробив відповідний законопроект, який було ухвалено Верховною Радою України 9 квітня 2015 р. А вже 1 жовтня 2015 р. за винятком окремих положень вступив у силу Закон України «Про ринок природного газу» [12]. Даний факт можна вважати початком реформ вітчизняного ринку природного газу в контексті виконання вимог ЄС. У процесі розробки та підготовки даного закону відбувалась взаємодія з експертами Енергетичного Співтовариства.

Наступним кроком у реформуванні ринку газу можна вважати ухвалення двох законопроектів, які доповнюють Закон України «Про ринок природного газу». Так, наприкінці листопада 2015 р. прийнято Закон України № 812-VIII [13], а на початку 2016 р. — Закон України № 994-VIII [14], якими узгоджено норми нового закону про ринок природного

газу з нормами Податкового та Митного кодексів України. Дані закони створили умови для функціонування нової моделі ринку природного газу та забезпечення розрахунків підприємств енергетичної галузі. Серед нововведень важливими є порядок здійснення митного контролю та оформлення за операціями зустрічних потоків природного газу, балансуєчих обсягів природного газу, встановлення правил виникнення податкових зобов'язань для платників податків, які постачають природний газ, надають послуги з його транспортування або розподілу у складі комунальних послуг.

Міненерговуглепром затвердив ряд важливих документів вторинного права стосовно реформування газового ринку. Серед них важливими є: правила про безпеку постачання природного газу, що визначають стандарти поведінки суб'єктів ринку; класифікація основних ризиків щодо безпеки постачання природного газу; заходи, необхідні для зменшення впливу виявлених ризиків; порядок звітування суб'єктами ринку природного газу. Також профільне міністерство затвердило Національний план дій щодо підготовки та реагування на кризову ситуацію з надходженням природного газу, який визначає: рівні кризової ситуації; систему заходів реагування; обов'язки, завдання суб'єктів владних повноважень та суб'єктів ринку на кожному рівні кризової ситуації; механізми міжнародної співпраці.

Національна Комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, також зробила вагомий внесок у просування реформи газового ринку відповідно до вимог ЄС, розробивши пакет важливого вторинного законодавства. Це дало змогу запровадити у законодавстві ряд нових регуляторних процедур, що стосуються функціонування нової моделі ринку газу і прямо передбачені законодавством ЄС.

З метою повної адаптації до вимог ЄС та реалізації закону про ринок природного газу національне законодавство України потребує ухвалення значної кількості підзаконних нормативно-правових актів, що мають регулювати різноманітні питання функціонування нової конкретної моделі ринку. Відповідно це стало новим комплексом завдань для центральних органів виконавчої влади.

Нормативно-правова база ринку електроенергії. Згідно з Додатком XXVII Угоди про асо-

ціацію між Україною та ЄС, ринок електричної енергії повинен бути реформованим відповідно до вимог: 1) Директиви № 2003/54/ЄС стосовно спільних правил для внутрішнього ринку електроенергії; 2) Директиви № 2005/89/ЄС щодо заходів із забезпечення безпеки постачання електроенергії та інвестицій в інфраструктуру; 3) Регламенту (ЄС) № 1228/2003 про умови доступу до мережі міжнародного обміну електроенергією.

На виконання положень вказаних норм ЄС ухвалено Закон України «Про засади функціонування ринку електричної енергії України» [15], в якому враховані базові принципи європейського законодавства в енергетичній галузі. Подальша імплементація Другого енергетичного пакета ЄС здійснюється шляхом розроблення законодавчих та нормативно-правових актів, передбачених прикінцевими положеннями Закону. Наказом Міненерговуглепрому від 29.02. 2014 № 227 затверджено план заходів із реалізації положень Закону України «Про засади функціонування ринку електричної енергії України», яким узагальнені заходи, що спрямовані на реалізацію положень Закону. Постановою Кабінету Міністрів України від 23.09.2014 № 530 «Про утворення Координаційного центру із забезпечення впровадження нової моделі ринку електричної енергії» [16] (на виконання абзацу другого підпункту 1 пункту 2 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону) створено Координаційний центр, який координує роботу всіх органів виконавчої влади щодо впровадження нового ринку електричної енергії.

Водночас уже виникла проблема імплементації Третього енергетичного пакета ЄС до якої у сфері електроенергетики входять: Директива 2009/72/ЄС та Регламент (ЄС) № 714/2009. Першочерговими завданнями реформ поставили: гарантування незалежності та визначення повноважень Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП); зміна правил функціонування ринків електроенергії, зокрема дерегуляція цін на електроенергію; створення незалежних структур для передачі та розподілу електроенергії (розмежування видів економічної діяльності).

Відповідно до вимог Енергетичного Співтовариства, положення Директиви 2009/72/ЄС та Регламенту (ЄС) № 714/2009 застосовують-

ся щодо України з 1 січня 2015 р. Більшість положень Директиви 2009/72/ЄС за своїм змістом аналогічні положенням Директиви 2003/54/ЄС. У той же час Директива 2009/72/ЄС містить посилені вимоги щодо відокремлення операторів системи передачі у рамках вертикально-інтегрованої господарської організації; включено положення щодо захисту прав споживачів; посилено та деталізовано функції та повноваження органів регулювання. На законодавчому рівні в Україні були вже частково реалізовані положення Директиви 2009/72/ЄС та Регламенту (ЄС) № 714/2009. Однак Регламент (ЄС) № 714/2009, у порівнянні з попереднім Регламентом (ЄС) № 1228/2003, містить додаткові положення щодо сертифікації оператора системи передачі, запровадження мережних кодексів, оприлюднення інформації системним оператором.

У результаті проведення реформ повинні бути створені конкурентні умови на внутрішньому ринку електричної енергії України надання реальних нових можливостей для усіх споживачів, будь то громадяни чи підприємства, для розвитку бізнесу та збільшення транскордонної торгівлі електричною енергією, задля покращення якості обслуговування, а також для сприяння безпеці постачання і стабільності поставок електричної енергії (створення умов належного функціонування внутрішнього ринку).

На виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 № 213-р «Про затвердження Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020»» та розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 № 346-р «Про схвалення розроблених Міністерством енергетики та вугільної промисловості планів імплементації деяких актів законодавства ЄС в енергетичній сфері» Міненерговуглепром у тісній співпраці з представниками Секретаріату Енергетичного Співтовариства розроблено проект Закону України «Про ринок електричної енергії України». Зокрема, законопроектом передбачено юридичне та організаційне відокремлення діяльності з розподілу та передання електроенергії (відокремлення має пройти у вигляді виділення операторів систем розподілу та передачі в окремі компанії) від інших видів діяльності, що є головною умовою для запро-

вадження конкуренції між постачальниками електроенергії стосовно споживачів та переходу від регульованих до ринкових цін на електроенергію для різних категорій споживачів.

Варто зазначити, що процес переходу на нову модель ринку електроенергії буде тривалим (у країнах ЄС на це знадобилося приблизно 10 років), а в останній версії законопроекту передбачено, що він буде здійснюватися поступово, виходячи з такої схеми:

- усі сегменти нового ринку електричної енергії, а саме ринок на «добу наперед» та внутрішньодобовий ринок, балансуючий ринок та ринок допоміжних послуг, ринок двосторонніх договорів повинні бути запроваджені не пізніше ніж протягом двох років із дня набуття чинності новим Законом;

- рішення про точну дату введення ринку буде ухвалювати Уряд, виходячи з міри готовності ринку до початку роботи в нових умовах (створення оператора ринку, закупівля нового програмного забезпечення, його тестування для окремих сегментів ринку, здійснення заходів з відокремлення операторів систем розподілу та постачальників електроенергії тощо).

Важливо, що законопроектом передбачено перехідний період, тривалість якого — з дати початку дії нового ринку до 1 січня 2019 р.

22 вересня 2016 р. Верховна Рада України підтримала у першому читанні законопроект про ринок електричної енергії України. Законопроект поєднує та вирішує три найважливіші завдання: 1) удосконалює державну політику в електроенергетиці; 2) імплементує вимоги Третього енергетичного пакета ЄС; 3) удосконалює структуру та порядок функціонування ринку, передбаченого вже чинним законом. Проект закону передбачає організацію ринку електроенергії з таких складових: двосторонні договори; ринок «на добу наперед»; внутрішньодобовий ринок; балансуючий ринок; ринок допоміжних послуг. Крім того передбачається доповнення переліку учасників ринку новим учасником — трейдером, яким може бути будь-який суб'єкт господарювання, що здійснює купівлю електроенергії з метою її перепродажу. Проектом закону вводиться система спеціальних обов'язків для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку електроенергії, до яких відносяться: купівля електроенергії за «зеленим» тарифом; надання універсальних послуг; ви-

конання функцій постачальника «останньої» надії; сплата компенсаційних платежів. Також передбачається повне виконання вимог Третього енергетичного пакета ЄС щодо юридичного та організаційного відокремлення діяльності з розподілу та передачі електричної енергії від інших видів діяльності, що є умовою для запровадження економічної конкуренції на ринку електроенергії. Крім того, передбачається запровадження певного періоду (до 24 місяців з дати набуття чинності цим законом), упродовж якого мають бути створені необхідні технічні, організаційні, економічні та нормативно-правові передумови для запровадження та злагодженого функціонування ринку електроенергії України.

Законопроект враховує окремі норми Закону України «Про засади функціонування ринку електричної енергії України» та Закону України «Про електроенергетику», разом з тим істотно змінює структуру та доповнює чинне законодавство, яким регламентується функціонування ринку електричної енергії з метою повнішої імплементації Третього енергетичного пакета ЄС.

Одночасно з ухваленням законопроекту про ринок електроенергії Верховна Рада України 22 вересня 2016 р. проголосувала у другому читанні за законопроект «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики і комунальних послуг» № 2966-д, який набув чинності 26 листопада 2016 р. Основна мета нового Закону — забезпечити реальну незалежність національного регулятора. Законом встановлюється, що НКРЕКП — незалежний державний колегіальний орган, метою діяльності якого є державне регулювання, моніторинг та контроль за діяльністю суб'єктів господарювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Зокрема, у сфері енергетики НКРЕКП здійснює моніторинг діяльності з виробництва, передачі, розподілу, постачання електроенергії; діяльності з транспортування, розподілу, зберігання, надання послуг установки LNG, постачання газу; діяльності з транспортування нафти, нафтопродуктів та інших речовин трубопровідним транспортом.

Нормативно-правове регулювання у сфері енергоефективності. Ситуація з оцінкою запровадження в Україні норм ЄС у сфері енергоефективності є унаочненням протиріччя між

положеннями Угоди про Асоціацію та чинними вимогами Енергетичного Співтовариства (що мають переважну дію), оскільки за час після підписання Угоди і дотепер пройшло оновлення відповідних європейських директив, найточніший графік виконання яких тепер міститься на сайті Енергетичного Співтовариства.

Пріоритетним сектором підвищення вимог у сфері енергоефективності на даний час ЄС вважає житлово-комунальне господарство. Проблема високого енергоспоживання у житловому секторі досить актуальна навіть на рівні ЄС, оскільки близько 35 % житлового фонду ЄС має вік від 50 років і більше, і при цьому будівлі споживають понад 40 % від загального обсягу спожитої енергії в ЄС. Для України ця проблема стоїть ще гостріше, оскільки енергоспоживання у житловому секторі країни майже утричі перевищує середньоевропейське. Так, середній рівень споживання енергії будівлями в ЄС становить від 50 до 80 кВт·год/м², тоді як в Україні — від 150 до 250 кВт·год/м².

Директива № 2010/31/ЄС «Про енергетичні характеристики будівель» має на меті законодавче визначення мінімальних рівнів енергоспоживання для нових будівель або будівель, що проходять реновацію з метою зниження витрат енергії у житловому секторі. Наприклад, усі нові будівлі після 31 грудня 2020 р. мають відповідати стандарту нульового рівня енергоспоживання (тобто власна генерація енергії будинком має покривати його енерговитрати). Для нових громадських будівель цей строк має настати ще раніше — до 31 грудня 2018 р.

Також у руслі виконання цих завдань Україна має встановити мінімальні вимоги до енергоспоживання під час: будівництва нових будівель; суттєвої реконструкції старих будівель або у випадку заміни (модернізації) головних конструктивних елементів будинку. Допоміжними заходами мають бути: налагодження системи інспекцій для оцінки стану систем опалення / охолодження будівель, випуск сертифікатів енергоспоживання, а також розробка фінансових стимулів для власників у разі покращення енергоефективності будівель.

За логікою законодавства ЄС, регулювання енергоефективності має бути комплексним, тому адаптація законодавства України у сфері енергоефективності житлових будівель повинна відбуватись шляхом одночасного перенесен-

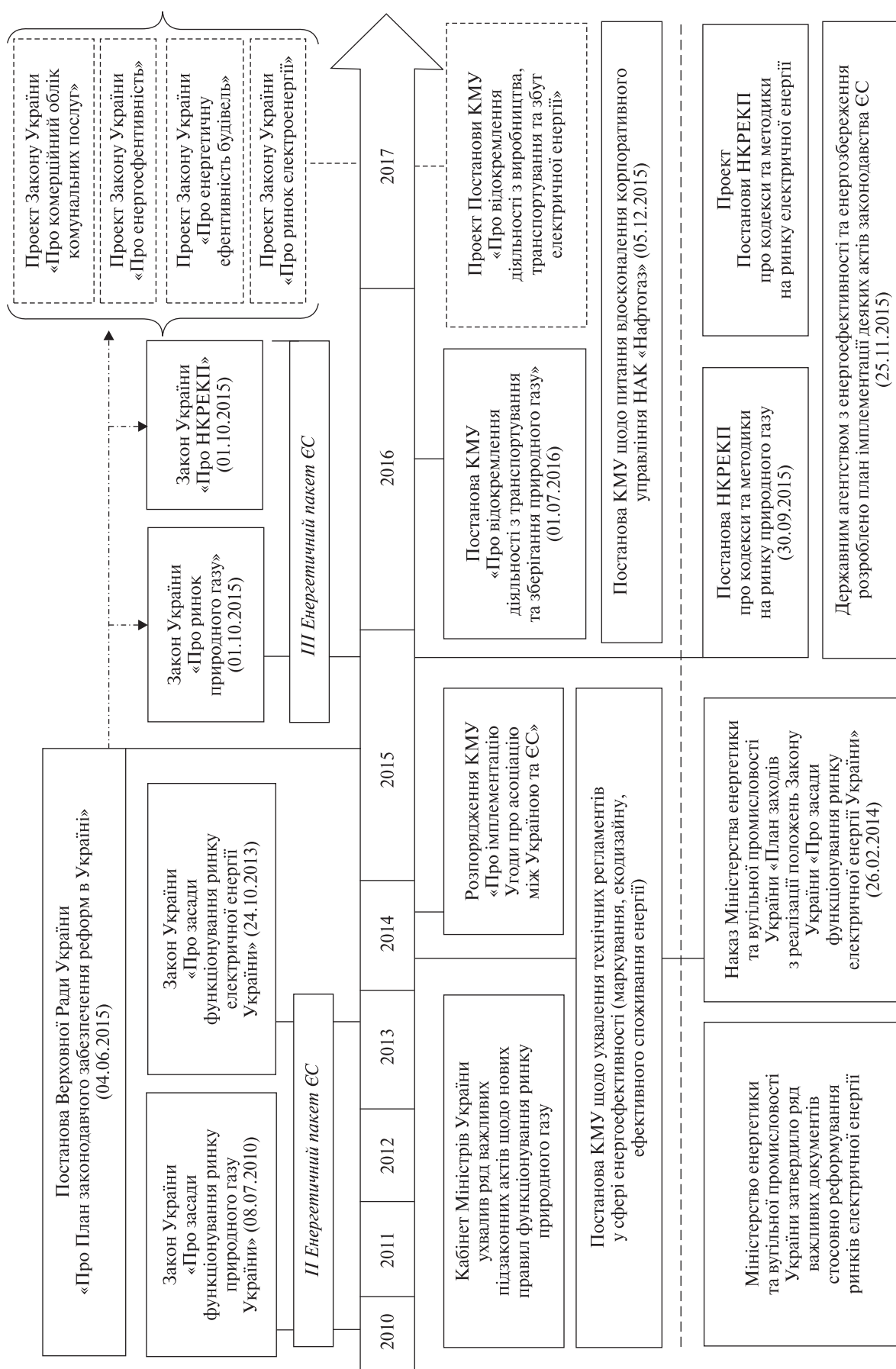

Рис. 2. Дорожня карта імплементції в Україні європейських енергетичних пакетів на рівнях первинного та вторинного права

Рис. 3. Оцінка прогресу імплементації у сферах енергетики, енергоефективності та довкілля на початок 2017 р. (бальна оцінка)

ня норм Директив 2012/27/ЄС та 2010/31/ЄС. Так, Директива 2012/27/ЄС, окрім загальних цілей країни з енергоефективності, містить також цільові показники щодо розміру площі громадських будівель, яка має бути модернізована, а також вимоги до організації системи ЕСКО (енергосервісних компаній), стандартів енергоаудиту та енергоменеджменту тощо.

Нормативні зміни у цій сфері в Україні почалися з точністю до навпаки. Рамкові законопроекти, покликані адаптувати вітчизняне законодавство до вимог вищезгаданих директив, досі не ухвалені. Мова йде про законопроект «Про енергоефективність» (який досі перебуває на етапі розробки), законопроект «Про енергетичну ефективність будівель» [17], а також законопроект «Про комерційний облік комунальних послуг» [18]. Натомість було ухвалено низку законодавчих актів із так званого вторинного законодавства, що регулює детальні процедури у сфері енергомодернізації. Зокрема, було ухвалено три закони, два з яких мали на меті запуск механізму енергосервісних контрактів (ЕСКО) — Закон України «Про енергосервісні компанії» [19] та Закон України «Про ОСББ» [20]. Останній започаткував реформу власності у секторі багатоквартирних житлових будинків, яка має дати можливість ОСББ проводити енергоефективні заходи. Однак для повноцінного запуску цих механізмів потрібне ухвалення згаданих рамкових законів.

Оцінка прогресу удосконалення енергетичного законодавства. Отже, процес імплементації в Україні європейських директив та регламентів можна представити у вигляді вже пройденого шляху на відповідній дорожній карті (рис. 2).

Основними проблемами, що гальмують встановлені темпи імплементації в Україні європейського законодавства у сфері енергетики та енергоефективності, є такі:

- значний технологічний розрив в енергетичному секторі України та ЄС (різна архітектура мереж і структура генерувальних потужностей, дефіцит маневрової потужності в Україні, різний рівень надійності і якості газота електропостачання, кількісний та якісний склад суміжних послуг);

- законодавче забезпечення за таких умов є необхідною, але недостатньою умовою досягнення поставлених цілей. Натомість угоди не гарантують та у них не прописано чіткі форми співробітництва у сфері розвитку технологій, наприклад механізму участі України в європейських технологічних платформах та спільних наукових програмах;

- неможливість імплементації законодавства ЄС, що регулює інституційні засади ринків через механізм простого копіювання (перекладу) директив та регламентів, як це поширено відбувається у сфері технічного регулювання;

- відсутність відповідальності та санкцій за виконання положень регламентів і директив, імplementованих у національне законодавство;

- низький рівень прозорості, достовірності і співставності даних енергетичної статистики;

- нечітка відповідність віднесення положень регламентів (актів прямої дії для всіх країн-членів ЄС) та директив (норм, рекомендованих для обов'язкового ухвалення у рамках національного законодавства країн) до юрисдикції первинного та вторинного права в умовах України, що призводить до перекладання сфери відповідальності за підготовку відповідних документів між органами державної влади.

Отже, названі чинники призвели до значного відставання у виконанні графіка імплементації в Україні рамкового законодавства ЄС в енергетичній сфері (рис. 3) [21].

Серед основних проблемних питань, що в майбутньому можуть негативно позначитись на результатах виконання Угоди про Асоціацію, потрібно виділити те, що текст Угоди про асоціацію між Україною та ЄС узгоджувався ще у 2012 р., а деякі директиви, зазначені в Угоді про Асоціацію, на сьогодні вже втратили чинність та були замінені іншими. Це викликає певні непорозуміння щодо того, який саме документ треба імplementувати. У зв'язку з

Рис. 4. Графік імплементатії європейського енергетичного законодавства

цим має бути проведена двостороння процедура погодження вже нових актів, які необхідно імплементувати з офіційним закріпленням переліку усіх нормативних документів по кожній сфері.

Найближчим часом Україна має ліквідувати відставання та здійснити деякі кроки щодо імплементатії європейського енергетичного законодавства (рис. 4).

Висновки. У цілому можна відзначити, що найбільший прогрес в адаптації законодавства України до норм ЄС та їхньої імплементатії на практиці відбувся у секторі газу, тоді як зміни у секторах електроенергетики та енергоефективності є фрагментарними і значно відстають від графіка, визначеного зобов'язаннями України перед Енергетичним Співтовариством.

Так, національне законодавство, що регулює ринок газу, майже адаптовано до вимог Третього енергетичного пакета ЄС після ухвалення та вступу в дію рамкового Закону України «Про ринок природного газу», ухвалення переважної більшості актів вторинного законодавства, яке є необхідним для проведення реальної реформи газового сектору в Україні. Також варто відзначити, що зміни у нормативно-правовому полі, яке регулює роботу газового ринку, ініціювали перші кроки з імплементатії нових норм у практику роботи ринку газу, зокрема щодо реформи ціноутворення, організації реверсу газу з ЄС за європейськими правилами та започаткування розділення вертикально-інтегрованих монополій у сегментах транспортування, постачання та

дистрибуції природного газу. Водночас про повну імплементатію європейських норм можна буде говорити лише після ухвалення законодавства, що регулюватиме право власності у сегменті газорозподільних мереж, та завершення реорганізації НАК «Нафтогаз».

Регулювання ринку електроенергії досі відбувається за старою моделлю, яка допускає значні викривлення ринкового механізму і несумісна з рамковим законодавством ЄС. Наразі процес переходу ринку електроенергії в Україні на правила Третього енергетичного пакета ЄС тривалий час знаходиться на етапі обговорення рамкового проекту Закону України «Про ринок електричної енергії України», який має привести українське законодавство у відповідність до останніх норм ЄС, що фактично відтермінує його ухвалення та початок реформи вітчизняного ринку електроенергії (зокрема ухвалення важливого вторинного законодавства — Кодексу електричних мереж).

Адаптація законодавства до норм ЄС у сфері енергоефективності розпочалась у зворотному порядку: була ухвалена низка законодавчих актів вторинного законодавства на фоні відсутності базового рамкового законодавства. Так, один із таких законопроектів «Про енергоефективність» досі не може вийти зі стадії розробки у Кабінеті Міністрів України, а інший — «Про енергетичну ефективність будівель» — більше року перебуває на розгляді у Верховній Раді України. Треба відзначити, що Уряд і Парламент зробили важливі кроки для

запуску процесу енергомодернізації у секторі житлових будинків, розробивши і ухваливши законодавство, що регулює організацію ринку енергосервісних послуг та порядок проведення енергоефективних заходів з боку ОСББ, а також стосовно процедур технічного регулювання з питань енергоаудиту та енергоменеджменту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Угода* про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf)
2. *Моніторинг* виконання Україною зобов'язань в рамках Енергетичного Співтовариства [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dixigroup.org/projects/monitoring-vikonannya-ukrainoyu-zobovuzan-v-ramkakh-energetichnogo-spivtovaristva/>
3. *Хто завалив* роботу за Третім енергопакетом? «Дзеркало тижня. Україна» — № 39 — 25 жовтня 2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/energy_market/hto-zavaliv-robotu-zatretim-enerGOPaketom-.html
4. *Углубленный обзор* политики и программ Украины в области энергоэффективности. Секретариат Энергетической хартии 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://saee.gov.ua/documents/Ukraine_EE_2013_RUS.pdf
5. *Україна та Угода про Асоціацію. Моніторинг* виконання за 2014 — I півріччя 2016 р. / Український центр європейської політики, Kingdom of the Netherlands [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2016/07/Final.pdf>
6. *Суходоля О.М.* Енергетичне співтовариство та Україна: цілі, пріоритети та проблеми співпраці / О.М. Суходоля // Стратегічні пріоритети. — 2016. — № 2 (39). — С. 13—26.
7. *Меморандум* між Україною та Європейським Союзом про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_694
8. *Протокол* про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, ратифікований Верховною Радою України 15 грудня 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
9. *Про затвердження* плану заходів щодо виконання зобов'язань в рамках Договору про заснування Енергетичного Співтовариства : розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.08.2011 № 733-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/733-2011-p>
10. *Договір* про заснування Енергетичного Співтовариства : Міжнародний документ від 25 жовтня 2005 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_926
11. *Про засади* функціонування ринку природного газу : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2467-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/2467-17>
12. *Про ринок* природного газу : Закон України від 9 квітня 2015 р. № 329-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/329-19>
13. *Про внесення* змін до Податкового кодексу України щодо створення передумов для нової моделі ринку природного газу та забезпечення стабільності розрахунків підприємств енергетичної галузі : Закон України від 24 листопада 2015 р. № 812-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/812-19>
14. *Про внесення* зміни до Митного кодексу України щодо створення передумов для нової моделі ринку природного газу : Закон України від 4 лютого 2016 р. № 994-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994-19>
15. *Про засади* функціонування ринку електричної енергії України : Закон України від 24 жовтня 2013 р. № 663-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/663-18>
16. *Про утворення* Координаційного центру із забезпечення впровадження нової моделі ринку електричної енергії : постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2014 р. № 530 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/530-2014-p>
17. *Проект* Закону про енергетичну ефективність будівель від 22 грудня 2014 р. № 1566 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53059
18. *Проект* Закону про комерційний облік комунальних послуг від 6 липня 2016 р. № 4901 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59553
19. *Про запровадження* нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації : Закон України від 9 квітня 2015 р. № 327-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/327-19>
20. *Про об'єднання* співвласників багатоквартирного будинку : Закон України від 29 листопада 2001 р. № 2866-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-14>
21. *Енергетичні реформи: моніторинговий звіт* про просування України у виконанні Угоди про Асоціацію з ЄС у сферах енергетики та довкілля [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://enref.org/wp-content/uploads/2017/01/Monthly-December-2016_rs-1.pdf

REFERENCES

1. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), *Ughoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storony, ta YeS i yoho derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony* [The Association Agreement between Ukraine, on the one hand and the EU and its Member States, on the other hand],

- available at: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf)
2. DiXi Group (nd), *Monitoryng vykonannya Ukrayinoyu zobov'yazan' v ramkakh Enerhetychnoho Spivtovarystva* [Monitoring of the implementation of Ukraine's commitments in the Energy Community], available at: <http://dixigroup.org/projects/monitoring-vikonannya-ukrainoyu-zobovyazan-v-ramkakh-enerhetychnoho-spivtovarystva/>
  3. (wa) (2013), *Xto zavaliv robotu za Tretim energopaketo?* [Who did heap up work after the Third energypackage?], *Dzerkalo tyzhnya*, available at: http://gazeta.dt.ua/energy_market/hto-zavaliv-robotu-za-tretim-energopaketo-_.html
  4. Energy Charter Secretariat (2013), *Uglublennyj obzor polityki i programm Ukrainy v oblasti jenergojefektivnosti* [In-depth review of Ukraine's energy efficiency policies and programs], available at: http://sae.gov.ua/documents/Ukraine_EE_2013_RUS.pdf
  5. Ukrainian Center for European Policy (2016), *UKRAYINA TA UGODA PRO ASOCIACIYu: monitoryng vykonannya za 2014 — 1-pivrichchya 2016 roku* [UKRAINE AND ASSOCIATION AGREEMENT: monitoring performance for 2014 - 1st half 2016], available at: <http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2016/07/Final.pdf>
  6. Cuxodolya O.M. (2016), *Enerhetychne spivtovarystvo ta Ukrayina: cili, priorityety ta problemy spivpraci* [Energy Community and Ukraine, objectives, priorities and problems of cooperation], *Strategichni priorityety*, No. 2 (39), pp. 13-26.
  7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), *Memorandum mizh Ukrayinoyu ta Yevropejs'kym Soyuzom pro porozuminnya shhodo spivrobitnyctva v enerhetychnij galuzi* [Memorandum between Ukraine and the European Union of Understanding on Energy Cooperation], available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_694
  8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), *Protokol pro pryednannya Ukrayiny do Dogovoru pro zasnuvannya Enerhetychnoho Spivtovarystva, ratyfikovanyj Verhovnoyu Radoyu Ukrayiny 15 grudnya 2010 r.* [Protocol on Ukraine's accession to the Treaty establishing the Energy Community, The Verkhovna Rada of Ukraine has ratified December 15, 2010], available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a27
  9. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), *Pro zatverdzhennya planu zahodiv shhodo vykonannya zobov'yazan' v ramkax Dogovoru pro zasnuvannya Enerhetychnoho Spivtovarystva: rozporядzhennya* [On approval of the action plan to implement the obligations under the Treaty establishing the Energy Community: disposition], available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/733-2011-p>
  10. EU, Albania, Bulgaria and other (2005), *Dogovir pro zasnuvannya Enerhetychnoho Spivtovarystva* [Treaty establishing the Energy Community], available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_926
  11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), *Pro zasady funkcionuvannya rynku pryrodnogo gazu : Zakon Ukrayiny* [On Principles of Natural Gas Market: The Law of Ukraine], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/2467-17>
  12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), *Pro rynek pryrodnogo gazu : Zakon Ukrayiny* [On the natural gas market: The Law of Ukraine], available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/329-19>
  13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), *Pro vnesennya zmin do Podatkovogo kodeksu Ukrayiny shhodo stvorennya peredumov dlya novoyi modeli rynku pryrodnogo gazu ta zabezpechennya stabil'nosti rozrahunkiv pidpryemstv enerhetychnoyi galuzi : Zakon Ukrayiny* [On Amendments to the Tax Code of Ukraine on creation of conditions for a new model of the natural gas market and ensure the stability of settlement enterprise energy sector: The Law of Ukraine], available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/812-19>
  14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), *Pro vnesennya zminy do Mytnogo kodeksu Ukrayiny shhodo stvorennya peredumov dlya novoyi modeli rynku pryrodnogo gazu : Zakon Ukrayiny* [On amendments to the Customs Code of Ukraine to create conditions for a new model of the natural gas market: The Law of Ukraine], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994-19>
  15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), *Pro zasady funkcionuvannya rynku elektrychnoyi energiyi Ukrayiny: Zakon Ukrayiny* [On the Principles of operation electricity market of Ukraine: The Law of Ukraine], available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/663-18>
  16. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), *Pro utvorennya Koordynacijnogo centru iz zabezpechennya vprovadzheniya novoyi modeli rynku elektrychnoyi energiyi: postanova* [On establishment of the Coordination Center to ensure the implementation of the new electricity market model: Resolution], available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/530-2014-p>
  17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), *Proekt Zakonu pro enerhetychnu efektyvnist' budivel' # 1566* [The draft of The Law on energy efficiency of buildings No 1566], available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53059
  18. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), *Proekt Zakonu pro komercijnyj oblik komunal'nyx poslug # 4901* [The draft of The Law on commercial accounting utilities], available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59553
  19. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), *Pro zaprovadzheniya novyx investytsijnyx mozhlyvostej, garantuvannya prav ta zakonnyx interesiv sub'yektiv pidpryemnycz'koyi diyal'nosti dlya provedennya masshtabnoyi energomodernizaciyi: Zakon Ukrayiny* [On the introduction of new investment opportunities, guaranteeing the rights and interests of businesses for major enerhomodernizatsiyi: The Law of Ukraine], available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/327-19>
  20. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), *Pro ob'yednannya spivvlasnykiv bagatokvartynogo budynku: Zakon Ukrayiny* [About Condominiums: The Law of Ukraine], available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-14>
  21. DiXi Group and other (2016), *Enerhetychni reformy: monitoryngovyj zvit pro prosuvannya Ukrayiny u vykonanni Ugody pro Asociaciyu z YeS u sferax enerhetyky ta dovkillya* [Energy reform: monitoring report on the progress of Ukraine in the implementation of the Association Agreement with the EU in the areas of energy and environment], available at: http://enref.org/wp-content/uploads/2017/01/Monthly-December-2016_rs-1.pdf

Надійшла 06.02.2017

В.Э. Лир, А.С. Быконя

ГУ «Институт экономики и прогнозирования
НАН Украины», г. Киев

ИНСТИТУЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ
ЕВРОИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ В СФЕРЕ
ЭНЕРГЕТИКИ И ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ

Осуществлен анализ имплементации в национальное правовое поле европейских нормативных актов в сфере энергетики и энергоэффективности в рамках выполнения положений Договора об учреждении Энергетического сообщества и Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом. Определены проблемы, приоритетные направления и этапы гармонизации институциональной среды функционирования рынков энергоресурсов Украины и ЕС с учетом соблюдения приемлемого уровня национальной энергетической безопасности. Представлены оценка современного уровня имплементации международных обязательств Украины и дорожная карта дальнейшего совершенствования национального энергетического законодательства.

Ключевые слова: энергетические рынки, энергоэффективность, энергетическая безопасность, государственное регулирование, институциональное обеспечение, евроинтеграция, директива, регламент, имплементация, дорожная карта.

V.E. Lir, O.S. Bykonia

State Organization «Institute for Economics
and Forecasting, Ukrainian National Academy
of Sciences», Kyiv

INSTITUTIONAL PROVISION OF EUROPEAN
INTEGRATION OF UKRAINE IN THE FIELD
OF ENERGY AND ENERGY EFFICIENCY

The analysis of the state of implementation of the national legal framework of European legislation in the field of energy and energy efficiency in the implementation of the Treaty establishing the Energy Community and Association Agreement between Ukraine and the European Union. The problems, priorities and stages of harmonization of the institutional environment functioning energy markets Ukraine and the EU subject to the acceptable level of national energy security. This assessment the current level of implementation of international obligations Ukraine and a roadmap to further improve national energy legislation.

Keywords: energy markets, energy efficiency, energy security, government regulation, institutional support, integration, directive, regulation, implementation, road map.

doi: <https://doi.org/10.15407/—2017.0.00>

УДК 334.722:[34+346.6]:332.13

С.М. ТКАЧ, канд. екон. наук, наук. співроб. сектору просторового розвитку
ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України», м. Львів

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОСТОРОВИХ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ: КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Ключові слова: просторові форми організації бізнесу, інституційне забезпечення, законодавча база, спеціальні економічні зони, технопарки, індустріальні парки, кластери.

Представлено результати дослідження інституційного середовища розвитку просторових форм організації бізнесу в Україні. Виділено ключові проблеми нормативно-правового регулювання діяльності спеціальних (вільних) економічних зон, наукових, технологічних, індустріальних парків, кластерів. Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення державного регулювання їхньої діяльності.

Вступ. Відновлення вітчизняної економіки після тривалої кризи вимагає рішучих дій щодо створення сприятливого середовища для вільного розвитку підприємництва, розкриття потенціалу регіонів, підвищення їхньої інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності. Досвід провідних країн світу доводить доцільність використання просторових форм організації бізнесу (ПФОБ) (наукових, технологічних, галузевих парків, вільних економічних зон, кластерів, бізнес-інкубаторів тощо) як «драйверів» економічного зростання в регіонах. Натомість вітчизняний досвід функціонування ПФОБ не став таким успішним, що насамперед обумовлено незадовільним інституційним забезпеченням. Наприклад, Україна у світі за станом розвитку кластерів посідає 113 місце серед 141 досліджуваної країни [1]. З огляду на це виникає актуальна необхідність у ґрунтовному вивченні особливостей нормативно-правового регулювання діяльності ПФОБ в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики інституційного забезпечення розвитку бізнесу крізь призму просторової організації присвячено праці учених та практиків. Зокрема, економіко-правові аспекти розвитку окремих форм просторового розвитку регулярно вивчаються в Національному інституті стратегічних досліджень (А. Павлюк, О. Єгорова, К. Маркевич, Ю. Макогон та ін. [2]). Концептуальні засади господарсько-правового режиму технопарків і технополісів обґрунтовано в дослідженні М. Василенка [3]. Особливості правового статусу технологічних парків як суб'єктів інноваційної діяльності розкрито Ю. Атамановою [4]. Натомість практичний аспект діяльності наукових парків в Україні, у тому числі правового регулювання, дослідив директор наукового парку В. Чернюк [5].

Більшість досліджень науковців та практиків присвячені розкриттю правового аспекту діяльності окремих форм просторової організації бізнесу. Натомість доцільним є застосування комплексного підходу щодо розгляду особливостей інституційного забезпечення усіх видів ПФОБ, які представлені в Україні.

Метою статті є встановлення особливостей та проблем нормативно-правового регулювання діяльності просторових форм організації бізнесу в Україні та розробка практичних рекомендацій щодо його вдосконалення.

Результати дослідження. Законодавча база регулювання наявних ПФОБ в Україні є доволі громіздкою. Її основу становлять: Конституція України, Господарський, Земельний, Податковий, Митний та Цивільний кодекси України, закони України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», «Про спеціаль-

ний режим інноваційної діяльності технологічних парків», «Про наукові парки», «Про індустріальні парки», «Про вищу освіту», «Про інвестиційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» та інші законодавчі акти України, а також міжнародні договори України.

На основі аналізу історії формування та сучасного стану основних форм ПОБ в Україні визначено ключові особливості їхнього становлення та розвитку (таблиця). Так, в Україні у 1990-х рр. першою законодавчо закріпленою спробою створення ПФОБ стали *спеціальні (вільні) економічні зони (СЕЗ) та території пріоритетного розвитку зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності (ТПР)*.

Упродовж 1998—2003 рр. були створені на термін дії від 15 до 30 років дев'ять ТПР в АР

Особливості становлення та розвитку основних форм ПОБ в Україні

Форма ПОБ	Перша поява в Україні, рік	Особливості	Сучасний стан
Спеціальна економічна зона	1996	Певна частина території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. Податкові пільги скасовані у 2005 р.	Загальна кількість — 11. Повністю завершено, припинено або не здійснювалася реалізація інвестиційних проєктів у трьох СЕЗ, ліквідовано дві СЕЗ. Фактично режим СЕЗ в Україні не діє
Технопарк	1998	Юр. особа або група юр. осіб, що діють відповідно до договору про спільну діяльність без створення юр. особи та без об'єднання вкладів з метою створення організаційних засад виконання проєктів технопарку з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення пром. випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції	Зареєстровано 16 технопарків, однак лише в половині з них відбувається реалізація проєктів. Виключно віртуальний характер діяльності технопарків не забезпечує відповідного економічного ефекту для регіонів
Кластер	1998	Мережа взаємозалежних виробників, постачальників, споживачів, наукових (освітніх) установ, громадських організацій та органів місцевої влади, які взаємодоповнюють і посилюють конкурентні переваги один одного	Загальна кількість — понад 50. Відсутнє нормативно-правове регулювання особливостей створення і функціонування кластерів
Науковий парк	2007	Юр. особа, що створюється з ініціативи вищого навч. закладу та / або наукової установи шляхом об'єднання внесків засновників для організації, координації, контролю процесу розроблення і виконання проєктів НП	Загальна кількість — 19. Мережа в Україні є вузько локалізованою, порпи наявність сильних наукових осередків в інших регіонах України
Індустріальний парк	2012	Облаштована відповідною інфраструктурою територія, у межах якої її учасники можуть здійснювати господарську діяльність у сфері промислового виробництва, а також науково-дослідну діяльність, діяльність у сфері інформації і телекомунікацій	Загальна кількість — 26. Внесені до Реєстру індустріальні парки (20) зараз лише на етапі облаштування та забезпечення доступу до інженерної інфраструктури

Джерело: побудовано автором на основі даних [6—12].

Крим, семи областях та м. Харкові. Спеціальний режим інвестиційної діяльності вводився з метою створення нових робочих місць за поданням відповідного органу місцевого самоврядування в межах міста, району території, на якій склалися несприятливі соціально-економічні умови [12]. Створення ТПР закріплювалося окремими законами України, які визначили порядок запровадження та функціонування спеціального режиму інвестиційної діяльності на таких територіях.

Законом України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13.10.1992 № 2673-ХІІ передбачено порядок створення і ліквідації та механізм функціонування спеціальних економічних зон (СЕЗ) на території України, загальні правові і економічні основи їхнього статусу, а також загальні правила регулювання відносин суб'єктів економічної діяльності цих зон з державними органами влади [6]. Окрім того, вітчизняним законодавством передбачено різні функціональні типи СЕЗ: вільні митні зони і порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технологічні парки, технополіси, комплексні виробничі зони, туристично-рекреаційні, страхові, банківські тощо.

До 2001 року було створено 11 СЕЗ («Азов», «Донецьк», «Закарпаття», «Інтерпорт Ковель», «Курортполіс Трускавець», «Миколаїв», «Портофранко», «Порт Крим», «Рені», «Славутич», «Яворів») терміном на 20—60 років. Їхня діяльність регулюється окремими законами. Однак Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» від 25.03.2005 № 2505-IV для суб'єктів підприємницької діяльності під час реалізації ними інвестиційних проектів у СЕЗ і на ТПР було скасовано пільги, передбачені відповідними законами, що фактично означало ліквідацію усіх преференцій [12]. Унаслідок цього кількість суб'єктів господарювання у СЕЗ України за 2005—2015 рр. скоротилася більш ніж удвічі (з 161 до 80), як і кількість інвестиційних проектів (з 168 до 82) [13].

Загалом, не зважаючи на позитивні результати (поліпшення працевлаштування населення (створено понад 21 тис. нових робочих місць станом на 2015 р.), надходження інвестицій (1 млрд дол. США), наповнення бюджетів різних рівнів та державних цільових фондів (понад 1,2 млрд дол. США)), функціонування

вітчизняних СЕЗ не дало очікуваних результатів. У 2004 році, коли ще діяли пільги, суб'єктами СЕЗ і ТПР було реалізовано 5,7 % промислової продукції України, проте сплачено до бюджетів 1,2 млрд грн, а надано пільг на 4,7 млрд грн. Рівень інноваційної активності підприємств не зріс. Іноземні інвестиції у СЕЗ становили лише 10—30 %. Обсяги залучених інвестицій були низькими. Зокрема, у середньому по СЕЗ коефіцієнт бюджетної віддачі залучених інвестицій (відношення обсягу платежів до бюджетів та державних цільових фондів до обсягу інвестицій) за 1998—2013 рр. становив 1,1 [13].

Як показала практика, ключовими недоліками законодавчої бази регулювання діяльності СЕЗ є: складна, непрозора і довготривала процедура створення СЕЗ із обов'язковим ухваленням відповідного закону у Верховній Раді України; наявність багаторівневої системи управління та високий ступінь зарегульованості СЕЗ; непрозорий механізм надання пільг. Кардинальна зміна правових умов функціонування СЕЗ (скасування практично усіх пільг у 2005 р.) фактично нівелювала ознаки СЕЗ, порушувала гарантії інвесторів і призвела до втрати їхньої довіри.

Подібними до СЕЗ за організацією є наукові та технологічні парки. Правові, економічні, організаційні відносини, пов'язані зі створенням та функціонуванням *наукових парків* (НП) в Україні, затверджені Законом України «Про наукові парки» від 25.06.2009 № 1563-VI. Згідно з цим Законом, науковим парком є юридична особа, що створюється з ініціативи вищого навчального закладу та / або наукової установи шляхом об'єднання внесків засновників для організації, координації, контролю процесу розроблення і виконання проектів НП [7].

Попри потужну вітчизняну освітню базу мережа наукових парків не є розвиненою. На даний час в Україні існує 19 НП, яким Міністерство освіти і науки України погодило рішення про створення [8].

Згідно із Законом України «Про наукові парки», ВНЗ та / або наукові установи мають більші права організаційного характеру, ніж інші засновники наукового парку, при цьому незалежно від розміру їхнього внеску в статутний капітал. Це обмежує коло можливих ініціаторів створення НП. У Господарському

кодекси України та Законі України «Про інноваційну діяльність» відсутні правові засади НП як суб'єктів інноваційної діяльності. Мережа НП в Україні є вузько локалізованою (близько 70 % НП України розташовані в м. Київ, Харків, Одеса), не зважаючи на наявність сильних наукових осередків в інших регіонах України.

Правові засади функціонування *технопарків* в Україні встановлені Законом України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» 15.07.1999 № 991-XIV. Спеціальний режим інноваційної діяльності запроваджується для ТП строком на 15 років і діє за умови виконання проектів ТП. Необхідно зазначити, що, як і у випадку із СЕЗ, до ухвалення Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік», для ТП були передбачені ширші умови підтримки розвитку. Сьогодні державне сприяння інноваційній діяльності ТП здійснюється шляхом державної фінансової підтримки та цільового субсидювання проектів ТП [9].

Підставою для державної реєстрації ТП є включення його до переліку ТП, що наведений у преамбулі Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків». На сьогодні в Україні зареєстровано 16 ТП «віртуального типу», однак лише половина з них реалізує проекти: три проекти «Інститут монокристалів» (м. Харків); по два у ТП: «Київська політехніка» і «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка» (м. Київ); по одному у ТП: «Інститут електрозварювання імені Є.О. Патона» (м. Київ), «Вуглемаш» (м. Донецьк), «Інститут технічної теплофізики» (м. Київ), «Текстиль» (м. Херсон) і «Яворів» (Львівська область).

Серед ключових проблем правового характеру, які заважають розвитку ТП в Україні, можна виокремити такі. Наявна правова колізія щодо сутності ТП як одного з підвидів СЕЗ і функціонування спеціального режиму на території технопарку. Так, згідно із Законом України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», СЕЗ є частиною території, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності, у той час як Законом України «Про спеціальний режим

інноваційної діяльності технологічних парків» передбачено, що пільги надаються не на інноваційну діяльність ТП, яка здійснюється на певній території, а лише на окремий інноваційний проект, що пройшов державну реєстрацію. Більше того, після внесення змін до останнього закону, якими було ліквідовано більшість пільг, про фактичне існування спеціального режиму інноваційної діяльності ТП мови не йде. Скасування пільг для ТП порушило ст. 3 Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» стосовно дії спеціального режиму терміном на 15 років. Окрім того, до вагомих проблем правового регулювання діяльності ТП можна віднести складну, забюрократизовану процедуру експертизи та реєстрації проектів ТП, через що деякі із 16 наявних ТП в Україні довго не могли пройти державну реєстрацію у МОН України.

Винятково віртуальний характер діяльності ТП не забезпечує відповідного економічного ефекту для регіону. Відсутність поступального розвитку цієї просторової форми організації бізнесу в Україні вказує на значні організаційні й правові прорахунки у регулюванні їхньої діяльності.

Територія *індустріального парку* (ІП) є аналогом СЕЗ. Згідно із Законом України «Про індустріальні парки» від 21.06.2012 № 5018-VI, ІП — визначена ініціатором його створення відповідно до містобудівної документації облаштована відповідною інфраструктурою територія, у межах якої учасники ІП можуть здійснювати господарську діяльність у сфері переробної промисловості, а також науководослідну діяльність, діяльність у сфері інформації та телекомунікацій на умовах, визначених цим Законом та договором про здійснення господарської діяльності у межах ІП [10]. Окрім того, за останніми правками до цього закону було дано визначення транскордонного індустріального парку, порядок створення і функціонування якого регулюється міжнародними договорами України.

Державна підтримка надається ініціаторам створення, керівним компаніям та учасникам ІП, внесеним до Реєстру індустріальних парків. Така підтримка облаштування ІП може здійснюватися за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів та з інших джерел, не заборонених законодавством. Зокрема, держав-

на підтримка створення і функціонування ІП передбачає: спрямування коштів Державного фонду регіонального розвитку на фінансування проектів створення інфраструктури ІП за умови співфінансування з місцевих бюджетів на рівні 10 % від їхньої кошторисної вартості; звільнення від часткової участі у розвитку місцевої інфраструктури у разі будівництва суб'єктами ІП об'єктів у межах відповідних ІП та від сплати ввізного мита у разі ввезення суб'єктами ІП обладнання та комплектувальних до нього, матеріалів, що не виробляються в Україні, і ввозяться з метою облаштування ІП та здійснення в їхніх межах господарської діяльності.

Вітчизняним законодавством передбачено створення ІП терміном не менше ніж на 30 років. На нинішній день на території України функціонує шість приватних ІП, які не внесені до Реєстру ІП, і 20 ІП, які до нього включені, а також п'ять ІП, які запропоновано внести до Реєстру [11].

На нинішній день внесені до Реєстру ІП перебувають на етапі облаштування та забезпечення доступу до інженерної інфраструктури — це тривалий етап. Ключовою причиною тривалості цього процесу є складнощі з оформленням документів і фінансування будівельних робіт, робіт із підключення до інженерних мереж (електро-, газо-, тепло-, водопостачання і водовідведення). Окрім того, є проблеми з неврегульованістю земельних питань, пов'язані зі складністю виділення земель державної чи комунальної власності для ІП, стягнення орендної плати за земельні ділянки, зміни цільового призначення тощо.

Наукові парки, галузеві парки, технопарки та партнери формують *кластери*. В Україні були розроблені, але залишилися не затвердженими «Концепція створення кластерів в Україні» (2008) і «Національна стратегія формування та розвитку транскордонних кластерів» (2009). Поняття «кластер» неодноразово трапляється в нормативно-правових актах України (у понад 100 документах). У плані заходів з реалізації Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері на 2015—2019 рр., затвердженого КМУ, на 2015 р. було закладено розроблення проектів актів щодо визначення засад створення та функціонування технологічних платформ і кластерів. Однак на сьогодні в Україні це питання зали-

шається відкритим, попри те, що з кожним роком кількість цих ПФОБ зростає. На практиці кластерні утворення в Україні юридично оформлюють здебільшого у формі асоціацій комерційних і некомерційних організацій або у формі громадських неприбуткових організацій.

У вітчизняному законодавстві донині відсутні визначення поняття «кластер», його види, нормативно-правове регламентування особливостей його створення і функціонування. Те ж саме стосується й інших форм просторової організації бізнесу (зони інтенсивного науково-технічного розвитку (технополіси), соціо-технополіси, он-лайн платформи та ін.). Відсутніми є заходи щодо державної підтримки їхнього розвитку.

З огляду на виявлені проблеми, для поліпшення нормативно-правового регулювання діяльності ПФОБ в Україні пропонуємо таке.

До Закону «Про наукові парки» (ст. 1, 13) необхідно додати положення щодо діяльності таких невід'ємних складових НП як спін-оф компанії та бізнес-інкубатори. Зокрема для уникнення подвійних трактувань визнання терміна «спін-оф компанія», можна подати його у редакції проекту Закону України «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності». Необхідно закріпити загальний статус НП у Господарському кодексі України (доповнивши положення статті 127), а також у Законі України «Про інноваційну діяльність» (доповнивши п. 2 ст. 16).

Окрім того, потребують подальшого комплексного правового врегулювання питання, пов'язані із комерціалізацією та захистом інтелектуальної власності, її переданням і використанням НП.

Розробити новий закон «Про технологічні парки» або об'єднати в один закон «Про наукові та технологічні парки» та скасувати Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», що дасть змогу позбутися нашарувань суперечливих або таких, що не діють, норм законодавства.

З огляду на те, що фактично ТП в Україні не мають ознак СЕЗ, дискусійною виглядає необхідність внесення новостворених ТП до переліку парків, наведеного у преамбулі Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» як підстави для їхньої державної реєстрації. Також

скасування цієї норми спростить сам процес і скоротить час реєстрації ТП.

Загалом регламентування процесу створення ТП в Україні потребує кардинальної редакції в напрямі спрощення і розширення можливостей для суб'єктів, які планують функціонування ТП без отримання державної фінансової допомоги.

Пункти 1 і 2 ст. 6 Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» доцільно редагувати або підкріпити відповідними положеннями у Бюджетному кодексі України, оскільки окремої бюджетної програми підтримки діяльності технопарків у Державному бюджеті України за роки існування цього закону не було передбачено. Фактично ця норма закону є декларативною і не відповідає дійсності. Окрім того, істотним недоліком п. 2 цієї статті є нечіткість формулювання різновидів фінансової підтримки (повне або часткове), оскільки створюються передумови для зловживань і корупційних дій з боку державних органів, уповноважених виділяти державні кошти на фінансову підтримку проектів ТП.

Відійти від практики створення ТП лише віртуальної форми, сприяючи створенню ТП американської або західноєвропейської моделі (розміщення в одному чи декількох приміщеннях зі створенням інноваційного бізнес-інкубатора або на одній території). Ці заходи неможливі без комплексної та системної підтримки з боку державних органів влади. Відповідно до цього доцільно сформулювати багаторівневу систему державної підтримки ТП як на національному, так і місцевому рівні. Зокрема, здійснювати за рахунок державних коштів стартове фінансування високотехнологічних проектів ТП, розвивати інфраструктуру, надавати гранти й позики, передбачити «інкубаційний податковий період» для підприємств, які реалізують проекти в НП тощо. Водночас механізм надання цих пільг має бути максимально прозорим і простим задля уникнення зловживань з обох сторін.

У ст. 127 Господарського кодексу України доповнити перелік форм об'єднання інтересів підприємств і навести визначення «кластер» у такій редакції: «це локально інтегрована мережа взаємно зацікавлених у співпраці та використанні отриманих результатів суб'єктів, які взаємодоповнюють і посилюють конку-

рентні переваги один одного та кластера загалом». Положення ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» доповнити визначенням «інноваційний кластер», а ст. 1 Закону України «Про транскордонне співробітництво» доповнити визначенням поняття «транскордонний кластер».

Задля створення єдиної національної мережі кластерів в Україні необхідно розробити Стратегію розвитку кластерів на 2018—2022 рр., якою буде передбачено створення національних і регіональних кластерів. Національні кластери необхідно створювати насамперед у пріоритетних та перспективних сферах господарювання (сфера інформаційних технологій, аерокосмічна, фармацевтична, виробництво електроніки та телекомунікаційного обладнання та виробництво медичної, високоточної та оптичної техніки), енергетичного та екологічно чистих секторів. Регіональні кластери мають створюватися виходячи з особливостей конкурентних переваг кожного регіону.

Також підтримка національних та регіональних кластерів повинна здійснюватися за допомогою реалізації кластерних програм, стимулювання системи науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, посилення взаємодії між органами державної влади і місцевого самоврядування, бізнесом і науково-освітніми установами із застосуванням принципів державно-приватного партнерства. Відповідно до цього має бути передбачена державна підтримка у вигляді надання пільг на оренду земельних ділянок, виробничих площ і приміщень, увезення спеціалізованого обладнання, пільгових державних кредитів, надання цільових грантів. Для розбудови мережі кластерів в Україні доцільно залучати підтримку загальноєвропейських програм, міжнародних організацій та фондів, проектів транскордонного співробітництва.

Висновки. На основі отриманих результатів дослідження до ключових проблем нормативно-правового регулювання діяльності ПФОБ можна віднести:

- незавершеність і відсутність системного підходу формування нормативно-правової бази регулювання діяльності ПФОБ;
- наявність правової колізії, що стосується суті ПФОБ та особливостей їхньої діяльності;
- те, що процедура створення та державної реєстрації більшості форм просторової орга-

нізації бізнесу є забюрократизована і доволі громіздкою;

- часту зміну умов функціонування ПФОБ;
- відсутність нормативно-правового регламентування особливостей створення і функціонування таких форм просторової організації бізнесу як кластери, технополіси, соціотехнополіси, он-лайн платформи та ін.;

- те, що функціонування державних і недержавних структур, діяльність яких повинна бути спрямована на підтримку розвитку ПФОБ, має формальний характер і не дає очікуваного потрібного результату.

Вітчизняний досвід функціонування ПФОБ є доволі контраверсійним і потребує критичного перегляду, насамперед у напрямі їх інституційного забезпечення. Усунення наведених проблем дасть змогу створити нові та розширити наявні мережі просторових форм організації бізнесу в регіонах України. Зокрема, формування нової державної політики щодо розбудови ПФОБ в Україні з подальшим удосконаленням нормативно-правового забезпечення їхньої діяльності, забезпеченням системності та комплексності дій щодо розроблення національних і регіональних стратегій та програм розвитку ПФОБ. Трансформація та удосконалення вітчизняного законодавства в Україні щодо регулювання діяльності ПФОБ має відбуватися у напрямі розвитку таких форм просторової організації бізнесу як наукові, технологічні, інноваційні парки, наукові та інноваційні центри, кластери, бізнес-інкубатори тощо та базуватися на стратегічних цілях розвитку регіонів та їх конкурентних перевагах, забезпечувати реалізацію пріоритетних напрямів розвитку інноваційної діяльності, науки та техніки в Україні.

До перспектив подальших досліджень належить вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду функціонування технопарків задля визначення шляхів поліпшення механізму регулювання їхньої діяльності в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Global Innovation Index 2016* / Cornell University, INSEAD, and the World Intellectual Property Organization (WIPO) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2016-report>
2. *Індустріальні парки в Україні: удосконалення політики стимулювання у контексті світового досвіду* /

А.П. Павлюк, О.О. Єгорова, К.Л. Маркевич [та ін.]. — К. : НІСД, 2014. — 64 с.

3. *Василенко М.Д.* Концептуальні засади господарсько-правового режиму технопарків і технополісів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04-господарське право; господарсько-процесуальне право / М.Д. Василенко ; Національний університет «Одеська юридична академія». — Одеса, 2014. — 38 с.
4. *Атаманова Ю.Є.* Основні проблеми системного господарсько-правового регулювання відносин в інноваційній сфері : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / Ю.Є. Атаманова; НЮА України імені Ярослава Мудрого. — Харків, 2009. — 28 с.
5. *Інноваційна інфраструктура в контексті національної інноваційної системи (економіко-правові проблеми)* : монографія / за наук. ред. О.Б. Бутнік-Сіверського ; кол. авторів : О.П. Орлюк, О.Б. Бутнік-Сіверський, С.Ф. Ревуцький, В.І. Нежиборець, Г.О. Андрощук та ін. — К. : Лазурит-Поліграф, 2011. — 414 с.
6. *Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон* : Закон України від 13.10.1992 № 2673-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2673-12>
7. *Про наукові парки* : Закон України від 25.06.2009 № 1563- VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1563-17>
8. *Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків* : Закон України від 15.07.1999 № 991-ХІV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/991-14>
9. *Про індустріальні парки* : Закон України від 21.06.2012 № 5018-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5018-17>
10. *Мережа індустріальних парків в Україні* / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=6463d3ba-aa13-4e54-8db9-0f36642c43d9&tag=IndustrialniParkiVUkraini>
11. *Спеціальні економічні зони та території пріоритетного розвитку* / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=SotsialniEkonomiczniZoniTaTeritoriiPrioritetnogoRozvitku>
12. *Ткач С.М.* Спеціальні економічні зони в Україні: досвід та нові пріоритети просторової організації / С.М. Ткач // *Регіональна економіка*. — 2016. — № 3. — С. 86—97.

REFERENCES

1. Cornell University, INSEAD, and the World Intellectual Property Organization (WIPO) (2016), *Global Innovation Index 2016*, available at: <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2016-report> (accessed 17 January 2017).
2. Pavliuk A.P., Yehorova O.O. and Markevych K.L. (2014), *Industrial'ni parky v Ukraini: udoskonalennya polityky stymulyuvannya u konteksti svitovogo dosvidu* [Industrial Parks in Ukraine: Improving of Incentives Policy in the context of World Experience], NISR, Kyiv, Ukraine.

3. Vasylenko M.D. (2014), *Konceptual'ni zasady gospodar's'ko-pravovogo rezhymu texnoparkiv i texnopolisiv* [Conceptual Basement of Economic and Legal Regime of Industrial Parks and Technopolises], Abstract of the D.Sc. diss. (jur. sci.), The National University «Odessa Academy of Law», Odessa, Ukraine.
4. Atamanova Yu.Ye. (2009), *Osnovni problemy systemnogo gospodar's'ko-pravovogo reguluvannya vidnosyn v innovacijnij sferi* [The Main Problems of the Systematical Economic and Legal regulation of relations in the sphere of innovations], Abstract of the D.Sc. diss. (jur. sci.), Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine.
5. Butnik-Siverskyi O.B. (Ed.) (2011), *Innovacijna infrastruktura v konteksti nacional'noi innovacijnoyi systemy (ekonomiko-pravovi problemy)* [The Innovative Infrastructure in the Context of the National Innovation System (Economic and Legal Issues)], Lazuryt-Polihraf, Kyiv, Ukraine.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), *Pro zagal'ni zasady stvorennya i funkcionuvannya special'nyx (vil'nyx) ekonomichnyx zon : Zakon Ukrainy* [On General Principles of Creation and Functioning of Special (Free) Economic Zones: The Law of Ukraine], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2673-12> (accessed 15 December 2016).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2009), *Pro naukovi parky : Zakon Ukrainy* [On Science parks: The Law of Ukraine], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1563-17> (accessed 16 December 2016).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), *Pro special'nyj rezhym innovacijnoyi diyal'nosti technologichnyx parkiv : Zakon Ukrainy* [On special regime for innovation activity in technological parks: The Law of Ukraine], available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/991-14> (accessed 20 December 2016).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), *Pro industrial'ni parky : Zakon Ukrainy* [On Industrial Parks], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/991-14> (accessed 20 December 2016).
10. The Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2017), *Merezha industrial'nyx parkiv v Ukraini* [A network of industrial parks in Ukraine], available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=6463d3ba-aa13-4e54-8db9-0f36642c43d9&tag=IndustrialniParkiVUkraini> (accessed 27 May 2017).
11. The Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2017), *Special'ni ekonomichni zony ta terytoriyi priorityetnogo rozvytku* [Special economic zones and territories of priority development], available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Sot> sialniEkonomichniZoniTaTerytoriiPriorityetnogoRozvitku (accessed 21 March 2017)
12. Tkach S. (2016). *Spetsialni ekonomichni zony v Ukraini: dosvid ta novi priorityety prostorovoi orhanizatsii* [Special Economic Zones in Ukraine: Experience and New Priorities of Spatial Organization], *Rehionalna ekonomika*, no. 3, pp. 86—97.

Надійшла 20.02.2017

С.Н. Ткач

ГУ «Институт региональных исследований им. М.И. Долишнего НАН Украины», г. Львов
**НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ
 ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ
 ФОРМ ОРГАНИЗАЦИИ БИЗНЕСА
 В УКРАИНЕ: КЛЮЧЕВЫЕ ПРОБЛЕМЫ
 И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ**

Представлены результаты исследования институциональной среды развития пространственных форм организации бизнеса в Украине. Выделены ключевые проблемы нормативно-правового регулирования деятельности специальных (свободных) экономических зон, научных, технологических, промышленных парков, кластеров. Предложены рекомендации по совершенствованию государственного регулирования их деятельности.

Ключевые слова: пространственные формы организации бизнеса, институциональное обеспечение, законодательная база, специальные экономические зоны, технопарки, промышленные парки, кластеры.

S.M. Tkach

SI «Institute of Regional Research n.a. M.I. Dolishnyi of the NAS of Ukraine», Lviv

**THE LEGAL REGULATION OF SPATIAL FORMS
 OF BUSINESS ORGANISATION IN UKRAINE:
 KEY PROBLEMS AND PERSPECTIVE
 OF DEVELOPMENT**

The article explores the institutional environment of spatial forms of business organization in Ukraine. Special attention is paid to the problems of the legal regulation of special (free) economic zones, scientific, technological, industrial parks, clusters. The recommendations for improving state regulation of their activities are suggested by the author.

Keywords: spatial forms of business organization, institutional environment, state support, legal base, special economic zones, technoparks, industrial parks, clusters.

doi: <https://doi.org/10.15407/—2017.00.00>

УДК 349.6

Б.Г. РОЗОВСКИЙ, д-р юрид. наук, вед. науч. сотр.

Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Киев

ПРАВО ИМЕТЬ ПРАВО

Ключевые слова: экологическое право, антропоэкологическое право, природоохранительное право, объект права, субъект права, природные объекты, роботы, искусственный разум.

Показано, что в отличие от других отраслей в теории экологического права понятием субъекта, претерпевающего ущерб от противоправных действий человека, наделяют природу и ее отдельные объекты. Обосновано, что данный постулат не соответствует практике, где ущерб от нерационального природопользования вызывается с физических и юридических лиц. Автор доказывает, что так называемый экологический ущерб причиняется человеку, обществу. Для более точного определения целей и задач экологического права в таком качестве предлагается ввести понятие антропоэкологического права.

Существуют два способа быть одураченным.

Один — верить в то, что неверно;

другой — отказываться поверить в то, что верно.

Серен КЬЕРКЕГОР (1813—1855)

Прежде чем задавать вопрос «Куда катится этот мир?» — вспомните, как вы воспитывали своих детей.

В современной литературе используется как штамп оборот «возмещение вреда, причиненного окружающей среде». Однако Э. Рязанов поэтической строкой: «У природы нет плохой погоды, всякая погода благодать» сформулировал главнейший философский постулат: «Природа не может претерпевать ущерб». Мы не охраняем сегодня природу как самостоятельный субъект права — это утопическая задача. Если в силу каких-то космических катаклизмов на Земле, как на Марсе, исчезнет атмосфера, природа изменит свое качество, но останется природой. Пострадает человек, он может вообще исчезнуть как вид природы, поэтому стремится овладеть тайнами космоса и противостоять потенциальной опасности. Мы тысячелетия живем в ультрапрагматичном мире, когда человек любит, прежде всего, самого себя. Природу он «любит» только в той мере, в какой она обеспечивает его благополучное существование. Вспомним, сняв идеализирующие очки, подсечное земледелие и даже такое, на первый взгляд, невинное начинание, как одомашнивание диких животных — это ведь начальный этап агрессии человека в своем естественном окружении. Этап, без которого не было бы современного человека. А распашка неисчислимых гектаров земли, отторжение ее на городское и промышленное строительство, строительство плотин, активное уничтожение носителей инфекционных болезней, предотвращение наводнений, оползней, селей и многое-многое другое —

мог бы без этого человек не в поэтическом ореоле, а на грешной земле чувствовать себя ныне человеком?

Право в первооснове было создано, и в таком качестве существует по сей день, для охраны человека, для сохранения его как социобиологического вида. В этом предназначении оно регулирует отношения в использовании природы как среды обитания. *Реально мы охраняем не природу, а человека в его природном окружении. Изначально человек не охранял природу, а защищался от нее. В определенной мере эта тенденция сохраняется сейчас, в перспективе — возрастает. Экологическое право, подчеркиваю — в сегодняшней интерпретации, более точно следовало бы именовать не правом охраны окружающей среды (природоохранительным правом), а правом антропоэкологическим.*

В США одно время были в моде иски типа: «Лоси против штата Мичиган». Однако это были лишь риторические приемы. В 1970 г. предприятие Уолта Диснея получило разрешение на использование неосвоенной долины Минерал Кинг Вэллей в горах Сьерра-Невады, чтобы построить там оздоровительный центр, оснащенный гостиничными заведениями, ресторанами и т. д. Экологическая группа «Сьерра Клуб» предъявила иск против такого строительства, но Федеральный Суд отказал в иске, поскольку группа не обладала правомочиями предъявлять иск в суде для защиты интересов этой неосвоенной долины. Показательны результаты голосования: решение принято голосами четырех судей при трех против, разделявших концепцию Стоуна: «Деревья имеют права», и двух воздержавшихся). А 15 марта 2017 г. река Уонгануи в Новой Зеландии, третья по величине в стране, стала первым водоемом в мире, получившим те же юридические права, что и человек. Это решение было принято по требованию народа маори, почитающего реку. Таким образом, причиненный ей вред приравнивается к ущербу, нанесенному племени. Уонгануи получила двух попечителей, от правительства страны и от племени. Вслед за этим суд индийского штата Уттаркханд признал реки Ямуна и Ганг живыми существами, наделив их юридическими правами. Суд назначил представителей рек, которые займутся вопросом их очистки.

Однако по гражданскому, хозяйственному и другому законодательству Украины, иных ци-

вилизованных государств под возмещением вреда (ущерба, убытков) понимаются юридические отношения между двумя субъектами, наделенными соответствующими правами и возможностью их реализации — потерпевшим и противостоящим ему причинителем вреда. С причинителем вреда относительно все ясно. Но кто (что) потерпевший — реки или народ маори и индусы? Воды этих рек используются для орошения и питья. За последние годы они значительно пострадали от загрязнения промышленными отходами. *Реально пострадали интересы человека и законы, при всей политической и этнической составляющих, приняты для их защиты.* Отмечу, что Швейцария за последние годы стала страной с чистой водой и воздухом без наделения природных объектов дополнительными правами.

Сегодня, *при существующей трактовке*, право должно быть прагматичным. Единственный критерий — цивилизованные интересы рядового человека. Реально он игнорируется практически во всех отраслях права, и практически все исследователи это обходят стороной. Экологическое право — уникальная отрасль. Там во имя якобы интересов человека наплодили кучу иррациональных принципов и задач. Возьмите лозунг: «Нам и внукам!». Если бы его воплощали в жизнь, наши предки сэкономили бы слюду и мы по сей день закрывали ею окна. Экономь сколько угодно нефть и газ, но рано или поздно их запасы уменьшаться — их что, хватит внукам? Показательно, естественно, с оговорками: «Итак, не заботьтесь о завтрашнем дне, ибо завтрашний день сам будет заботиться о своем: довольно для каждого дня своей заботы» (Библия, Матф. 6:34).

Биологическое разнообразие! На территории Эмиратов сотни поколений людей из обитателей животного мира видели только верблюдов и сусликов. То же с растительностью. Но жили и выжили, ныне дают фору «цивилизованным» народам. А в Южной Америке продолжают находить племена, которые живут в окружении роскошной природы и ходят в набедренных повязках.

О сбалансированности природы. Современный человек ведет себя как голодающий, докравшийся до бесплатной кормушки. Рано или поздно научится считать, во что ему это обходится. Да и природа не пассивна — при-

способливается к нашим атакам. В ней происходит естественное обновление видов, из первоначально существовавших животных не осталось и десятка. Подвижна и земная твердь. Итальянские и швейцарские ученые составили подробную карту города Венеция. На ней можно увидеть то, какие части города тонут сильнее остальных и как на это влияют антропогенные и естественные факторы. Как утверждают ученые, к 2100 году относительный уровень города опустится примерно на 17—53 см.

Вред, ущерб причиняется не природе, не окружающей среде. Он причиняется человеку, обществу в результате нерационального использования природных ресурсов самим человеком, и должен иметь социально-экономическую оценку. Реально человек одновременно оказывается и потерпевшим, и причинителем вреда. Специфика ныне осуществляемой экологической политики в том, что экономический ущерб в масштабе планеты наступает как от нерационального использования природных ресурсов, так и от несостоятельных мер по излишней их охране. Неоправданно завышенные затраты на охрану природы, как это имело место в США, влекут снижение уровня обеспечения благополучия граждан. Просчеты привели к тому, что на фоне довольно высокого темпа роста вложений в охрану природной среды стало наблюдаться резкое ухудшение важнейших экономических показателей. О сдерживающем влиянии экологического регулирования на экономический рост говорили и эконометрические расчеты, проведенные американскими специалистами. Для упорядочения экологической политики США были вынуждены ввести экономические экспертизы проводимых мероприятий по охране природы. В Агентстве по охране окружающей природной среды был создан специальный отдел, в функции которого входит оценка влияния экологических программ на важнейшие экономические показатели (индекс цен, занятость населения, производительность труда и т. д.). Результаты экономических экспертиз передаются в административно-бюджетное управление, принимающее окончательные решения относительно экологических программ. Отмечу, что Президент США Дональд Трамп, будучи кандидатом на пост главы государства, критиковал финансирование проектов, нацеленных на исследования изменения

климата. Он также обещал отменить Парижское соглашение о климате в случае победы.

Однако попытки ограничить экономическое развитие под предлогом обеспечения экологического благополучия продолжаются. Примером может служить «Декларация Инициативы Общероссийского Гражданского Общества «Зеленый Шелковый путь». В ней обоснованно констатируется очевидность того, что корни текущего экологического кризиса лежат в несовершенстве глобальных механизмов развития, и эта проблема вряд ли решается в границах одной страны. Политика «зеленого развития» более развитых стран продолжит способствовать переносу «грязных», устаревших технологий в другие страны и созданию на их территории анклавов «вчерашней экономики» с большими экологическими и социальными издержками... Осуществление крупных проектов все чаще сопровождается принудительным переселением людей, подавлением традиционных прав местного населения, усилением давления на правозащитные и экологические организации и активистов, а также искусственным затруднением диалога между гражданским обществом и другими участниками процесса развития. Риторика благозвучна, но итог: «отказ от проектов в области добычи угля, нефти, строительства АЭС, крупных плотинных ГЭС и т. д.» сегодня в комментарии не нуждается. Примером наиболее масштабно ущербного природоохранного проекта служит Киотский протокол, базирующийся на концепции антропогенной причины изменения климата.

В Украине, в отличие от США, экономическая оценка экологических программ производится не достаточно. Более того, за последние десятилетия общегосударственная экологическая программа с соответствующим обоснованием вообще не разрабатывалась. Представляется оправданным дополнить главу XV Хозяйственного кодекса Украины нормами, регламентирующими обязательность проведения экономической экспертизы экологических проектов на уровне отдельных субъектов хозяйствования, территорий и государства в целом.

Необходимо признать: в мире не существует достоверных оценок влияния на человека всех видов техногенного загрязнения природных объектов, тем более множества вариантов их сочетания. Трудно учесть разный уровень не-

гитивного воздействия в зависимости от материального и психологического благополучия человека, социальных, бытовых условий его существования. Например, норматив предельно-допустимых выбросов загрязняющих веществ должен в идеале рассчитываться с учетом статуса фактического здоровья жителей конкретного города или поселка, а он, в свою очередь, зависит от социально-демографической структуры населения, уровня доходов, структуры питания, условий и напряженности труда, возможности полноценного отдыха, жилищных условий, величины транспортных нагрузок и многих других факторов, значение которых в отдельности относительно известно, но в совокупности пока еще слабо изучено. В реальной действительности задача чрезвычайно усложняется необходимостью поиска социально-правового оптимума, учитывающего экономические возможности Украины для ее решения. Поэтому становление экологического права должно сопровождаться проведением масштабных комплексных научных исследований.

На постсоветском пространстве поныне применяются с некоторой модификацией методики расчета ущерба, разработанные, как потом выяснилось, с существенной погрешностью [1, 2]. Погрешности нормативной базы усугубляются ненадлежащей организацией природоохранной работы. В итоге, как пример, на экологической карте Украины нет рек, которые можно было бы назвать чистыми. Реки теряют способность самовосстанавливаться. По подсчетам ученых, поголовье рыб в Украине за последние десятилетия уменьшилось в 100 раз.

Ситуация усугубляется неадекватной системой ответственности за нарушение правил эксплуатации природных объектов. Существующие санкции рассчитываются по неопределенным критериям, не включают затраты на восстановление конкретного природного объекта. Взыскания, в том числе штрафные, концентрируются на уровне государства, собранные средства до организаций, способных и обязанных возместить причиненный ущерб, преимущественно не доходят.

В условиях дефицита ресурсов необходимо внести уточнения в инструментарий экологического права. Например, в Украине, как и ранее в СССР, водоохранные мероприятия

сводятся, в основном, к созданию очистных сооружений для сточных вод. Не говоря о чрезвычайно высокой стоимости, их эффективность крайне низка и в массе не позволяет достичь желаемых результатов. В США, где затраты на экологические цели несопоставимы с Украиной, тем не менее часть финансирования на охрану вод направляется на повышения качества подготовки питьевой воды, что прямо ограждает человека от вредного воздействия загрязняющих веществ.

Такая же политика проводится и в сфере поддержания качества атмосферного воздуха. Борьба за его чистоту не сводится к установлению стандартов и озеленению улиц и площадей. На Западе если многоэтажка стоит в нескольких метрах от дороги, она снабжена малым набором очистительных приборов в кабинетах и жилых помещениях. Самые распространенные — модели кондиционеров со встроенными современными устройствами защиты здоровья — противопылевыми и противогазовыми фильтрами.

В ряде зарубежных стран для борьбы с шумом используются методы, которые в отличие от «экологических» получили название «урбанистических». Например, в Голландии земли, прилегающие к шоссе, делятся на три класса в зависимости от уровня шума: I — зона, где запрещается жилищное, но поощряется торговое и промышленное строительство; II — зона, где разрешается жилищное строительство при условии обеспечения домов хорошей звукоизоляцией; III — зона, где возможны все виды землепользования. Естественно, что при таком подходе исключаются последующие затраты на борьбу с акустическим загрязнением в зоне жилой застройки и расходы на компенсацию вреда, причиняемого здоровью граждан. Мы же, упорно исповедуя консервативную концепцию охраны природы, превращаем ее в экономически недостижимую самоцель. Преодоление подобных тенденций — главная задача экологического права.

В экономико-экологическом праве традиционно рассчитывается ущерб, причиняемый человеком в результате неэффективной эксплуатации природных ресурсов. Неоправданно мало внимания уделяется расчету потенциального ущерба, причиняемого стихийными природными явлениями, и затрат на его предотвращение. В СМИ периодически мелькает

информация о жертвах цунами, смерчей, снежных лавин. Однако есть и масштабные угрозы. Установлено, что в недрах Земли содержатся астрономические объемы углеродных соединений. Объем углерода только в верхнем слое земной мантии может составлять до 100 трлн тонн. Это гораздо больше, чем считалось до сих пор. Для сравнения: глобальный выброс углерода в атмосферу был зафиксирован в 2011 г. и составил около 10 млрд тонн. В 1986 г. со дна кратерного озера Ньос в Африке поднялось смертельное облако, которое со скоростью 100 км/час спустилось в долину и уничтожило свыше 1700 человек. Целые деревни заполнились трупами людей и домашнего скота. На дне другого африканского озера Киву скрывается около 65 км³ метана и 256 км³ углекислого газа, которые в совокупности способны вызвать глобальную катастрофу. Скопления метана и сероводорода зафиксированы в водах Черного моря.

Подобных объектов достаточно много, однако программа по их нейтрализации в глобальном масштабе отсутствует. Между тем, не исключено, что причиной гибели динозавров и мамонтов был выброс углекислого газа. О мгновенной смерти некоторых мамонтов свидетельствует наличие в полости рта их замороженных тулов сорванных для питания пучков травы. Есть о чем думать.

Высказанное утверждение о недопустимости признавать естественную природу субъектом правоотношений правомерно лишь при существовавшем уровне наших знаний и возможностей. Предложения ликвидировать данное ограничение поступали на протяжении тысячелетий. Вспомним определение естественного права стоицизма в том виде, как оно было передано римским юристом Ульпианом в Дигестах: «...естественное право — это то, которому природа научила все живое: ибо это право присуще не только человеческому роду, но и всем животным, которые рождаются на земле и в море, и птицам...». Бентам, ссылаясь на освобождение черных рабов во Франции, утверждал, что животные имеют те же права, что и другие создания (включая человека) и что только обскурантизм не дает нам включить юридическое освобождение животных в русло юридического освобождения человека [3].

Современные философы в перспективах позитивного решения проблемы занимают по-

лярные позиции [4, 5]. В частности, Деррида в эссе «А если животное ответит?» критикует Лакана, Декарта, Хайдеггера, Левинасома — философов, проводивших жирную разделительную черту между человеком и животными [6]. Однако все признают, что *естественная живая природа и ее представители обладают специфическими формами сознания и языка, как средствами обмена информацией, в познании которых человек делает первые шаги*. Не удивлюсь, если со временем данная констатация распространится на остальные природные объекты. Образно это сформулировал любимый мной и многими Тютчев: «Не то, что мните вы, природа / Не слепок, не бездушный лик / В ней есть душа, в ней есть свобода / В ней есть любовь, в ней есть язык...».

Тем не менее, при всем гуманизме, в праве есть каноны, которые опровергнуть трудно. Азбука: стороны правовых отношений при наличии спора должны говорить на языке, понятном им обоим и суду. В случае несоблюдения данного условия мы вернемся к бессмысленным средневековым «крысиным процессам». При необходимости может быть привлечен переводчик. Заглядывая в будущее, допустимо будет привлечение в качестве переводчика специалиста, способного понять и передать язык природы и претензии отдельных ее представителей. Предпосылки к тому есть. Если человек пока делает первые шаги в этом направлении, то все больше выясняется, что многие представители природы обладают способностью осознать и оценить намерения и действия человека в отношении их. Это — тема самостоятельного исследования, ограничусь лишь некоторыми примерами.

При пересечении реки Хоргос, разграничивающей территорию Казахстана и Китая, вас удивляет странный факт: на одной стороне полно птиц, на другой, китайской, — ни одной. Когда во время культурной революции китайцы убивали воробьев, попадали замертво множество и других видов птиц. До сих пор у птиц сохранилась историческая память: на ту сторону лететь нельзя, там убьют [7].

Мы еще не исследовали историю эволюции живого на планете, не знаем о том, имеет человек и все остальные виды свое самостоятельное происхождение или они выделились из некоего единого биологического ядра. Нет объяснения, но неоспоримый факт: дикие

животные, не говоря уже о домашних, способны воспринимать эмоции человека. Дельфины неоднократно на большом расстоянии принимали сигналы опасности человека, отнесенного ветром на надувном матрасе далеко в море, и эскортировали его к берегу. Они же окружали кольцом упавшего с корабля, спасая его от кишасших акул. Сорокалетний житель Севастополя пять дней провел на необитаемом острове посреди реки Конка в Херсонской области. Мужчина в составе рабочей бригады на баркасе приехал в с. Козачьи Лагеря. Был обеденный перерыв, на берегу все отдыхали. Исчезновение своего коллеги люди заметили только в 19:00. Поиски не увенчались успехом. Лишь на пятый день его обнаружил проплывавший мимо рыбак. «Робинзон» рассказал, что из-за сильного алкогольного опьянения не помнит, почему пошел купаться и как оказался на острове. С его слов, все дни он страдал от жажды, голода, холода и укусов насекомых. Четыре дня подряд в том районе шли дожди. Укрытие он смастерил себе сам из веток и камыша. А согревали его косули, которые живут на острове. Эти необычайно пугливые животные позволяли укладывать себя рядом с дрожащим человеком.

25-летнему Майкулу Акунье, заблудившемуся в Национальном парке Мадиди, расположенном в Боливии, в верховьях бассейна реки Амазонки, удалось выжить в джунглях. Турист, отбившийся от экскурсионной группы, скитался по тропическому лесу в течение девяти дней. Майкул признался, что своей жизнью обязан стае обезьян. Бродя по джунглям, турист наткнулся на животных и примкнул к ним. По его словам, звери делились со своим «новым другом» водой и пищей (информация EG.ru).

В Индии в 1920 г. в джунглях нашли двух девочек. Их вырастила семья волков. Амале было полтора года, старшей, Камале, восемь. В XVIII в. охотники из городка Фрамаурк в Нижней Венгрии обнаружили в берлоге девушку, воспитанную медведем. Еще одну медвежью воспитанницу обнаружили в Турции. В Сьерра-Леоне (Западная Африка) нашли пятилетнюю девочку — члена стаи обезьян.

Паразитические примеры известны о домашних животных. В моей коллекции зафиксированы случаи, когда защищали хозяина от преступника собаки, крыса и попугай. Свин-

ка, увидев потерявшую сознание хозяйку, чтобы привлечь внимание прохожих, выбежала на улицу и легла на проезжей части дороги. Ни для кого не секрет, что животные чувствуют приближение ураганов, землетрясений, прочих катаклизмов и нередко предупреждают об опасности людей.

Английский биолог Руперт Шелдрейк провел специальное исследование, наблюдая при помощи телекамеры за поведением собак и кошек, ожидающих приход любимых хозяев. Выбирались дома, где хозяева возвращались домой в разное время. Было установлено, что во многих случаях собаки и кошки подходят к дверям и ждут, когда хозяева только приближаются к дому. Это происходило в разное время, так что идея условного рефлекса исключалась. Животные не могли ни видеть, ни слышать своих хозяев, но каким-то образом они чувствовали момент их прихода. Шелдрейк связывает это с биологическим полем, которое чувствуют животные [8].

Животные способны проявлять и взаимовыручку. В китайской провинции Цзянсу пес породы сибирский хаски сумел сбежать из клетки в ветеринарной лечебнице, после чего освободил других собак (об этом сообщило издание Daily Mirror).

Революцию в экологическом праве должен произвести установленный факт наличия сознания у представителей флоры. Им, как выяснилось, обладают даже некоторые виды плесени. Так, растения умеют предупреждать друг друга о нависшей опасности и организовывать отпор. У них, как у насекомых, существует ионная сигнализация. Как только гусеница, скажем, приступает к поеданию листика помидорного куста, другие листья и рядом расположенные растения получают сигнал опасности и начинают спешно вырабатывать протеиназу — вещество, которое связывает у гусениц пищеварительные ферменты, что затрудняет и даже делает невозможным усвоение пищи. Кроме ионной сигнализации, растение одновременно начинает подавать и электрические сигналы. А они привлекают внимание птиц, питающихся этими самыми гусеницами. Еще более изощренно защищается хлопковое растение, подвергшееся нападению гусениц совки. Распробовав на вкус слюну врага, его листья вырабатывают так называемые терпены. Эти летучие ароматические

вещества служат приманкой для наездников-браконид, которые откладывают свои яйца прямо в тела гусениц. Вылупившись, они убивают «хозяина».

Ныне получила признание фитопсихология (от др.-греч. *phyton* — растение): дисциплина, изучающая поведенческие реакции растений и формы проявления этих реакций [9]. Человек начинает осваивать язык природных объектов и использовать его в своих целях. Издавна, например, существует обычай угрожать расправой дереву, не приносящему плоды, закапывая под ствол топор. Один из авторов [9] прибег однажды к этому средству. Закапывать топор не потребовалось, достаточно было показать его яблоне с соответствующим внушением. Помогло! Американский ученый, специалист по детекторам лжи Клив Бэкстер считается современным первооткрывателем первичной перцепции (восприятия) у растений. В феврале 1966 г. он присоединил свое комнатное растение (драцену) через гальванометр к самописцу, в результате получил регистрацию неких ритмичных сигналов. Бэкстер решил проверить, изменятся ли сигналы, если он сожжет один лист растения. Только подумал об этом, как самописец показал максимальное отклонение. Сенсация! Ведь экспериментатор не успел даже дотронуться до растения. Бэкстер продолжил опыты. По его поручению в комнате, где находилось растение филодендрон, ассистент убивал цыплят и лягушек, бросал в кипяток живых рыбок. После чего Бэкстер проводил «очную ставку», подводя к растению-свидетелю разных людей. Растение безошибочно идентифицировало «живодера», выдавая импульс, соответствующий паническому страху! Этот опыт положил начало новому направлению в криминалистике и разведке, но дальнейшие опыты Бэкстера проводились под грифом «секретно».

Способность растений опознавать убийцу была использована в США в следственной практике. В одном из помещений крупной библиотеки штата Иллинойс обнаружили труп задушенной девушки. Преступление относилось к числу серийных, неустановленный убийца получил кличку Книжный Червь, так как совершал преступления в библиотеках. Подозревать можно было каждого мужчину, который в этот день посетил библиотеку. Пригласили эксперта по детекторам лжи. Он ос-

мотрел место преступления, зачем-то снял со стены кашпо с цветком и установил его в одном из кабинетов библиотеки. Там объяснил, что цветок — это единственный свидетель преступления, и только он... сможет «опознать» преступника! Эксперт присоединил к прикорневой части растения специальные датчики, подобные электродам детектора лжи. Секретарь библиотеки по телефону попросил всех читателей (а их оказалось несколько сотен) прийти для перерегистрации абонемента. Чтобы не спугнуть преступника, вызвали и мужчин, и женщин. Всех поочередно приглашали в кабинет, где стоял цветок, и просили расписаться в документах. Эксперт постоянно снимал показания с цветка — следил за напряжением электрического поля. Вдруг на одного мужчину, преподавателя колледжа средних лет, растение среагировало: на экране монитора синусоиды металась от минимальных величин к максимальным. Эксперт велел установить слежку именно за этим человеком. Прошел месяц. Преподаватель каждый день ходил в колледж, а вечером возвращался домой. Лишь однажды после работы он отправился в библиотеку соседнего города. В читальном зале подсел к молоденькой студентке, заговорил... Мужчину арестовали, когда он остановил библиотечный лифт между этажами и набросил на шею девушки петлю. Дело Книжного Червя было успешно завершено. Впервые за последние тридцать лет полицейские США открыто заявили в прессе об использовании растений в качестве свидетелей преступлений. В Украине, к сожалению, такой практики нет.

Ограниченный размер статьи не позволяет развивать данную тему. Констатирую главное: все живое на планете, вероятно, способно воспринимать и соответствующим образом реагировать на вред, причиняемый ему человеком. Не исключено, существует защитная реакция объектов естественной природы, в том числе причинение ответного вреда в каких-то формах. Известно, например, что жирафы поедают листья только одиноко стоящих акаций. Если деревья растут кучно, при поедании жирафом листьев одной акации она подает сигнал тревоги и другие деревья начинают выделять в воздух большое количество ядовитого вещества, отпугивающего животное. Не по этой ли причине наблюдается высокий уро-

вень заболеваемости у лесозаготовителей? Мы до сих пор не поняли природу периодически возникающих эпидемий человека и эпизоотии некоторых домашних животных. Если задуматься, найдутся и другие зависимости.

При всей парадоксальности этой мысли, не исключено, что природа не терпит и чрезмерной заботы о ней. В Закарпатье почти тридцать лет существует оленья ферма. Олени вынашивают малышей около семи месяцев. В связи с происходящими ныне сменами сезонов погоды период гона начал смещаться, а если олененок родится позже принятого срока, он может не выжить при холоде. Но взять его на руки, чтобы согреть, нельзя: мать сразу же откажется от детеныша, и он погибнет. Власти Таиланда в прошлом году ужесточили ответственность за вмешательство в жизнь морской флоры и фауны, так как многочисленные туристы буквально губили уникальную природу островов Андаманского моря. Как сообщает издание *Phuket Gazette*, 53-летняя туристка из России была задержана у тайского острова Рача (*Racha Yai*) за кормление рыб хлебом. Нарушительнице грозит штраф в 100 тысяч бат (2845 долл. США) или год тюремного заключения, а, возможно, и то, и другое. Стоит поискать и другие, масштабные зависимости.

В. Солоухин в книге «Трава» пишет: «Человек чрезвычайно гордится своими огромными знаниями. Но он скорее смахивает на механика, который знает, как починить радиоприемник, но не имеет никакого понятия о природе и действии радиоволн; или на древнего человека, который разжигая огонь, не понимал процесса мгновенного окисления. Мы до сих пор расточительно пользуемся светом и теплом и даже не знаем, да и знать не хотим, об их сущности». В подтверждение В. Солоухин ссылается на профессора Московского государственного университета И. Забелина, который в своей статье «Опасные заблуждения» писал: «Мы еще только начинаем познавать язык природы, ее душу, ее разум. За семьюдесятью семью печатями для нас «внутренний мир» растений».

В полной мере упрек должны воспринять специалисты экологического права. Не боюсь быть пророком: не за горами время, когда человек в совершенстве познает общий язык природы, проникнет во внутренний мир растений, а затем и других природных объектов.

В системе правового регулирования в качестве субъектов права займут законное место, как минимум, представители естественной живой природы, с которыми человек будет вынужден заключать своеобразные договорные отношения по оптимизации вынужденно причиняемого вреда каждой из сторон. Тогда экологическое право получит законное основание именоваться правом охраны природной среды со всеми соответствующими изменениями в системе нормативного регулирования.

Идея трансформации природных объектов в субъекты права, оказалось, имеет аналог, своего рода джина в бутылке. В сети появились высказывания: «Представьте, что мы в Древнем Риме. Там существует рабство. И вот во время заседания Сената один из патрициев говорит: «Уважаемые! Я считаю, что рабы тоже люди, поэтому у них должны быть равные права с нами». Такая идея вряд ли была бы воспринята, а того, кто ее высказал, скорее всего, обвинили бы в государственном преступлении и абсолютном непонимании общественных процессов и потребностей. Сегодня есть похожая проблема. Могут роботы получить права и нести ответственность? Какими будут преступления искусственных интеллектов и наказания за них? Как изменится рынок труда? Какие виды работ можно доверять роботам, а какие (если будут существовать) останутся только человеческими? Каким будет образование роботов? Наконец главный вопрос: как обезопасить человечество?».

Понимая опасности неуправляемого развития искусственного интеллекта, некоторые ученые настаивают на запрете соответствующих исследований и контроле за распространением технологий, настолько строгим, как в атомной энергетике. Другие говорят о невозможности остановить развитие технологий. Настаивают на том, что технологии обязательно будут найдены и распространены независимо от нашего желания и отношения к ним. Не вызывает якобы сомнений, что на определенном этапе развития технологий и осложнения отношений в сфере робототехники, процесс принятия решения роботом, пусть и на основании программы, станет настолько сложным, что его можно будет рассматривать как акт поведения человека.

Существует мнение, что правовое регулирование социализации искусственного интел-

лекта, скорее всего, пройдет путь от рассмотрения робота как объекта отношений к наделению его правами и обязанностями. При этом критерием качества правового обеспечения, очевидно, станет способность права стимулировать социально эффективное использование технологий и минимизировать риски опасностей злоупотребления технологиями. Например, в конце 1980-х гг. *Columbus-America* заявила права на имущество, находившееся на затонувшем судне *S.S. Central America*. Особенность иска заключалась в том, признает ли суд, что судно и сокровища, которые были найдены с помощью дистанционно управляемого устройства, относятся к найденным человеком (истцом). Суд не только признал права, но и сформулировал правила для дальнейшего решения подобных исков. Такое решение привело к взрывному развитию технологий подводных автономных устройств как в коммерческой, так и оборонной сфере.

Практически повсеместно озвучивается мысль о том, что человечество должно обеспечить контроль за развитием технологий. Весьма вероятно появление роботов, специально предназначенных для совершения преступлений. При этом интеллектуальные и физические способности роботов на определенном этапе могут превысить человеческие. Сохранение возможности контролировать общественные процессы потребует от человечества создания эффективной системы юстиции для роботов. Скорее всего, она будет создана опять же на основе роботов.

Позиция авторов подобных высказываний противоречива. Роботизация — это уже настоящее, и, как минимум, ближайшее будущее условий благоприятного существования человечества. Как констатируют исследователи, она развивается на стыке прорывов в фундаментальных науках и многих мультидисциплинарных знаний: нейробиологии сознания, нейротехнологий, нейроинжиниринга, интерфейсов мозговых машин, машин сознания и воли и др. Предполагается, что через 10—15 лет наступит новейшая эра киборгизации и гибридации как следующих этапов роботизации, когда роботы научатся сами принимать решения и реагировать на изменяющиеся условия среды, человек станет частью роботизированного, а в дальнейшем — гибридного мира [10].

Нетрадиционность новых средств производства, фантастические прогнозы их будущего породили, естественно, попытки правового осмысления новации: Еврокомиссия проголосовала за создание первого в мире закона о роботах. По словам депутата Европарламента Мади Дельво-Стер, автора необычного законопроекта, его появление вызвано стремительным распространением роботов и искусственного интеллекта в повседневной жизни. Наиболее актуальным направлением, которому требуется юридическое регулирование, депутат назвала систему страхования для беспилотных и роботизированных автомобилей. В планах депутатов Европарламента создание Европейского агентства по робототехнике и искусственному интеллекту. Данная организация, по мнению Мади Дельво-Стер, должна будет обеспечить техническую, этическую и нормативную экспертизу роботов в Евросоюзе. Парламентарий совершенно искренне заявила, что ее главная задача — создание правового статуса «электронных граждан». Иначе как юридически урегулировать вопрос в случае нанесения ими ущерба людям?

Законодательные инициативы такого рода появились почти одновременно в нескольких промышленно развитых странах. В моем понимании подача законодательного замысла — чистейший блеф. Однажды при неудачном запуске с космодрома «Байконур» ракета упала на территории Казахстана, что привело к обширному загрязнению естественной природы. Никто к ракете никаких исков не предъявлял. Ущерб был возмещен российским космическим агентством и страховыми фирмами. Не та же ситуация с автономными роботами — беспилотниками, автомобилями? Причиненный ими ущерб должны возмещать владельцы или лица, осуществляющие ненадлежащее управление машинами.

Апофеозом абсурда являются предложения наделить роботов — рабов, какими они только и должны быть, равными с человеком правами. Не берусь судить насколько эта идея, с учетом истории, политически прагматична. Былые восстания рабов привели к формированию цивилизованного общества. Но раб такой же человек, как и рабовладелец. Уничтожение правовых статусов раба и рабовладельца не изменило биологическую структуру единого общества. Авторы «революции», по

сути, планируют создание параллельно существующему обществу людей и, в случае признания правового статуса природных объектов, общности природы, третьего общества — роботов — с самостоятельной системой юстиции.

Если называть вещи своими именами, то современный человек стремится уподобиться Богу и создать по своему образу и подобию электронных Адама и Еву. Но при этом забывает, что ныне здравствующий человек по существу давно восстал против Бога: он, осваивая горизонты науки, успешно ест «райские плоды» (Библейский Змей по праву может быть признан символом науки и прогресса), вопреки всем предписаниям и заповедям убивает себе подобных, крадет, не только прелюбодействует, но вступает в однополые браки, имеет внебрачных детей, постоянно грешит во многом другом. И подобие Богу его не устраивает: биологи и медики работают над трансформацией генома в целях предупреждения и лечения заболеваний, в перспективе — устранения социальных отклонений, делаются пересадки органов (готовится даже пересадка головы), в тело вживляются разного рода чипы.

Не занимаясь фантастикой, осмелюсь предположить, что былые восстания рабов могли завершиться их победой. В итоге это изменило бы ход истории на данном этапе, но не результат эволюции человеческого общества. Гарантировать тот же итог в случае восстания роботов вряд ли кто-либо возьмется. Сделаю оговорку: сторонники примирения религии с действительностью полагают, что нам неизвестны конечные планы Создателя. Если бы Бог воспротивился существующей реальности, он мог бы реализовать угрозу Апокалипсиса.

Не хочу, чтобы меня считали ретроградом. Технический прогресс остановить невозможно, наверняка будут созданы роботы, превосходящие человека по интеллекту и способностям. Этими качествами они будут наделены человеком. Но робот должен действовать по заданию и под контролем создателя, с ним обсуждать свои планы и ему показывать предварительные результаты работы. Отношения между человеком и роботом не будут односторонними, диалог объективно будет необходим. Робот вполне сможет ставить перед человеком задачи, без решения которых он не

может максимально реализовать свои способности в исследовании сложных перспективных проблем, выдавать рекомендации по внедрению результатов своего творчества. Не сомневаюсь, человек будет использовать робота в программировании своего самосовершенствования, которое неизбежно. Экспессы возможны, и к ним надо готовиться. Наверняка будут созданы коллегиальные органы для решения данной задачи.

Теперь о правовой стороне. *Говоря о природных объектах как субъектах права, я не надеюсь их искусственно таким статусом. Как отмечал Н.Н. Алексеев, «юридическая норма не обладает способностью производить на свет живые существа» [11]. Напротив, природа закладывает в них определенные права на право, а люди придают им социальную форму (принцип социального натурализма А.Н. Костенко). В моей трактовке некоторые — не исключая остальные — природные образования объективно обладают естественно присущими им правами. Человек, осознав это, признает объективно существующую реальность, восстанавливает в своей системе права не признанные, но фактически скрытно существующие отношения с отдельными природными образованиями, законодательно их регламентирует. Иными словами, он признает то, что есть, что относительно извечно было, и что при отсутствии в грядущем катаклизмов продолжит быть.*

Однако сегодня — это констатация возможного, когда человек овладеет языком естественных природных объектов и сможет использовать его в общении с ними. При несоблюдении данного условия мы вернемся к «крысиным процессам» Средневековья, когда происходили суды над причинившими ущерб людям безмолвными крысами или саранчой с участием их адвокатов.

С роботами ситуация в корне отличная. Конструируя роботов, человек их наделяет, **условно** пользуясь юридической терминологией, запрограммированными «обязанностями». Не влияет на эту констатацию приведенное автором решение суда о применении роботов при поисках затонувших кладов — робот был бесправным продолжением руки и глаза человека. Прикрепляя, например, на автозаводе к шасси автомобиля колесо, робот выполняет функцию раба. К его «правам» можно опять-таки условно отнести возможность по-

лучать необходимой мощности электроэнергию, техническое обслуживание, то есть условия качественно выполнять обязанности. Ту же цель преследует сегодня человек, конструируя роботов с искусственным интеллектом. Но если наделить раба равными с человеком правами, не исключая, что тот сочтет недостойной для него работу по установке колес на автомобиле и предложит выполнять ее самому человеку. В революционном 1917 году украинские газеты публиковали резолюции митингов кухарок, требовавших права пользоваться гардеробами своих хозяек. От чего уходили, к тому с помощью правовых новаторов и придем.

Создание же юстиции для роботов, которые, наряду с позитивными качествами, могут совершать преступление, — идея, мягко говоря, не требующая комментария. Здесь одна аналогия: за действия голодного льва, выпущенного на городскую улицу, в рамках существующей системы правосудия должен нести ответственность тот, кто при любых побуждениях открыл клетку. Автор книг на тему использования искусственного интеллекта и нанотехнологий в военном деле Л. Дел Монт говорит: «Сегодня нет законодательных ограничений по поводу того, как много разума может иметь машина, как взаимосвязано это может быть. Если так будет продолжаться, посмотрите на экспоненциальный рост. Мы достигнем сингулярности в то время, которое предсказывает большинство экспертов. С этого времени главными видами больше не будут люди, это будут машины» [12]. Этого ждут разработчики юстиции для роботов?

Большой Каньон в США пропастью разрывает тело Земли, за миллионы лет прогрызая ее в глубину на сотни метров, и невозможно поверить, что это работа тонкого ручейка, текущего по дну каньона. Роботизация пока относительно маленький ручеек, но не за горами превращение ее в бурный поток, управляемость которого под сомнением.

Проблема роботизации большинством исследователей-технократов рассматривается односторонне, весь негатив сводится к рискам выхода роботов из подчинения человеку. Параллельно исследователи-гуманитарии выражают беспокойство о грядущей глобальной безработице. Под «роботизацией» академиками Карлом Фреем и Майклом Осборном (Carl

Frey, Michael Osborne, Оксфордский Университет) понимается «автоматизация системы или задачи такого уровня, когда исчезает необходимость в труде человека, и он заменяется на его автоматизированную версию». Основания для беспокойства есть. Например, 35 тайваньских компаний, работающих в Китае, включая *Foxconn*, компанию-поставщика *Apple*, потратили в 2015 г. 4 млрд юаней (около 610 млн долл. США) на внедрение промышленных роботов. Благодаря их использованию количество сотрудников сократили со 110 до 50 тысяч человек. В сфере потенциальных угроз находятся и представители нашей профессии. В текущем году в Сбербанке появятся роботы-юристы, которые будут самостоятельно составлять искивые заявления, что приведет к сокращению трех тысяч сотрудников банка. Специалисты предрекают: банк будущего должен перестать быть банком в типичном представлении обывателя. Банк будущего — это IT-компания и максимально продвинутые цифровые сервисы в каждом устройстве пользователя. *Bank of America* уже открывает отделения без сотрудников, где сервис абсолютно автоматизирован, и это ожидает всю отрасль.

Очередное направление сокращения занятости в производстве — широкое внедрение 3D-печати. Компания *Ford* планирует использовать эту технологию в массовом производстве комплектующих для серийных автомобилей. 3D-принтеры позволяют создавать изделия любой формы и длины, а упрощенное создание оснастки дает возможность быстро производить опытные образцы деталей, сообщает пресс-служба *Ford*. Концерн *Daimler* будет использовать технологию 3D-печати для изготовления запчастей из пластмассы для грузовиков. Подобных примеров уже много. Космический 3D-принтер установлен даже на МКС. Устройство было разработано американской компанией *Made in Space* специально для Международной космической станции.

Сегодня в проблеме безработицы акцент делается на экономике. Это важно. Но настало время осознать, что экономика — всего лишь оболочка явления, с которым столкнулось человечество. В основе должен находиться давно забытый тезис: «Труд создал человека!». «В поте лица снеси хлеб свой», — сказал Бог по изгнанию человека за непослушание из рая, и с тех пор это стало заповедью человеку,

и кто уклоняется от труда, тот грешит пред Богом. Но означает ли отказ от необходимости трудиться возвращением в рай с его неизбежными соблазнами? Безусловно, авторитетное слово должны сказать соответствующие специалисты, однако есть все основания полагать, что лишившись возможности трудиться, человек вернется в первоначальное состояние и превратится в говорящее животное. К сожалению, примеров тому мы имеем достаточно, даже владельцы больших состояний в массе не проводят жизнь на лазурных берегах. По мнению специалистов Института демографии и социальных исследований им. М.В. Птухи НАН Украины, в украинцах генетически заложено стремление больше работать, чтобы лучше жить. Но именно по этой причине население страны с каждым годом сокращается, ведь чем выше уровень достатка семьи, тем меньше в ней детей.

Как полагает Илон Маск, «конкурировать с машинами человеку будет практически невозможно, поскольку они способны выполнять любую работу, за несколькими исключениями. В то же время человек сможет остаться полезен в том случае, если улучшит себя при помощи интерфейсов. Это путь, который может принести дальнейшее благоденствие и развитие». Легко сказать, но как сделать? Далеко не все способны заниматься высокоинтеллектуальной деятельностью. Без особых проблем можно будет наладить взаимодействие с роботом-кухаркой, но с роботом на производстве можно «интерфейсить», только будучи участником этого производства. А эта возможность с каждым днем уже уподобляется шагреновой коже. *Вопрос вопросов: в какой форме человек сможет реализовывать потребность в труде?*

Перечень вопросов, требующих нестандартных ответов, можно множить и множить. Но при всей видимости глобальности, они относительно частные. Сам факт их возникновения заставляет подняться над научной суетой и задуматься: кто мы такие, что собой представляет человек, действительно ли он венец природы, насколько обоснованно мы относим себя к существам разумным? Американский социальный психолог Стэнли Милгрэм в 1960-е гг. провел эксперимент, суть которого такова: один из участников должен был запоминать пары слов, а испытуемому приказыва-

ли наказывать этого человека за допущенные ошибки ударами тока. На приборе была указана мощность от 15 до 450 В. Оказалось, что большинство участников эксперимента по шагово доводили напряжение до максимума, пока «нерадивый ученик» не переставал подавать признаки жизни. При этом последнему не помогали ни его крики, ни даже жалобы на больное сердце. Никакого тока в действительности, конечно, не было, а роль жертвы выполнял актер. К идее провести такой эксперимент Милгрэма подтолкнула жестокость нацистов в концлагерях. В 2016 г. эксперимент провели в Польше. Результат тот же: даже преступный приказ обязателен для выполнения.

На протяжении тысячелетий мы не можем создать себе рациональное общественное устройство, имеем позорные страницы истории рабства, феодализма, дикого империализма, бесконечные войны, массовый голод, преступность. Рисовали радужные картины коммунизма, побывали в неудачном социализме и вернулись в отнюдь не лучшее капиталистическое общество. Директор Всемирного банка в делах Украины, Беларуси и Молдовы Сату Кахконен в интервью газете «Зеркало недели» констатировала, что ежегодно в Украине из-за преждевременной смертности и инвалидности «теряется» почти 6 млн лет продуктивной жизни. Теперь заговорили о гибридном обществе. Это завершение позора: человек признает неспособность управлять не только общественными процессами, но и результатами своего труда. Невольно начинаешь сомневаться, неужели был прав знакомый бессмертного Швейка — трактирщик Паливец, мизантроп и грубиян, у которого все рассуждения сводились к умозаключению: «Человек-то думает, что он венец природы, а на самом деле он дерьмо»? Может действительно человек заслуживает ухода из числа субъектов естественной природы?

Возникла чрезвычайная задача: человек должен подтвердить свое право быть человеком. Ее надо решать уже сегодня. Завтра может быть поздно.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Розовский Б.Г. Экономико-правовой механизм охраны окружающей природной среды: мифы и реальность / Б.Г. Розовский // Вісник Луганського дер-

- жавного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренко. Спецвипуск. Ч. 1. — 2008. — С. 14—30.
2. *Rozovskiy B.G.* Экологическое право: необходимость возврата к истокам / Б.Г. Розовский // Право Украины. — 2011. — № 3—4. — С. 37—48.
  3. *Bentham Jeremy.* Deontologie on science de la morale, dans Œuvres, t. 4, op. cit., p. 9., Aalen Verlag, 1969 (Перинт брюссельского издания 1834 г.).
  4. *Мелкевик Бьярн.* Юридическая практика в зеркале философии права. СПб. : Альфа-Пресс, 2015. — 288 с.
  5. *Тимофеева О.В.* «Мы» и «они» : Сообщество после гуманизма / О.В. Тимофеева // Вопросы философии. — 2016. — № 6. — С. 57—65.
  6. *Деррида Ж.* Тварь и суверен / Пер. А. Гараджи // Синий диван. — 2008. — № 12. — С. 7—33.
  7. *Асламова Д.* Китаец дал казаху знак — проглотим будто бешбармак! // Комсомольская правда в Украине. — 2010, 13 янв. — С. 16.
  8. *Sheldrake R., Smart P.* A Dog That Seems to Know When His Owner Is Coming Home : Effect of Environmental Variables // Journal of Scientific Exploration. — 2002. — 16, — No. 4. — P. 579—592.
  9. *Tompkins P., Bird C.* The Private Life of Plants. — N.Y., 1974.
  10. *Бондарева Н.Н.* Состояние и перспективы развития роботизации: в мире и России / Н.Н. Бондарева // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). — 2016. — 7, — № 3. — С. 49—57.
  11. *Алексеев Н.Н.* Основы философии права. — СПб., 1998. — С. 79.
  12. *Fathima A.K.* New Artificial Intelligence Technology Will Threaten Survival of Humankind: Louis Del Monte. — Available at: www.ibtimes.com.au/new-artificial-intelligence-technology-will-threaten-survival-humankind-louis-del-monte-1346175

REFERENCES

1. *Rozovskiy B.* (2008), *Jekonomiko-pravovoj mehanizm ohrany okruzhajushhej prirodnoj sredy: mify i real'nost'* [Economic and legal mechanism for environmental protection: myths and reality], Bulletin of Lugansk State University Interior named after E. Didorenko. Special Issue. Part 1, pp.14-30.
2. *Rozovskiy B.* (2011), *Jekologicheskoe pravo: neobhodimost' vozvrata k istokam* [Environmental law the necessity to return to origins], Law of Ukraine, no. 3-4, pp. 37-48.
3. *Jeremy Bentham* (1969), *Deontologie on science de la morale*, dans Œuvres, Aalen Verlag, t. 4, op. cit., p. 9.
4. *Bjarne Melkevik* (2015), *Juridicheskaja praktika v zerkale filosofii prava* [Legal Practice in the Mirror of Legal Philosophy], Publishing House «Alef-press», SPb, RF.
5. *Timofeeva O.V.* (2016), *«Мы» i «они»: Soobshhestvo posle gumanizma* [«We» and «They»: Community after Humanism], Voprosy Filosofii, vol. 6, pp. 57-65.
6. *Derrida J.* (2008), *Tvar' i suveren* [La bête et le souverain], Sinij divan, vol. 12, pp. 7-33.
7. *Aslamova D.* (2010), *Kitaec dal kazahu znak — proglotim budto beshbarmak* [The Chinese gave the Kazakh a sign — swallow like a beshbarmak!], Komsomol'skaja pravda v Ukraine, Jan. 13, p. 16.

8. *Sheldrake R. and Smart P.* (2002), *A Dog That Seems to Know When His Owner Is Coming Home : Effect of Environmental Variables*, Journal of Scientific Exploration, vol. 16, no. 4, pp. 579-592.
9. *Tompkins P. and Bird C.* (1974), *The Private Life of Plants*, N.Y., USA
10. *Bondareva N.N.* (2016), *Sostojanie i perspektivy razvitija robotizacii: v mire i Rossii* [The state and prospects for the development of robotics: in the world and in Russia], MIR, vol. 7, no. 3, pp. 49-57.
11. *Alekseev N.N.* (1998), *Osnovy filosofii prava* [Fundamentals of Philosophy of Law], SPb, RF, p 79.
12. *Fathima A.K.* *New Artificial Intelligence Technology Will Threaten Survival of Humankind : Louis Del Monte*, URL: www.ibtimes.com.au/new-artificial-intelligence-technology-will-threaten-survival-humankind-louis-del-monte-1346175 (Accessed 18 March 2017).

Б.Г. Розовський

Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ

ПРАВО МАТИ ПРАВО

Показано, що на відміну від інших галузей, в теорії екологічного права поняттям суб'єкта, який зазнає збитків від протиправних дій людини, наділяють природу та її окремі об'єкти. Обґрунтовано, що цей постулат не відповідає практиці, де збитки за нераціональне природо-користування стягуються з фізичних та юридичних осіб. Автор доводить, що так званий екологічний збиток завдається людині, суспільству. Для точнішого визначення цілей і завдань екологічного права запропоновано ввести поняття антропоєкологічного права.

Ключові слова: екологічне право, антропоєкологічне право, природоохоронне право, об'єкт права, суб'єкт права, природні об'єкти, роботи, штучний розум.

B.G. Rozovskiy

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kyiv

RIGHT TO HAVE THE LAW

The article shows that, unlike other industries, in the theory of environmental law, the concept of a subject that undergoes damage from illegal human actions is endowed with nature and its individual objects. It is substantiated that this postulate does not correspond to practice, where damage from irrational nature management is recovered from individuals and legal entities. The author proves that so-called environmental damage is caused to a person, to society. For a more precise definition of the goals and objectives of environmental law in this capacity, it is proposed to introduce the concept of anthropoecological law.

Keywords: environmental law, anthropoecological law, unsustainable law, the object of law, the subject of law, natural objects, robots, artificial intelligence.

АКТУАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН В ОКРЕМИХ СФЕРАХ І ГАЛУЗЯХ ЕКОНОМІКИ¹

Нещодавно друком вийшов навчальний посібник, у якому розкрито особливості правового регулювання функціональних видів господарської діяльності та господарських відносин в деяких галузях економіки. Автором цієї неординарної роботи є фаховий освітянин, спеціаліст у галузі господарського права, доктор юридичних наук, професор Олександр Петрович Віхров.

Цінність підготовленої роботи полягає у тому, що її основні положення сприяють формуванню у студентської аудиторії системного погляду на сутність правового регулювання господарських відносин у певних сферах та галузях економіки.

У навчальному посібнику «Правове регулювання господарських відносин в окремих сферах і галузях економіки» Олександром Петровичем Віхровим об'єднано, доповнено та оновлено матеріали підготовлених ним раніше навчальних видань «Господарське право. Спеціальна частина» (Навчальний посібник. — Київ, : Слово, 2004. — 344 с.) та «Правове регулювання функціональних видів господарської діяльності» (Курс лекцій. — Чернігів : Чернігівські обереги, 2006. — 172 с.).

Навчальний посібник складається з двох частин, поділених на розділи та підрозділи.

У першій частині розглянуто питання правового регулювання функціональних видів господарської діяльності — захисту економічної конкуренції, господарського планування та ціноутворення, фінансової діяльності суб'єктів господарювання та ринків фінансових послуг, інвестиційної, інноваційної, зовнішньоекономічної та інших функціональних видів вказаної діяльності. Розглянуто правове регулювання відносин приватизації, оренди, лізингу, концесії. Окрема тема присвячена правовому регулюванню забезпечення засобами виробництва та реалізації продукції, зокрема питанням здійснення публічних закупівель.

У другій частині Олександр Петрович висвітлює особливості правового регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки — у паливно-енергетичному комплексі (вугільна, нафто-

¹ Рецензія на навчальний посібник: Правове регулювання господарських відносин в окремих сферах і галузях економіки : навч. посіб. / О.П. Віхров. — Київ : Юрінком Інтер, 2017. — 448 с.

газова промисловість, електроенергетика), в агропромисловому комплексі (аграрна галузь і харчова промисловість), у галузях будівництва, зв'язку і телекомунікацій, торгівлі, побутового обслуговування та комунального господарства. Тобто в тих царинах, що мають особливе народногосподарське, соціальне або інше значення чи певну специфіку. Науковець розглядає особливості правового статусу суб'єктів господарювання у названих галузях, порядок здійснення господарської діяльності, питання державного управління та регулювання.

Певні питання функціонування окремих складових ринкової економіки в роботі представлені в аспекті впливу держави на формування і розвиток ринкового середовища. Зокрема, проблеми функціонування ринку енергоносіїв, біржового ринку сільськогосподарської продукції, ринку зерна та інші аналізуються із позицій господарсько-правового підходу – у поєднанні договірних відносин з організаційними відносинами.

У цілому навчальний посібник О.П. Віхрова відрізняється новизною. Ряд питань в юридичній літературі в ньому висвітлено вперше. Це стосується, наприклад, правового регулювання господарських відносин у сферах технічного регулювання, науково-технічної та інноваційної діяльності, правових питань господарської діяльності у галузях зв'язку, управління і використання радіочастотного ресурсу, побутового та житлово-комунального обслуговування й інших.

До кожного розділу посібника додаються питання для самоперевірки і контролю засвоєння знань студентами, що має важливе навчально-методичне значення.

Загалом, навчальний посібник Олександра Петровича Віхрова «Правове регулювання господарських відносин в окремих сферах і галузях економіки» написаний у доступній для сприйняття формі і буде вельми корисний для студентів як юридичних, так і економічних спеціальностей, сприятиме підвищенню рівня підготовки майбутніх фахівців та їхній адаптованості до умов сучасної економіки.

У той же час варто наголосити, що навчальний посібник містить положення, які можуть стати підґрунтям для здійснення подальших наукових пошуків шляхів удосконалення правового регулювання господарських відносин в окремих сферах і галузях економіки.

Отже, представлена наукова праця може значно збагатити джерельну базу наукових досліджень і стати платформою для активізації наукових розробок актуальних питань розвитку науки господарського права.

Надійшла 27.02.2017

*Р.А. ДЖАБРАІЛОВ,
д-р юридичних наук, доцент,
заступник завідувача відділу проблем модернізації
господарського права та законодавства
Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ*

До відома авторів

Редакція приймає написані спеціально для журналу статті, що раніше не публікувалися. Для їх розміщення необхідно надіслати на електронну адресу (ekon.pravo@gmail.com) редакції такі документи:

1. Довідку про автора, у якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові; науковий ступінь і вчене звання; посада й організація, де працює автор; контактний телефон; електронна адреса; назва статті та обрана тематична рубрика журналу;
2. Рукопис статті, підготовлений відповідно до викладених нижче вимог. Мова публікацій: українська, російська, англійська. Обсяг 8—15 сторінок формату А4 (210 × 297 мм);
3. Авторський реферат статті англійською мовою та мовою оригіналу для розміщення на веб-сайті видання (200—250 слів);
4. Відскановану рецензію доктора економічних чи юридичних наук (відповідно до профілю статті).

Рукопис статті повинен бути набраний у текстовому редакторі Microsoft Word (*.doc, *.docx). Шрифт Times New Roman 14; міжрядковий інтервал 1,5. Поля сторінок: усі — 20 мм. Абзац — відступ на 1,25 см. Переноси слів та нумерація сторінок не передбачені.

Векторні зображення потрібно надавати в тих форматах, в яких вони були виготовлені, та які підтримують CorelDraw чи Illustrator. Графічні зображення: чорно-білі рисунки як окремі файли зберігати в режимі bitmap з роздільною здатністю 600 dpi та розширенням *.tif, чорно-білі фотографії, рисунки з фоновими заливками зберігати з роздільною здатністю 300 dpi у режимі Grayscale (8-bit) з розширенням *.tif.

Для конструювання таблиць бажано застосовувати стандартні інструменти Microsoft (Word або Excel).

Неприпустимим є подання відсканованих таблиць чи малюнків.

Таблиці обов'язково повинні мати коротко сформульовані боковик і головку. У таблицях не може бути порожніх комірок. На всі таблиці в тексті повинні бути посилання.

Структура статті повинна відповідати вимогам, викладеним у постанові Президії ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 р. («Бюлетень ВАК України» № 1/2003), та мати такі елементи (виділити в тексті напівжирним шрифтом):

- **Вступ** (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями).
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій** (у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття).
- **Постановка завдання** (формулювання мети статті).
- **Результати дослідження** (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів).
- **Висновки** (з проведеного та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі).
- **Список літератури** (за порядком посилання у тексті). За вимогами до міжнародних систем цитування, автори статей повинні надавати список літератури у двох варіантах: 1) мовою оригіналу (оформлюється відповідно до вимог, опублікованих у Бюлетені ВАК України, № 3, 2008); 2) References в романському алфавіті (harvard reference system), вказуючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні (вимоги та приклади оформлення наведені на сайті видання www.translit.kh.ua).

Рукопис починається з індексу УДК (кегель 12). Далі наводяться трьома мовами (українською, російською та англійською) ініціали та прізвища авторів (кегель 14, ПРОПИСНІ літери, напівжирний шрифт); через кому науковий ступінь, вчене звання, посада та місце роботи, назва населеного пункту (кегель 14, малі літери). Наступний рядок — назва статті (кегель 14, ПРОПИСНІ літери, напівжирний шрифт). Після назви через рядок коротка анотація та ключові слова (кегель 12, курсив). Далі — текст статті, після якого через інтервал наводяться список літератури та References.

Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор). Редакція залишає за собою право скорочувати статті, вносити незначні редакційні правки.

Статті, оформлені з порушенням цих правил, редакція не розглядатиме.

Більш детальна інформація, у т. ч. приклади оформлення статті та References, терміни набору матеріалів для публікації розміщена на сайті журналу: <http://www.economiclaw.kiev.ua>

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор В.К. МАМУТОВ, акад. НАН України
В.А. УСТИМЕНКО, д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України (заст. головного редактора); І.В. ЗАБЛОДСЬКА, д-р екон. наук (заст. головного редактора); А.Г. БОБКОВА, д-р юрид. наук, акад. НАПрН України; С.С. ВАЛІТОВ, д-р юрид. наук; С.М. ГРУДНИЦЬКА, д-р юрид. наук; Р.А. ДЖАБРАІЛОВ, д-р юрид. наук; Г.Д. ДЖУМАГЕЛЬ-ДІЄВА, д-р юрид. наук; О.Р. ЗЕЛЬДІНА, д-р юрид. наук; В.В. РЕЗНІКОВА, д-р юрид. наук; С. ФЛОГАІТІС, проф. Афіського університету, д-р юрид. наук, директор Європейської організації публічного права (Греція); Е.М. АХРОМКІН, д-р екон. наук; С.В. БОГАЧОВ, д-р екон. наук; Е.Б. БОЙЧЕНКО, д-р екон. наук; В.П. ВИШНЕВСЬКИЙ, д-р екон. наук, акад. НАН України; М.В. МЕЛЬНИКОВА, д-р екон. наук; В.М. ХОБТА, д-р екон. наук; Ю.С. РОГОЗЯН, канд. екон. наук; С.І. ГРЕЧАНА, канд. екон. наук; О.Ю. ІЛЛАРІОНОВ (відповідальний секретар)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації — серія КВ № 4531 від 05.09.2000 р.

Журнал включено до переліку фахових видань з економічних наук (перереєстрація: Наказ МОН України № 1328 від 21.12.2015) та юридичних наук (перереєстрація: Наказ МОН України № 241 від 09.03.2016)

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту економіко-правових досліджень НАН України, протокол № 5 від 24 квітня 2017 р.

Журнал «Економіка та право» включено до міжнародної наукометричної бази Наукової електронної бібліотеки elibrary.ru (Російський індекс наукового цитування — РІНЦ)

Електронна версія журналу англійською мовою: <http://www.economiclaw.kiev.ua>

Матеріали друкуються мовою оригіналу
Точка зору редакції не завжди збігається з точкою зору авторів. Відповідальність за точність викладених фактів, прізвищ, цитат несуть автори
При передрукуванні посилання на журнал «Економіка та право» є обов'язковим

Відповідальний за видання старш. наук. співроб. *О.Ю. Ілларіонов*

Адреса редакції: 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60
Тел. (044) 456-94-99, (044) 200-55-68
E-mail: ekon.pravo@gmail.com

Редактори *О.Ю. Ілларіонов, З.А. Болкотун*

EDITORIAL BOARD

Chief editor V.K. MAMUTOV, Acad. NAS of Ukraine
V.A. USTYMENKO, Dr. of Juridical Sciences, Corr. member NALSU (Dep. Chief Editor); I.V. ZABLODSKA, Dr. of Economic Sciences (Dep. Chief Editor); A.G. BOBKOVA, Dr. of Juridical Sciences, Acad. NALSU; S.S. VALITOV, Dr. of Juridical Sciences; S.M. GRUDNITSKA, Dr. of Juridical Sciences; R.A. DZHABRAILOV, Dr. of Juridical Sciences; G.D. DZHUMAGELDIYEVA, Dr. of Juridical Sciences; O.R. ZELDINA, Dr. of Juridical Sciences; S. FLOGAITIS, Prof. of the University of Athens, Doctor of Law, Director of the European Public Law Organization (Greece); E.M. AHROMKIN, Dr. of Economic Sciences; S.V. BOGACHEV, Dr. of Economic Sciences; E.B. BOYCHENKO, Dr. of Economic Sciences; V.P. VISHNEVSKY, Dr. of Economic Sciences, Acad. NAS of Ukraine; M.V. MELNIKOVA, Dr. of Economic Sciences; V.M. HOBTA, Dr. of Economic Sciences; Yu.S. ROHOZYAN, Cand. of Economic Sciences; S.I. HRECHANA, Cand. of Economic Sciences; O.Yu. ILLARIONOV (Executive Secretary)

Certificate of the print media outlets state registration — series of KB № 4531 of September 05, 2000

The Journal is registered by the Higher Attestation Commission of Ukraine as a scientific professional publication in economic sciences (Decree of the Ministry of Education and Science № 1328 as of 21.12.2015) and in legal sciences (Decree of the Ministry of Education and Science № 241 as of 09.03.2016)

Recommended for publication by the Institute of Economics and Legal Researches of NAS of Ukraine's academic council, the protocol № 5 of April 24, 2017

«Economics and Law» included in the international scientific base metric Scientific Electronic Library elibrary.ru (Russian Science Citation Index — RSCI)

The electronic version of the journal in English: <http://www.economiclaw.kiev.ua>

Printed materials in the original language
The editorial board don't always coincide with the point of the authors view. Responsibility for the accuracy of the facts, names, quotes carried by the authors.
At a reprint the reference to the journal «Economics and Law» is obligatory

Responsible for release Senior Researcher *О. Illarionov*

Editorial address: 01032, Kiev, Taras Shevchenko boulevard, 60
Ph. (044) 456-94-99, (044) 200-55-68
E-mail: ekon.pravo@gmail.com

Технічний редактор *Т.М. Шендерович*
Комп'ютерна верстка *Н.М. Коваленко*

Підп. до друку 00.00.2017. Формат 60 × 84/8. Папір офс. Гарн. Ньютон. Ум. друк. арк. 00,00. Обл.-вид. арк. 00,00. Тираж 100 прим. Зам. № 0000.

Видавець і виготовлювач Видавничий дім «Академперіодика» НАН України
01004, Київ-4, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001